

UNIVERZITA HRADEC KRÁLOVÉ
ÚSTAV SOCIÁLNÍ PRÁCE

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2016

Jana Klabanová

Univerzita Hradec Králové

Ústav sociální práce

**Analýza současných determinant, které způsobují
a udržují aspekty sociálního vyloučení v regionu
Jesenicko**

Diplomová práce

Autor: Bc. Jana Klabanová
Studijní program: N6731 Sociální politika a sociální práce
Studijní obor: Sociální práce
Vedoucí práce: Mgr. Miroslav Kappl, Ph.D.

Hradec Králové

2016

Univerzita Hradec Králové
Ústav sociální práce

Zadání diplomové práce

Autor: Bc. Jana Klabanová

Studium: U14067

Studijní program: N6731 Sociální politika a sociální práce

Studijní obor: Sociální práce

Název diplomové práce: **Analýza současných determinant, které způsobují a udržují aspekty sociálního vyloučení v regionu Jesenicko**

Název diplomové práce A): Analysis of current determinants that cause and maintain aspects of social exclusion

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Definice sociálního vyloučení, společenské a individuální determinanty sociálního vyloučení, opatření společnosti a jednotlivců k minimalizaci dopadů sociálního vyloučení, tendence a strategie napomáhající udržet sociální vyloučení v praxi, důsledky opatření, dilemata, diskuze
Zvolené metody a techniky: kvantitativní výzkumná strategie, dotazník/ kvalitativní výzkumná strategie- pozorování, polostrukturovaný rozhovor, kazuistika, studium dokumentů

Dlouhodobá vize resortu práce a sociálních věcí pro oblast sociálního začleňování. Ministerstvo práce a sociálních věcí [online]. KOPŘIVA, Karel. Lidský vztah jako součást profese. V Portálu 5. vyd. Praha: Portál, 2011, 147 s. ISBN 978-80-7367-922-4. KOVALČÍK, Martin. Do žádné školy nepůjdeš, vydělávat se musí! Zvoní. roč. 2014, č. 1. ISSN: neuvedeno. LAAN, Geert van der. Otázky legitimace sociální práce: (pomoc není zboží). Vyd. 1. Boskovice: Albert, 1998, 260 s. ISBN 80-858-3441-3. MAREŠ, Petr. Faktory sociálního vyloučení. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2006, 41 s. ISBN 80-870-0715-8. MAREŠ, Petr. Nezaměstnanost jako sociální problém. 1.vyd. Praha: Slon - sociologické nakladatelství, 1994, 151 s. ISBN 80-901-4249-4. Podpora sociálně-integračních politik a služeb. Společnost Člověk v tísní [online]. [cit. 2014-01-18]. Dostupné z: <http://www.epolis.cz> POTŮČEK, M. a kol. Veřejná politika. Praha : SLON, 2005 SÝKORA, Luděk. Rezidenční segregace. 1. vyd. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj České republiky, 2010, 143 s. ISBN 978-808-7147-252. ŠÍŠKOVÁ, Tatjana. Menšiny a migranti v České republice: my a oni v multikulturní společnosti 21. století. Vyd. I. Praha: Portál, 2001, 188 s. ISBN 80-717-8648-9.

Garantující pracoviště: Katedra sociální práce a sociální politiky,
Ústav sociální práce

Vedoucí práce: Mgr. Miroslav Kappl, Ph.D.

Oponent: PhDr. Ondřej Štěch, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 4.12.2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně pod vedením vedoucího diplomové práce a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

Ve Velké Kraši dne

Jana Klabanová

.....

Poděkování

Děkuji Mgr. Miroslavu Kapplovi, Ph.D. za odborné vedení této práce a informantům za jejich vstřícnost při rozhovorech.

Abstrakt

KLABANOVÁ, Jana. *Analýza současných determinant, které způsobují a udržují aspekty sociálního vyloučení v regionu Jesenicko*. Hradec Králové 2016. Diplomová práce. Univerzita Hradec Králové. Ústav sociální práce. Vedoucí práce: Mgr. Miroslav Kappl, Ph.D.

Tato diplomová práce je zaměřena na mapování současných determinant, které způsobují a udržují aspekty sociálního vyloučení v regionu Jesenicko.

Cílem práce je zmapovat současné determinanty, které způsobují a udržují aspekty sociálního vyloučení na Jesenicku. V teoretické části práce jsou vysvětleny základní pojmy související se sociálním vyloučením a sociálním začleňováním. Pro dosažení cíle jsem zvolila kvalitativní strategii, techniku polostrukturovaného rozhovoru s volně formulovanými otevřenými otázkami. Šetření se zaměřuje na dva typy respondentů, proto jsou otázky modifikované každému typu zvlášť. Následně je provedena analýza a interpretace výsledků, při které jsou zmapovány determinanty, které způsobují a udržují aspekty sociálního vyloučení na Jesenicku. Výsledky práce mohou sloužit sociálním pracovníkům, lokálním politikům, zaměstnavatelům i nejširší veřejnosti.

Klíčová slova: sociální vyloučení, dimenze sociálního vyloučení, determinanty sociálního vyloučení, sociální začleňování, sociální práce

Abstract

KLABANOVÁ, Jana. Analysis of current determinants that cause and maintain aspects of social exclusion in the region Jesenicko. Hradec Kralové, 2016. Diploma Thesis. University of Hradec Kralové. Department of Social Work. Leader of the Diploma Thesis:Mgr. Miroslav Kappl, Ph.D.

This thesis is focused on mapping determinants that cause and maintain aspects of social exclusion in the region Jesenicko. The aim of this paper is to map the current determinants that cause and maintain aspects of social exclusion in the region Jesenicko. In the theoretical part of the thesis are explained basic concepts related to social exclusion and social inclusion. To achieve the goals I have chosen the qualitative strategy, a method of semi-structured interview with the loosely formulated open questions. The investigation focuses on two types of respondents, therefore, the questions are modified to each type separately. Consequently, the analysis and interpretation of results, which are mapped at determinants that cause and maintain aspects of social exclusion in the region Jesenicko. The results can serve social workers, local politicians, employers and the general public.

Keywords: social exclusion, dimensions of social exclusion, the determinants of social exclusion, social inclusion, social work

Obsah

Úvod.....	10
1 Sociální vyloučení	12
1.1 Historie pojmu a vývoj pohledu na sociální vyloučení.....	12
1.2 Definice sociálního vyloučení.....	14
1.3 Sociálně vyloučené osoby	15
1.4 Základní přístupy k sociálnímu vyloučení.....	16
2 Dimenze sociálního vyloučení a jejich aspekty.....	18
3 Společenské a individuální determinanty sociálního vyloučení.....	21
3.1 Ekonomické determinanty vyloučení	21
3.2 Prostorové determinanty vyloučení	24
3.3 Kulturní determinanty vyloučení.....	27
3.4 Politické determinanty vyloučení	29
3.5 Symbolické determinanty vyloučení	30
3.6 Kombinované determinanty	30
3.7 Individuální determinanty	31
3.8 Tendence a strategie napomáhající udržet sociální vyloučení	32
4 Sociální začleňování	33
4.1 Pojem a cíle sociálního začleňování.....	33
4.2 Základní přístupy k sociálnímu začleňování.....	35
4.3 Sociální začleňování a terénní sociální práce.....	36
4.3.1 Metody terénní sociální práce	39
5 Shrnutí teoretické části práce	41
6 Empirická část	42
6.1 Jesenicko jako periferní oblast České republiky s vyloučenými lokalitami	42
6.2 Metodologie výzkumu	45
6.2.1 Formulace výzkumných cílů	45

6.2.2	Operacionalizace výzkumných cílů.....	45
6.2.3	Strategie výzkumu	47
6.2.4	Strategie pro výběr výzkumného souboru	48
6.2.5	Popis průběhu sběru dat	50
6.2.6	Rizika výzkumu.....	51
6.2.7	Etické aspekty.....	52
7	Analýza a interpretace dat	53
7.1	DVO 1 Jaké jsou determinanty sociálního vyloučení na Jesenicku?	53
7.1.1	Shrnutí DVO1.....	67
7.2	DVO 2 Jak se tyto determinanty ovlivňují navzájem?	69
7.2.1	Shrnutí DVO 2.....	73
7.3	DVO 3 Která opatření byla učiněna a jak úspěšná byla v řešení sociálního vyloučení na Jesenicku?	75
7.3.1	Shrnutí DVO 3.....	82
8	Shrnutí výzkumné části.....	85
9	Závěr a diskuse	88
	Seznam literatury	90
	Seznam příloh	96

Úvod

Tématem této práce je mapování současných determinant, které způsobují a udržují aspekty sociálního vyloučení v regionu Jesenicko. K výběru tématu mě přivedl osobní zájem. Jako terénní sociální pracovnice se setkávám s problematikou sociálního vyloučení nejen ve vyloučených lokalitách na Jesenicku. Tento region nese svá specifika a jako periferní oblast České republiky by sám mohl aspirovat na oblast splňující charakteristiky vyloučení jako celek. Hlavním cílem práce je zmapovat současné determinanty, které způsobují a udržují aspekty sociálního vyloučení na Jesenicku, práce je tedy zacílena na popis příčin vyloučení, jejich deskripci. Došlo tedy k jistému posunu (zúžení) zaměření výzkumného cíle směrem od názvu práce. K tomu, aby se dalo hovořit o analýze, by bylo potřeba provést rozsáhlejší výzkum, než může nabídnout diplomová práce. Z metodologického hlediska by bylo kupříkladu zapotřebí užít více výzkumných metod (například kvantitativní výzkum, analýzu textů). Některé determinanty anticipuji ve výzkumné části práce, výzkumné šetření by pak mělo umožnit detailnější rozbor problematiky. Vnímání sociálního vyloučení jako problému individua bylo historicky překonáno a současný náhled na vyloučení je spíše celospolečenský, přesto se ve své praxi setkávám s pojetím individuální odpovědnosti namísto odpovědnosti společenské. Práce chce proto vyvolat zamyšlení v řadách odborné i laické veřejnosti, jejím smyslem je pozměnit pohled na problematiku sociálního vyloučení. Její zpracování je aktuální s ohledem na to, že tato tematika není na lokální úrovni Jesenicko zpracována.

Práce bude rozdělena na teoretickou a praktickou část. V první kapitole představím sociální vyloučení v historickém vývoji po současnost, jeho definice, sociálně vyloučené osoby a přístupy k sociálnímu vyloučení. Ve druhé kapitole se budu zabývat dimenzemi sociálního vyloučení a jejich aspekty. Ve třetí kapitole představím vybrané dimenze sociálního vyloučení a jejich determinanty. Uvedu také individuální a kombinované determinanty vyloučení. Ve čtvrté kapitole se budu zabývat sociálním začleňováním v kontextu sociální politiky a sociální práce, konkrétně terénní sociální práce. V kapitole páté shrnu informace prezentované v teoretické části práce.

V praktické části práce představím region Jesenicko jako periferní oblast s vyloučenými lokalitami. V souladu s hlavním cílem budu mapovat determinanty, které způsobují a udržují aspekty sociálního vyloučení na Jesenicku. Hlavním cílem práce bude zmapovat současné determinanty, které způsobují a udržují aspekty sociálního vyloučení na

Jesenicku. Dílčím cílem bude zjistit, jaké jsou determinanty sociálního vyloučení na Jesenicku (DVO1), jak se tyto determinanty ovlivňují navzájem (DVO2), a která opatření byla učiněna a jak úspěšná byla v řešení sociálního vyloučení na Jesenicku (DVO3).

V diplomové práci bude užita kvalitativní výzkumná strategie. Konkrétní technika kvalitativního interview by mi měla umožnit zmapovat tyto determinanty z perspektivy informantů – terénních sociálních pracovníků a klientů (sociálně vyloučených osob).

1 Sociální vyloučení

V této kapitole nejprve přiblížím pojem sociální vyloučení z historického hlediska po současnost, budu se zabývat definicemi sociálního vyloučení, vymezím sociálně vyloučené osoby a uvedu jednotlivé přístupy k sociálnímu vyloučení.

1.1 Historie pojmu a vývoj pohledu na sociální vyloučení.

Od chudoby a sociálních nerovností, které byly středem zájmu společnosti let sedmdesátých, se zájem společnosti v druhé polovině devadesátých let přesunul na fenomén sociálního vylučování jedinců, skupin a komunit z hlavního proudu života společnosti. Následně se pozornost sociální politiky zaměřila na sociální začleňování. Vedle třídních (vertikálních) nerovností a problémů, charakteristických rozdělováním na ty nahoře a dole, se ve společnosti objevily problémy horizontálního charakteru, charakteristické bytím, existencí vně hlavního proudu společnosti. (Krebs, 2007)

V sociálních vědách se pojem sociální vyloučení (ekluze)¹ objevoval jako proces tzv. sociálního uzavírání, kdy jedna skupina ochraňuje svá privilegia a výhody tím, že uzavře jiným skupinám přístup ke zdrojům, pozicím, odměnám a možnostem. Skupina se snaží udržet svou výlučnou, exkluzivní kontrolu nad vzácnými zdroji tím, že k nim omezuje přístup. (Linhardt, ed., 1996) Toto uzavírání sloužilo společnosti jako nástroj posilování sdílené identity, vnitřní koheze a integrity. Odsouvání určitých osob a kolektivit na okraj společnosti (marginalizace) či mimo ni (ekluze) představovalo od nepaměti mechanismus sociální kontroly. (Mareš a Sirovátka, 2008) Jejich symbolické deklasování jako nepřizpůsobivých či asociálních tuto kontrolu opravňovalo. (Foucault dle Mareš In: Sirovátka, ed., 2004).

V současnosti se však více než zisky z posilování akcentuje riziko z odcizení a stupňování nepřátelství početných skupin, vylučovaných z fyzického a sociálního prostoru, práv a šancí, jež by měly s touto kolektivitou sdílet. Právem jednotlivce přitom rozumíme právo na základní životní standard (práci, bydlení, vzdělání, zdraví a služby) a právo na participaci ve společnosti, tj. oprávnění k občanským, sociálním, politickým, ale i lidským právům, a zároveň plnění povinností vyplývajících z těchto práv. Vyloučení je v tomto smyslu spíše chápáno jako ohrožení integrity a zpochybnění společenské identity jejich členů. (Mareš a Sirovátka, 2008)

¹ Nuancí pojmu sociální vyloučení je pojem sociální ekluze.

Keller (2010) v této souvislosti označuje jako chybný předpoklad označování sociálního vyloučení stavem, do něhož se lidé dostávají v důsledku vlastní nedostatečnosti. Rozlišuje mezi statistickým a dynamickým pojetím sociálního vyloučení.

Sociální vyloučení je ve své statické podobě historicky zastoupeno René Lenoirem, vysokým státním úředníkem Francie, který ve své knize Jeden Francouz z deseti (1974) považuje vyloučení za výsledek jedincovi nízké adaptability. Vyloučenými jsou delikventi, žebráci, prostitutky, alkoholici a příslušníci rasových a etnických menšin. V tomto pojetí společnost funguje správně, problémy představují pouze ti, kteří byli z tohoto fungování přechodně nebo trvale vyřazeni. Problém společnosti je spatřován v rozdílu mezi normálně integrovanými a více či méně sociálně vyloučenými. Neklade si otázku mechanismů, které by za to mohly být zodpovědné. Řešení spatřuje v opětovné reintegraci. (Keller, 2010)

Historicky mladší, dynamické pojetí vystupuje do popředí v poslední třetině 20. století, v souvislosti se šířící se nezaměstnaností a tržní logikou. V tomto pojetí je vyloučení vylučováním, tedy procesem, který má vyšší ambice. Jeho cílem není začleňování vyloučených zpět do společnosti, ale snaží se odpovědět na otázku, proč společnost své členy vlastně vylučuje. Nepohlíží na vyloučené jako na oběti, které nachází vně systému, ale odvozuje jejich situaci od toho, co se děje v jádru, uvnitř systému. Upozorňuje přitom na to, že vyloučení je zhoubnou hrozbou, která plyne přímo z povahy společnosti a jako takovou ji celou ohrožuje. Vyloučení se netýká pouze méně přizpůsobivých, ale je věcí všech, kteří mohou být zítra také „přebytečnými“. Mechanismus sociálního vylučování totiž vyplývá přímo z logiky postindustriální společnosti, která znejišťuje práci a vytváří vrstvu pracujících chudých, závislých na sociálních dávkách. (Keller, 2010)

Obdobně Berghman dle Mareše (2006) konstatuje, že sociální vyloučení je spíše důsledkem selhání společnosti, než selhání jedince, a to selhání jejich čtyř základních složek: demokracie a práva, podporujících občanskou integraci, trhu práce, podporujícího ekonomickou integraci, sociálního státu, podporujícího sociální integraci a rodiny spolu s komunitou, podporujících interpersonální integraci.

V kontextu sociální politiky Evropské unie je pak sociální vyloučení konkretizováno „především jako důsledek kombinovaného vlivu nezaměstnanosti, nízké vzdělanosti a kvalifikace, nízkého příjmu, neadekvátního bydlení, zhoršeného životního prostředí, vysoké kriminality, nedostupnosti kvalitní lékařské péče a kvalitního vzdělávání, krize

rodiny a dalších sociálních institucí, klíčových pro občanskou společnost (církve, politické strany, občanská sdružení etc.).“ (Mareš In: Sirovátka, ed., 2004, s. 8)

1.2 Definice sociálního vyloučení

Sociální vyloučení můžeme dle Krebse (2007) definovat jako vyloučení ze sociálního života společnosti v důsledku nedostatečného přístupu ke zdrojům, které jsou ve společnosti k dispozici – k trhu práce, přístupu ke vzdělání, bydlení, zdravotní péči a sociální ochraně.

Mareš (In: Sirovátka, ed., 2004) definuje sociální vyloučení jako stav, kdy jedinec nebo kolektiva plně neparticipuje na ekonomickém, politickém a sociálním životě ve společnosti, nebo kdy jejich přístup k příjmům a ostatním zdrojům jim neumožňuje dosáhnout životní standard, který je společensky přijatelný, a dosáhnout té míry participace ve společnosti, která je považována za žádoucí.

Vyloučení chápe na jedné straně jako stav, který může implikovat jeho dočasnost, ale také jako „proces, který jedince zbavuje práv, ale i povinností, jež jsou spojena s jeho členstvím ve společnosti.“ (Mareš a Sirovátka, 2008, s. 273) V této definici je sociální vyloučení chápáno jako vylučování, které umožňuje zachytit dynamiku jeho procesu.

Bourdieu dle Mareše (In: Sirovátka, ed., 2004) definuje sociální vyloučení jako koncept, zahrnující nezaměstnanost, diskriminaci, sociální izolaci, materiální deprivaci, chudobu, sociální utrpení a mizérii všech forem.

Zákon rozumí sociálním vyloučením „vyčlenění osoby mimo běžný život společnosti a nemožnost se do něj zapojit v důsledku nepříznivé sociální situace.“ (§ 3 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění)

Podle autorů Analýzy sociálně vyloučených lokalit v ČR (Gabal, 2015, s. 14) lze sociální vyloučení definovat jako „postupnou a stupňující se exkluzi z plné participace na sociálních, materiálních i symbolických zdrojích produkovaných, sdílených a konzumovaných širokou společností k zajištění dobrých životních podmínek, organizaci sociálního života a k účasti na rozhodování.“ Ve starší definici, uveřejněné v Analýze sociálně vyloučených romských lokalit z roku 2006 však konstatují, že sociální vyloučení je „proces, v jehož rámci je jedinci, skupině jedinců či komunitě výrazně znesnadňován či

zcela zamezován přístup ke zdrojům, pozicím a příležitostem, které umožňují zapojení do sociálních, ekonomických a politických aktivit majoritní společnosti.“ (Gabal, 2006, s. 9)

Dá se říci, že sociální vyloučení je proces nebo stav, který znemožňuje plnou účast na životě ve společnosti. Někteří autoři hovoří o nedostupnosti ke zdrojům ve společnosti, jiní dokonce o zamezování přístupu k nim. Jiné definice se zaměřují na praktické důsledky sociálního vyloučení. Vývoj pohledu na sociální vyloučení posouvá odpovědnost z individuální na celospolečenskou úroveň. Tento posun úzce souvisí se změnami v moderní společnosti, s eliminací pracovních příležitostí na měnícím se trhu práce. Souhrnně lze konstatovat, že sociální vyloučení je chápáno jako důsledek selhání společnosti nikoli jednotlivce. Sociální vyloučení tedy chápou jako proces vydělování jednotlivců, skupin či komunit, omezení jejich přístupu k základním zdrojům ve společnosti a účasti na jejich tvorbě a jejich užívání. Následně ještě vymezím, kdo jsou sociálně vyloučené osoby.

1.3 Sociálně vyloučené osoby

Charakterizujeme jako „obyvatele/občany dané společnosti, kteří z důvodu, které nemají sami pod kontrolou, nemohou participovat na obvyklých aktivitách, k nimž by je jejich občanství opravňovalo a na něž aspirují.“ (Burchardt, Le Grand a Piachaud dle Mareš a Sirovátka, 2008, s. 273) Přitom se předpokládá nejen právo jedinců na integraci, ale i existence jejich vlastní vůle být integrován. Upírání práv je podstatou vyloučení v dnešní společnosti. (Mareš a Sirovátka, 2008)

Ministerstvo práce a sociálních věcí za sociálně vyloučené považuje „osoby či skupiny osob, které se nacházejí v takové situaci, která je charakterizovaná trvalou nebo chronickou deprivací týkající se dosažitelnosti zdrojů, využití schopností, možností volby, bezpečí a moci, jež jsou nutné pro to, aby se mohly těšit slušné životní úrovni a užívat svých občanských, kulturních, hospodářských, politických a sociálních práv.“(Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2012)

Společensky vyloučen přitom může být člověk, skupina či celá kolektiva na etnickém, náboženském nebo kulturním základě, na základě odlišné životní existence nebo míry životních šancí. Vedle sociální distance majoritní společnosti k řadě subkultur existuje exkluze, která má kořeny v postavení marginalizovaných osob na sekundárním trhu práce, nebo v dlouhodobé nezaměstnanosti osob. (Mareš In: Sirovátka, ed., 2004)

Obečně lze říci, že sociální vyloučení nastává v okamžiku, kdy člověk čelí komplexu problémů, jako jsou nezaměstnanost, nízké příjmy, špatná kvalita bydlení, diskriminace, nízká kvalifikace, špatný zdravotní stav či rozpad rodiny. Vzájemná a provázaná kombinace těchto problémů pak vytváří bludný kruh, ze kterého je obtížné až nemožné se vymanit. (Gabal, 2015) Sociálně vyloučené osoby se v důsledku chudoby orientují především na uspokojování primárních potřeb, jako jsou jídlo, oblečení a bydlení, orientují se na zajištění materiálních jistot. (Mareš In: Sirovátka, ed., 2004) Tito lidé nezaměřují svou pozornost na řešení sekundárních potřeb jako je kultura či vzdělání. Vyvíjejí strategie umožňující jim přežít, nikoli žít. (Džambazovič, Jurásková In: Vašečka, 2002)

Vyloučení se stále častěji stávají předmětem despektu společnosti a „čelí podezření, že jejich nepříznivá situace není ani tak důsledkem působení strukturálních faktorů, jako spíše jejich osobní nedostatečností.“ (Mareš In: Sirovátka, ed., 2004, s. 15). To se projevuje nestabilitou sociálních vazeb a sociální solidarity – rozpadem rodin, sociální izolací celých skupin obyvatelstva a erozí třídní solidarity a sociálních sítí. (Silver dle Toušek In: Hirt, Jakoubek, eds., 2006)

K rizikovým skupinám ohroženým vyloučením patří podle Krebse (2007) senioři, lidé se zdravotním postižením, příslušníci menšiny, přistěhovalci, děti z nefunkčních, chudých a mnohočetných rodin, z rodin s nezaměstnanými rodiči a z rodin, kde dochází k násilí. Také všichni, kteří žijí ve znevýhodněných oblastech s vysokou nezaměstnaností či špatnou dopravní obslužností. Podle Silverové dle Mareše (2006) jsou to navíc dlouhodobě nebo opakovaně nezaměstnaní, pracovníci s nejistými a nevýhodnými pracovními smlouvami, lidé příjmově chudí, nekvalifikovaní, lidé se závislostmi, lidé propuštěni z výkonu trestu, mladí lidé bez pracovních zkušeností, příjemci sociálních dávek, bezdomovci, osoby neschopné mobility a sociálně izolovaní bez přátel.

Ohroženo sociálním vyloučením je v České republice přibližně 1,5 miliónu lidí. (Gabal, 2015)

1.4 Základní přístupy k sociálnímu vyloučení

Musil a Müller (2008) rozlišují tři základní přístupy k sociálnímu vyloučení:

1. Strukturální pojetí zdůrazňuje těsnou vazbu mezi chudobou, sociálními nerovnostmi a sociálním vyloučením. Jde o vertikální vymezení, zaměřené na třídní rozdíly. Mareš (2006)

dodává, že z této perspektivy je sociální vyloučení spojováno s chudobou a jejich překonáním pomocí redistribuce sociálního státu.

2. Horizontální pojetí se neváže na stratifikační rozdíly, vyloučení je důsledkem působení strukturálních faktorů, jako je selhání demokratického systému, pracovního trhu, sociálního státu, rodiny a komunity. Váže se k mechanismům, které mají za následek oddělování určitých skupin z hlavního proudu společnosti.

3. Sociálně prostorové pojetí se zaobírá sociálním vyloučením uvnitř měst, případně vznikem ghett, méně však mikro a meziregionálními dimenzemi sociálního vyloučení, které jsou důsledkem bydlení v periferních územích, kdy tyto mohou významně ovlivňovat kvalitu života lidí a jejich životní šance. V tomto pojetí jsou pak vylučována a znevýhodňována celá území v důsledku vlastních charakteristik, nikoli osobních předpokladů.

Faktory jednotlivých pojetí působí společně a minimalizují tak možnost jedince, skupiny či komunity vymanit se z jejich působení, dá se říci, že se naopak v čase a prostoru reprodukuje. (Musil a Müller, 2008)

2 Dimenze sociálního vyloučení a jejich aspekty

Sociální vyloučení má mnoho podob. Autoři, zkoumající problematiku sociálního vyloučení, rozlišují mezi několika jeho dimenzemi, které také různě vymezují. V této kapitole tyto dimenze vymezím, některými z nich se budu podrobněji zabývat v kapitole následující.

Bhalla a Lapeyre dle Mareše (2006) vymezují dimenzi ekonomickou, politickou a sociální. Ekonomická dimenze je dle Mareše (2006) vyloučením ze životního standardu a životních šancí prostřednictvím vyloučení z placené práce (nezaměstnanost), nebo vyloučením z dobré práce (vytlačení na sekundární trh práce). Projevuje se také segmentarizací pracovní kariéry (střídání období placeného zaměstnání a nezaměstnanosti). Ekonomické vyloučení je zdrojem, ale i důsledkem sociálního vyloučení. Burchardt dle Mareše (2006) k ekonomické dimenzi zahrnuje rovněž vyloučení ze spotřeby, z možnosti akumulovat úspory, vyloučení z produkce (z ekonomicky i sociálně ceněné práce a ze vzdělávání).

Podle Touška (In: Hirt, Jakoubek, eds., 2006) je ekonomické vyloučení hlavním mechanismem sociálního vyloučení, který determinuje ostatní dimenze jeho působení. Ty jsou analyzovány jen jako dimenze téhož procesu, zakořeněného v ekonomické sféře, nikoli jako samostatné způsoby vyloučení, probíhající vlastními mechanismy. (Sedláková dle Touška In: Hirt, Jakoubek, eds., 2006)

Politická dimenze je dle Mareše (2006) upřením politických, občanských, ale i lidských práv, tedy vyloučením z vlivu na společnost a na vlastní osud. Podle Percy-Smith dle Mareše (2006) se projevuje nízkou účastí na volbách a neschopností participace.

Sociální dimenze brání lidem sdílet určité sociální statusy a instituce, participovat na ekonomických, politických, sociálních a kulturních systémech společnosti i územní komunity. Znamená rovněž nemožnost sdílet kulturní kapitál, vzdělanost i hodnoty, podílet se na volnočasových a společenských aktivitách komunity. (Walker and Walker dle Mareše, 2006) Podle Percy-Smith dle Mareše (2006) ve svém důsledku přináší sociální izolaci, rozpad manželství a různé sociálně patologické chování.

Percy-Smith dle Mareše a Sirovátky (2008) předkládá další dimenze. Jedná se o dimenzi komunitní (kolaps podpůrných sítí, devastované prostředí a obydlí, nedostupnost služeb), dimenzi individuální (nedostatečné vzdělání a kvalifikace, ztráta sebevědomí, sebeúcty, nemoc či handicap), dimenzi skupinovou (koncentrace těchto charakteristik v určitých

sociálních skupinách), dimenzi prostorovou (nedostatečná dopravní obslužnost, infrastruktura, nekvalitní občanská vybavenost včetně školství a zdravotnictví, špatné životní prostředí, koncentrace sociálně vyloučených osob v těchto oblastech). Prostorové dimenzi vyloučení lze dle Vackové, Galčanové a Hofírka (2015) rozumět jako nedobrovolnému bydlení, které znevýhodňuje své obyvatele problematickou dostupností či nepřítomností infrastruktury, včetně základní občanské vybavenosti (plyn, teplá voda, veřejná doprava, obchody, školy, zdravotnická zařízení).

Toušek (2007) rozlišuje ještě mezi kulturní a symbolickou dimenzí vyloučení. Kulturní vyloučení chápe jako omezení k přístupu ke vzdělávání a znalostem, které jsou ve většinové společnosti sdíleny a uznávány. Mareš (2006) je definuje jako odepření práva jedince nebo kolektivy participovat na kultuře společnosti, sdílet její kulturní kapitál, vzdělanost a hodnoty.

Symbolická dimenze vyloučení se dle Touška (2007) projevuje na úrovni charakteristik přisuzovaných vyloučeným osobám zástupci majoritní společnosti. Jedná se o projevy etiketizace (neplatič, nepřizpůsobivý) a stigmatizace na základě sociálního statusu (nezaměstnaný) či etnicity. Toto označování slouží k vyčlenění z hlavního proudu společnosti. Podporováno je podle Baumana dle Mareše (2000) mediálně uměle vytvářeným obrazem brutality světa vyloučených, amorálního, špinavého, beznadějného. Fraserová dle Mareš (2000) poukazuje na to, že krom vyloučení ze zdrojů a aktivit, je sociální vyloučení i vyloučením z respektu.

Růžička (2011) poznamenává, že jednotlivé dimenze jsou nejen důsledkem vyloučení ze společensko-ekonomického systému, nýbrž zpětně jeho příčinou.

Mareš a Sirovátka (2008) upozorňují na to, že samotná multidimenzionalita příčin a jejich překrývání vedou k multidimenzionální deprivaci. Rovněž vyloučení v jedné dimenzi může oslabovat pozitivní vliv opatření podporujících začlenění v jiných dimenzích. Jednotlivé dimenze se mohou překrývat, začlenění v jedné dimenzi pak nemusí nutně znamenat začlenění v dimenzích jiných.

Lze říci, že koncept sociálního vyloučení je multidimenzionální, pro svůj rozsah a nejednoznačnou uchopitelnost nabízí mnoho různých způsobů výkladu, pro které však může být zdrojem kritiky.

Podle Touška (In: Hirt, Jakoubek, eds., 2006), v konceptu sociálního vyloučení dochází ke spojení dvou fenoménů – chudoby ve smyslu materiální deprivace a marginality ve smyslu odsunutí na okraj společnosti. Jedna dimenze (mechanismus) může převažovat a ostatní mohou být jeho konsekvencí.

Pro účely studia determinant, způsobujících a udržujících aspekty sociálního vyloučení v regionu Jesenicko, jsem se zaměřila na dimenzi ekonomickou, prostorovou, kulturní, politickou a symbolickou, které vnímám jako základní a stěžejní dimenze sociálního vyloučení. Podle těchto dimenzí jsem mapovala i jednotlivé determinanty, které jsou zřehledněny v následující kapitole.

3 Společenské a individuální determinanty sociálního vyloučení

Vydeme-li ze soudobých definic sociálního vyloučení, je možné konstatovat, že příčiny sociálního vyloučení jsou důsledkem strukturálních změn ve společnosti. Jedná se o příčiny vnější, společenské, kterými je možné označit takové jevy, které stojí mimo dosah a kontrolu vyloučených osob. Jsou dány širšími společenskými podmínkami, nebo vyplývají z jednání lidí, kteří se nacházejí vně sociálního vyloučení. (Toušek, 2007)

Strukturální změny probíhají především na trhu práce, ale také v sociální struktuře společnosti v podobě nárůstu jednočlenných domácností jako důsledku oslabení rodiny, nárůstu etnické a kulturní diverzifikace a celkovým stárnutím populace. V soudobé společnosti založené na znalostech jsou také znevýhodňováni ti, kteří nemají dostatečný přístup k informačním technologiím a dostatečné vzdělání. (Krebs, 2007)

Následně předkládám přehled vnějších příčin, které jsem mapovala s ohledem na jednotlivé vybrané dimenze sociálního vyloučení.

3.1 Ekonomické determinanty vyloučení

Úzce souvisí s měnícím se trhem práce, s dynamikou jeho rozvoje a historickými souvislostmi. Jako příčiny vyloučení na soudobém trhu práce je možné označit:

- Útlum tradičních průmyslových odvětví. Jedná se o snižování objemu průmyslové výroby a o útlum tradičních odvětví jako je hutnictví, těžké strojírenství, textilní průmysl, těžba surovin. Tento proces, zvaný deindustrializace (zjednodušeně odprůmyslnění), může probíhat z časového hlediska pozvolně tak, aby došlo k adaptaci ekonomiky na nové podmínky, nebo nárazově, útlumem klíčových odvětví či podniků, vedoucím k fatálním následkům v celé ekonomice města či regionu. Významnou úlohu v této situaci mohou sehrát koordinační, dotační a sociálně politická opatření vlády. (Illner In: Hruška Tvrđý a kol., 2010)
- Nedostatek pracovních nabídek a ztížený přístup k legálním formám výdělečné činnosti. V regionech postižených vysokou mírou nezaměstnanosti je rozdíl mezi poptávkou po pracovních místech a jejich nabídkou největší v segmentu nízkokvalifikovaných pracovních sil. V obcích s vyloučenými lokalitami tak připadá na jedno volné pracovní místo v průměru 44 uchazečů. (Gabal, 2015)

- Nabídku práce na částečný pracovní úvazek, práci na dobu určitou, práci na živnostenský list a tzv. schwarz systém. Tyto formy práce souvisí s flexibilizací trhu práce. Namísto dřívějšího rigidního trhu práce, charakteristického jistotou práce, malou orientací na výkon a modelem jednoho zaměstnání na celý život se, v souvislosti se strukturálními změnami a s globalizující se ekonomikou, objevují nové způsoby organizace pracovní doby, nové formy zaměstnanosti. Tyto formy práce na jedné straně mohou přinášet sladění rodinných a pracovních podmínek života, na straně druhé může docházet mezi zaměstnanci k rozdělování na jádro a periférii, spojenou s nízkou autonomií v práci, nízkým příjmem, vzděláním a nízkým společenským statutem. (Dudová a Tomášek, 2008)
- Poptávku po nově kvalifikované pracovní síle, která znevýhodňuje občany, kteří získali pouze základní vzdělání či specifické vzdělání v učením oboru. Důsledkem jsou nízké výdělky, nepříliš atraktivní charakter a podmínky práce, spojené s nejistotou pracovního místa. Závažnější nesporně zůstává vyloučení z placené práce a s ní spojená nezaměstnanost. Za dlouhodobou nezaměstnanost je považována nezaměstnanost delší než šest měsíců. (Krebs, 2007)
- Diskriminaci ze strany zaměstnavatelů. Ta souvisí s předsudky a stereotypy více než s objektivním posouzením pracovních schopností žadatele o práci. Mezi základní diskriminační faktory patří etnický původ, národnost, pohlaví, věk, sexuální orientace, zdravotní postižení a náboženské vyznání. (Veřejný ochránce práv, 2012)

Ztížený přístup k finančním zdrojům vede k uzavírání životních šancí, adaptaci na nezaměstnanost, pobírání sociálních dávek, práci na černo a zadlužování. Nezaměstnanost má dopad na životní šance, materiální deprivaci, kvalitu bydlení a prostorové vyloučení. (Mareš In: Sirovátka, ed., 2004) Práce na černo je výhodným kontraktem mezi zaměstnavatelem, který neodvádí daň, a osobou nezaměstnanou, které se nevyplatí pracovat na smlouvu z důvodu vysokého zdanění, navíc pro ni představuje vyšší příjem a ochranu před exekucí. (Toušek, 2007)

Žádná nebo málo placená práce či střídání období zaměstnání a nezaměstnanosti vede k nemožnosti spořit, zhodnocovat úspory, podílet se na spotřebě (utrácet). Poměrně všedním jevem je i zadlužování, které je důsledkem nízkých příjmů. Podle mého soudu přichází spíše spontánně v důsledku dlouhodobé frustrace potřeb, a to s nabídkou rychlých

půjček. Slouží k financování různých komodit, například předmětů dlouhodobé spotřeby, ale i jídla nebo vánočních dárků. Na druhou stranu dluhy vznikají i vůči institucím (dopravní podnik, zdravotní pojišťovny, telefonní operátoři, neplacení nájemného, výživného). Hovoří se tzv. o dluhové pasti, kdy lidé nejsou schopni splácet své závazky ze svých příjmů. S dluhy se pojí následná exekuce. (Toušek, 2007)

Diskutabilní se rovněž jeví efektivita opatření aktivní politiky zaměstnanosti ve smyslu vytváření nových pracovních míst pro dlouhodobě nezaměstnané, která jsou segmentována na sekundárním trhu práce. Tento trh pak, jak jsem uvedla shora, s sebou nese nízkou autonomii rozhodování, nízké příjmy a pojí se s nízkým vzděláním. Vymanit se s tohoto trhu práce je takřka nemožné. Podle Krebse (2007) nízká hodnocená práce z dlouhodobého hlediska neumožňuje vymanit se ze sociálního vyloučení, neboť z hlediska příjmů vytváří vrstvu tzv. pracujících chudých.

Obdobně opatření sociální politiky k ochraně člověka před stavem hmotné nouze v podobě stanovení jedné z minimálních veličin – životního minima a jeho druhé hladiny – minima existenčního, jsou ve vztahu k exekucím jednou z příčin vyhýbání se legálním formám práce, protože příjem nad částky existenčního minima podléhá exekuci. V praktické rovině by pak člověk pracoval zadarmo.

Demotivačně působí i sociální dávky² vyplácené vícečetným rodinám, které jsou ve výsledku srovnatelné či dokonce vyšší, než mzdové ohodnocení ve většině prací, které mají možnost osoby s nízkou kvalifikací vykonávat. V této souvislosti se hovoří o tzv. pastech nezaměstnanosti. Jde o stav, kdy je poměr náhrady (výše pobíraných sociálních dávek poměřovaný potenciálně získatelnou mzdou) vysoký, takže působí negativně na snahy hledat práci. (Gabal, 2006)

Podobně institut zvláštního příjemce,³ který bývá využíván orgány státní správy při výplatě

² V úvahu přichází součet a kombinace dávek, vyplácených podle zákona č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, v platném znění, a podle zákona č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, v platném znění.

³ Podle § 59 zákona č. 117/95 Sb., o státní sociální podpoře, v platném znění, a podle § 40 zákona č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, v platném znění, ustanoví státní orgán zvláštního příjemce dávek bez souhlasu dosavadního příjemce dávky v případě, že se výplatou dávek dosavadními příjemci nedosáhlo účelu, kterému má dávka sloužit.

dávek státní sociální podpory nebo dávek pomoci v hmotné nouzi, může následně způsobit pasivitu dotčených osob. Tito lidé se nemusí starat o termíny placení, nezískávají tak návyk odkládat si peníze stranou, kupříkladu k úhradě nájmu. Tento institut by proto, dle mého soudu, měl být využíván pouze přechodně.

Z výše uvedeného výčtu můžeme jako hlavní příčiny ekonomické dimenze společenského vyloučení označit trh práce, ale i politiku zaměstnanosti a systém dávek, které spolu se zadlužováním vytvářejí bariéry integrace na trh práce.

3.2 Prostorové determinanty vyloučení

V této podkapitole se nejprve budu zabírat prostorovým vyloučením v nejširším slova smyslu – periferními územími, a to v souvislosti s mapováním determinant vyloučení na Jesenicku jako jedné z periferních oblastí, poté konkrétními atributy vyloučených území a sociálně vyloučenými lokalitami.

Podle autorů Jiřího Musila a Jana Müllera (2008) se v sociologii objevuje téma periferních území málo, pozornost je spíše věnována segregaci uvnitř měst a vzniku ghett. Makro a meziregionálními dimenzemi prostorového vyloučení, které jsou důsledkem bydlení v periferních územích, jež mohou významně ovlivňovat kvalitu života lidí a jejich životní šance, se zabývají studie sociální geografie nebo regionalistiky. V jejich sociálně prostorovém pojetí jsou pak vylučována a znevýhodňována celá území v důsledku vlastních charakteristik. Území, označovaná jako periferní, nalézáme na okrajích metropolitních center (vnitřní periférie) nebo v pohraničních oblastech České republiky.

Periferní oblasti jsou výsledkem nerovnoměrného vývoje společnosti. Tento vývoj je ovlivňován odlišnými historickými, politickými, ekonomickými, sociálními, kulturními a přírodními podmínkami. Od 90. let dochází ke zvyšování sociálních rozdílů mezi regiony, čili k růstu polarity mezi jádrovými a periferními oblastmi. (Čermák In: Novotná, ed., 2005)

Periferní území jsou často určována svou polohou, odlehlostí a vzdáleností od center (například velká vzdálenost ke krajskému městu), fyziografickou uzavřeností území, vysokou nezaměstnaností, špatnou dopravní průchodností územím, absencí větších center osídlení, nízkou hustotou zalidnění a historickou orientací ekonomiky. (Vaishar a Zapletalová In: Novotná, 2005)

Do popředí zájmu se tak dostávají rozdílné životní podmínky na úrovni regionů, které ovlivňují kvalitu života a vedou ke znevýhodňování některých skupin obyvatelstva v určitých lokalitách. Hovoří se o sociálně prostorové diferenciaci, která může vést k znevýhodnění některých skupin populace v určitých lokalitách, především sociálně a ekonomicky slabších skupin obyvatelstva. Sociálně prostorová diferenciacie může v extrémních případech přejít k sociálně prostorové exkluzi, marginalizaci a izolaci. (Macešková, Ouředníček, Temelová, 2009)

Podobně jako Musil a Müller (2008) hovoří i Mareš (2006) o vzniku sociálně prostorového vyloučení v důsledku rizikových charakteristik území. Jedná se o marginalizovaná či znevýhodňovaná území, o oblasti tzv. měkkém vyloučení. Podle Rooma a Wilsona dle Mareše (2006) tato území ztěžují životy svých obyvatel v důsledku nedostatečnosti zdrojů komunity, jako je například nedostatek a špatná kvalita škol, nedostupnost lékařské péče, pošty, nedostatečná veřejná doprava, špatná dopravní obslužnost, nedostatek pracovních příležitostí a dysfunkčnost lokálního trhu práce s „převísem nabídky pracovní síly nad poptávkou po ní a s nevýhodnou strukturou nabídek na něm (převaha pracovních míst na sekundárním trhu práce – nejistých, málo placených, výkonem nezajímavých, vyžadujících dojíždění).“ (Mareš, 2006, s. 12) Lze sem také zařadit mizení hospod, sportovních klubů, špatné pokrytí území mobilním operátorem, absence bankomatů k výběru peněz a podobně.

Nejčastěji je prostorové vyloučení v literatuře spojováno se vznikem vyloučených lokalit s koncentrací vyloučených osob. Ty mohou mít podobu městské čtvrti (například Chánov), ulice (například Matiční v Ústí nad Labem), nebo jednoho či více objektů, případně bytů. Ve většině případů se zde lidé ocitají nedobrovolně v důsledku zamyšlených či nezamyšlených jednání místních samospráv⁴, či v důsledku jiných faktorů, zejména vyloučení ekonomického. Život ve vyloučené lokalitě přináší, v důsledku špatného stavu objektů, vyšší ekonomickou zátěž nejen pro jejich obyvatele, ale i pro místní samosprávu a státní správu. Dochází zde ke koncentraci vnějších a vnitřních příčin vyloučení s následkem jejich posílení a reprodukce. (Toušek, 2007)

⁴ Paradoxně obce by měly, dle zákona o obcích, pečovat „o všestranný rozvoj svého území a o potřeby svých občanů;“, tedy i o potřeby bydlení. (§ 2, zákona č. 128/2000 Sb., o obcích, v platném znění)

Bydlení v segregovaných lokalitách přitom ovlivňuje zdraví, bezpečí, možnost mobility, příležitost ke vzdělávání, přístup ke službám a obecně životní šance. (Mareš In: Sirovátka, ed., 2004) Být omezen místem v globalizovaném světě je podle Baumana dle Mareše (2000) znakem sociální deprivace a degradace.

K situaci prostorového vyloučení obecně přispívají podle Touška (2007) i další faktory:

- neposkytnutí hypotéky na bydlení,
- neprůhledný systém v přidělování obecních bytů, případně úplně zprivatizovaný obecní bytový fond a s tím spojené vysoké náklady na bydlení v privátním sektoru,
- podpora vysokých nákladů soukromých pronajímatelů bytů v podobě doplatku na bydlení pro exkludované osoby,
- zvyšování cen bytů a nájmu s následkem stěhování chudých obyvatel do vyloučených regionů.

K stěhování chudých, původních obyvatel do vyloučených regionů, přispívá i proces gentrifikace. Jde o proces obnovy urbánní celků, zahrnující budování luxusního bydlení a nákupních středisek, spojený s dostupností pracovních příležitostí pro vzdělané a kvalifikované osoby. Na počátku všeho však stojí nízká cena pozemků a domů a vize samospráv o prosperujícím a dokonalém místě. (Mareš, Horáková, Rákotzyová, 2008) S podobnou vizí se setkáváme kupříkladu za francouzské revoluce v návrzích dokonalých měst, zbavených nemocných, lidí s mentálním postižením a zločinců, odsunutých za jejich hranice. Ideální uspořádání, zbavené všeho ohrožujícího a zpochybňujícího řád, zároveň umožňovalo kontrolu nad těmito místy. Bylo však také odrazem tehdejší reality. (Bauman, 1999)

Jedním z vyhledávaných řešení prostorové segregace⁵ bývá stěhování do oblastí ekonomicky prosperujících. Tato řešení jsou ojedinělá, charakteristická spíše odlivem původního obyvatelstva, patřícího k hlavnímu proudu společnosti, netýkají se však vyloučených osob.

Prostorové vyloučení je především otázkou nedobrovolného bydlení v segregovaných lokalitách. Samotná sociální politika je zaměřena na opatření k podpoře jednotlivců, nikoli k podpoře vyloučených území. Problémy vyloučených a (mikro)regionů je potřeba aplikovat v konkrétní opatření veřejných politik. Například podpořit drobné podnikání

⁵ Termín prostorová segregace je totožný s termínem prostorové vyloučení. (Sýkora, 2010)

v řemeslných a zemědělských oborech či daňově zvýhodnit. Zvyšovat prostupnost vyloučených území (poskytnout podporu veřejné dopravy), provést celkovou revitalizaci prostředí, spojenou s výstavbou sociálních bytů, a zvyšovat tak kvalitu života a životní šance obyvatel vyloučených území. (Mareš, Horáková, Rákotzyová, 2008)

3.3 Kulturní determinanty vyloučení

Ptám-li se po příčinách kulturního vyloučení ve společnosti, je nezbytné definovat kulturu společnosti jako systém hodnot, norem, významů a vzorců chování, které se předávají ve společnosti dalším generacím. (Zíková, 2011) Analogicky kulturní dimenze vyloučení znamená nesdílení kulturního kapitálu a sociálního kapitálu majoritní společnosti. Kulturní kapitál chápu jako soubor získaných předpokladů jedince či skupiny k dosažení určitého statusu. Ten je dosahován prostřednictvím socializace a vzdělání. (Toušek In: Hirt, Jakoubek, eds., 2006) Je patrné, že na pozadí kulturního vyloučení stojí procesy, které člověka provázejí od raného dětství.

Mít kulturní kapitál znamená být začleňován nebo exkludován na základě znalostí a schopností ovládat symboly dominantní kultury, preferovat a participovat na vysokém umění (návštěva muzeí, kina), mít kognitivní kulturní schopnosti, které předávají rodiče svým dětem. Přitom v každé rodině se předává odlišný způsob užívání jazyka a tím i odlišné schopnosti verbalizovat myšlenky. Rodina tak vytváří startovací podmínky pro životní úspěch svých dětí. Úspěch dětí je ovlivněn zejména aspiracemi a motivováním rodičů. (Šafr, 2007)

V teorii Pierra Bourdieu dle Kubátové (2008) vzdělávací systém tyto schopnosti selektuje, podporuje děti s kulturním kapitálem a ostatní blokuje. Blokuje tak jejich šance na sociální vzestup, čímž podporuje reprodukci sociálních nerovností. Vstup do privilegovaných vrstev stvrzuje diplomy či certifikáty. Dá se říci, že čím větší je kulturní kapitál v rodině, tím více se rodina věnuje vzdělání svých dětí – připravuje se s nimi, vkládá do vzdělání a jeho délky peníze. Rozhodují přitom však je poměr mezi ekonomickým a kulturním kapitálem rodiny.

Kulturní vyloučení je úzce spojeno i s prostorovým vyloučením. Koncentrace vylučovaných osob na určitém území a jejich segregace s sebou přináší adaptaci na život v chudobě, ztrátu kontaktů s většinovou společností a tím i vzorců jednání, omezenou síť známostí, redukci občanských aktivit. Životní strategie se soustředí na přítomnost. Časté

jsou různé sociálně patologické jevy. Způsoby adaptace na podmínky vyloučení jsou natolik specifické a komplexní, že zakládají vlastní subkulturu. Hovoří se kultuře chudoby, kterou popsal Oscar Lewis. (Mareš, 2006)

Lewis na jedné straně popisoval strukturu, logiku a vlastní způsob života této subkultury, který je předáván z generace na generaci, popisoval jej však jako reakci a adaptační mechanismus na určité podmínky ve společnosti s tím, že zdrojem těchto sociálních podmínek je širší společnost. Kultura chudoby je pak reakcí chudých i adaptací na jejich marginální pozici v rámci majoritní společnosti, která je předávána z generace na generalizaci procesem socializace. (Lewis dle Toušek In: Hirt, Jakoubek, eds., 2006)

Děti, vychovávané v těchto rodinách nemají pozitivní vzory, které by mohly následovat, což nepřímo ovlivňuje jejich (ne)úspěch v prostředí většinové společnosti. Důsledkem je umísťování dětí do Základních praktických škol, kde získají méně kvalitní vzdělání, které jim neposkytne základ pro umístění na trhu práce. Nízké vzdělání rodičů se tak stává nedostupnou výbavou i pro jejich děti. Navíc přítomnost staršího dítěte v praktické škole je důvodem k umístění i ostatních, mladších dětí. (Toušek, 2007)

S kulturním vyloučením úzce souvisí i sociální kapitál. Jde o síť známostí, vazeb, kontaktů a pozitivních vzorů. Sociální kapitál udržuje solidaritu, určuje míru užitečnosti pro jednotlivce. Členství v privilegované skupině s sebou přináší i odpovídající symbolický status a s ním související společenské uznání. (Toušek In: Hirt, Jakoubek, eds., 2006)

Vyloučené osoby mají odlišný kulturní i sociální kapitál oproti příslušníkům majoritní společnosti. Jejich kontakty se omezují na podobně hendikepované osoby, nebo nejsou udržovány vůbec. Vylučování se neúčastní kulturních nebo sportovních akcí pořádaných širší komunitou, nejsou ani členy zájmových sdružení, protože k těmto aktivitám nemají finanční prostředky. (Zíková, 2011)

Determinanty kulturního vyloučení tedy pramení z:

- prostorového vyloučení a komunikačních bariér mezi příslušníky většinové a marginalizované společnosti,
- ekonomického vyloučení spojeného s nízkými příjmy,
- nízkého společenského statusu,
- izolovanosti a vazeb pouze v marginalizované společnosti,
- výchovy a reprodukce sociálních nerovností v procesu socializace,

- vyloučení z kapitálu majoritní společnosti a diskriminace na různých úrovních,
- nedostupnosti vzdělávacích a kulturních institucí, z absence přípravných ročníků při základních školách, z umisťování dětí do škol speciálních či praktických, či z předčasného opouštění škol.

3.4 Politické determinanty vyloučení

Mít práci, bydlení, přístup ke vzdělání, zdravotní a sociální ochraně znamená mít především právo na základní životní standard a právo na participaci ve společnosti. Tato práva jsou obsahem rozsáhlého konceptu lidských práv a občanství jako souboru oprávnění k určitém občanským, politickým a sociálním právům, ale i povinnostem, spjatých s užíváním těchto práv.⁶ (Mareš a Sirovátka, 2008)

V České republice jsou lidská práva a svobody garantována Ústavou České republiky a Listinou základních práv a svobod. Jsou definována jako nezadatelná, nezcizitelná, nepromlčitelná a nezrušitelná. Těchto práv se může domáhat každý, jen některá z nich jsou vázána na státní občanství, například volební právo a právo zakládat politické strany. S pomocí politických práv se může lid, jako zdroj veškeré moci ve státě, podílet na správě věcí veřejných. (Molek, 2014)

Je podstatné říci, že znevýhodňované nebo marginalizované skupiny obyvatel se však dle Zíkové (2011) neúčastní demokratických procesů ve společnosti, neparticipují na politické moci, nepatří mezi předáky obcí ani regionální politiky. Neúčastní se voleb, nezakládají sdružení ani spolky na lokální úrovni. To je částečně dáno nezkušeností s uplatněním se ve společnosti, nedůvěrou v demokratické procesy, špatnou zkušeností se zástupci majoritní společnosti, stigmatizací a vnímáním veřejného prostoru jako nebezpečného. Důvodem je i samotná neznalost práv a povinností. Podle Touška (2007) je příčinou neparticipace jedinců a skupin na demokratických procesech a kanálech politické moci absence sociální organizace mimo příbuzenské vazby, absence skupinové či etnické identity a koheze, chudoba s nízkou úrovní vzdělání, ale i diskriminace na různých úrovních.

Podstatnou se jeví také rozloženost a koncentrace politických uskupení, jejich dostupnost v rámci jednotlivých regionů, kvalita a morální kredit jejich zástupců. Podobně nedostupnost školských vzdělávacích institucí, bydlení a příležitostí k zaměstnání

⁶ Nemít jídlo, vodu, bezpečí, zaměstnání Mareš (2006) chápe jako nejextrémnější formu sociálního vyloučení.

zamezuje participaci na občanských právech. Patrná je také tendence stále více redukovat sociální a kulturní práva, což se projevuje například v oblasti sociálního zabezpečení stanovením stále přísnějších podmínek pro výplatu dávek. V oblasti vzdělání je pak zřetelná segregace dětí z nízkého sociokulturního prostředí do praktických a speciálních škol, čímž jsou redukovány jejich životní šance.

3.5 Symbolické determinanty vyloučení

Vyloučené lokality, regiony nebo periferní oblasti jsou mentálně detekovány běžnými občany pomocí obecných slangových pojmů jako díra, buranov, ale i hrubšími pejorativními výrazy. Konkrétní vyloučené lokality pak nesou konkrétní názvy symbolizující špatnou adresu, například azylák, cikánská čtvrť nebo bronx. Každý si hned dovede představit, jak to tam vypadá a kdo tam asi žije.

Stereotypní představy o vzhledu, vlastnostech a schopnostech těchto lidí pak diskreditují všechny osoby, odpovídající těmto charakteristikám, byť tomu tak být nemusí. Nelíbí výroky o neplatičích nebo nepřizpůsobivých tedy padají na všechny, kteří žijí v chudobě a dostanou se do potíží například kvůli ztrátě zaměstnání. Pokud lidé nemají možnosti obstat ve společnosti podle představ většiny, uzavírají se do sebe, izolují se, nevěří jakékoli možné změně. Negativní představy slouží jako odstrašující příklad pro ostatní, vytváří mentální bariéry v kontaktu většinové populace s lidmi z vyloučeného prostředí. Slouží k vylučování z hlavního proudu společnosti. Je potřeba říci, že tyto představy pak člověka diskreditují, poznamenávají celou jeho osobnost, jsou zdrojem hanby. (Zíková, 2011)

Sociální vyloučení tedy spíše než s leností nebo nepřizpůsobivostí souvisí se strukturálními změnami ve společnosti a s nemožností situaci změnit vlastními silami (například odstěhovat se za prací). (Mareš, 2006)

Souhrnně lze symbolické vyloučení označit jako stigmatizaci na základě nízkého sociálního statusu ve spojení s nízkou prestiží, negativním nálepkováním, ale i etnicitou. (Toušek, 2007)

3.6 Kombinované determinanty

Každá dimenze, oblast problémů spojených s vylučováním osob, má své příčiny, které však není možné od sebe striktně oddělovat, naopak jednotlivé příčiny mohou ty jiné

podmiňovat, nebo mohou být stejně tak jejich důsledkem, mohou se kombinovat. Mezi ně patří:

- vyloučení z mobility ve fyzickém prostoru i v hierarchii sociálních pozic. Tj. nemožnost přestěhovat se ze sociálně vyloučené lokality, nemožnost posunout se v rámci společenského žebříčku. (Beck dle Mareš, 2000)
- omezení fyzické mobility, dané omezenou fyzickou pohyblivostí (například senioři v periferních oblastech), ale i bariérami každodenního života (otvírací doba obchodů, institucí). (Temelová, Novák, Pospíšilová, Dvořáková, 2011)
- nesoulad v lokalizaci zaměstnání a bydlení spolu se zvýšenými nároky na dopravu. Tím se prohlubují rozdíly v kvalitě života obyvatel České republiky. (Temelová, Novák, Pospíšilová, Dvořáková, 2011)

3.7 Individuální determinanty

Dosud jsem podávala výčet vnějších, společenských determinant sociálního vyloučení. Vedle nich a v kombinaci s nimi vyvstávají také vnitřní příčiny, vyskytující se na straně jednotlivců. Ti mohou svým jednáním vlastní situaci přímo způsobovat či ji posilovat. I když jde o příčiny individuální, jsou většinou konsekvencí příčin vnějších. (Toušek, 2007)

Mezi individuální determinanty dle Touška (2007) řadíme:

- nízké vzdělání a kvalifikaci,
- ztrátu pracovních návyků při dlouhodobé nezaměstnanosti,
- dlouhodobou neschopnost hospodařit s penězi a dostát svým finančním závazkům,
- neplacení nájmu a služeb,
- nedůvěru v instituce majoritní společnosti,
- orientaci na okamžité uspokojení potřeb vyplývající z dlouhodobé frustrace,
- neschopnost stanovit si priority,
- neschopnost udržet si práci,
- apatii a nízkou motivaci k řešení vlastních problémů,
- absenci či narušení rodinných vazeb,
- chybějící okruh sociálně začleněných přátel,
- problémy se závislostí.

Příčiny sociálního vyloučení na individuální a společenské úrovni jsou propojeny a vzájemně se ovlivňují. Například úroveň a dostupnost vzdělání v lokalitě ovlivňuje

budoucí profesní zařazení a příjem, naučené vzorce jednání v rodině ovlivňují budoucí strategie na trhu práce a podobně. (Mareš, 2006)

3.8 Tendence a strategie napomáhající udržet sociální vyloučení

Mechanismy adaptace na jednu stranu umožňují vyloučeným (pře)žítí v jejich prostředí, na druhou stranu je však v tomto prostoru uzavírají. Jedná se o již zmiňovanou kulturu bídy, vyznačující se výraznou závislostí na sociálních dávkách. (Mareš a Sirovátka, 2008)

Rovněž opatření sociální politiky, jako sociální bydlení či rekvalifikační kurzy a jiné, paradoxně přispívají ke koncentraci chudých, vytvářejí homogenní prostředí bez referenčních vzorců chování příslušníků majoritní společnosti, kteří jsou svou životní strategií schopni čelit vyloučení. Podobně také komunální politika svými tendencemi vytvářet holobyty, koncentrovat tzv. nepřizpůsobivé na určité vymezené území či ulici, udržuje sociální vyloučení. (Mareš, 2000)

Dá se říci, že sociální vyloučení je cyklický a dynamický proces, laicky řečeno začarovaný kruh. Totiž způsoby, kterými se vyloučené osoby mohou snažit svou situaci řešit, ji jen prohlubují. (Toušek, 2007)

4 Sociální začleňování

Snahy odborné veřejnosti vystihnout pojem a rozsah sociálního vyloučení se odrážejí v praktické sociální politice. Sociální politiku lze přitom obecně chápat jako specifickou společenskou činnost, projevující se souborem různých opatření, konkrétním jednáním různých subjektů (nejenom státu) na různých úrovních, kterými je ovlivňována společenská realita v nejširším slova smyslu. (Krebs, 2007) Praktická realizace sociální politiky je „výsledkem nejrozmanitějších střetů politických sil, které prosazují určité teoretické koncepty či jejich prvky, ale i pragmatické cíle, mnohdy i parciální zájmy, a samozřejmě je výsledkem ekonomických možností a národních specifíků a tradic.“ (Klimentová, 2009, s. 12)

Změna orientace z konceptu chudoby na koncept sociálního vyloučení vyvolává novou orientaci sociální politiky. Jejím hlavním cílem je posílení sociální koheze a vytvoření inkluzivní společnosti, kde každý je schopen plně participovat a nikdo není v této participaci omezován nedostatečným vybavením politickými nebo občanskými právy, nedostatečným vzděláním, příjmem či chybějícím zaměstnáním. (Robinson dle Rákotzyová, Mareš In: Sirovátka, Kulhavý, Horáková, Rákotzyová, 2005)

Tendence a opatření sociální politiky předcházející, zmírňující či odstraňující projevy vyloučení se souhrnně dají označit jako inkluzivní, začleňující zpět do společnosti. Proto se v této kapitole zmiňuji o sociálním začleňování.

4.1 Pojem a cíle sociálního začleňování

Sociální začleňování můžeme definovat jako „proces, který zajišťuje, že osoby sociálně vyloučené nebo sociálním vyloučením ohrožené dosáhnou příležitostí a možností, které jim napomáhají plně se zapojit do ekonomického, sociálního i kulturního života společnosti a žít způsobem, který je ve společnosti považován za běžný.“ (§ 3 zákona č. 108/ 2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění)

Dá se říci, že cílem sociálního začleňování je překonat situaci exkluze jako důsledek selhání společensky integrujících systémů – demokratického a legislativního, trhu práce, sociálního státu a rodiny s komunitou, jak je známe z horizontálního přístupu k sociálnímu vyloučení. Sociální politika pak představuje oblast nástrojů řešení důsledků nezaměstnanosti, zajištění přístupu k institucím a pomoc v začlenění do sociálních vztahů.

Opatření směřující k řešení problémům by vzhledem k jejich multidimenzionalitě neměla být izolovaná, ale systémová. (Mareš a Sirovátka, 2008)

Česká republika je na poli sociálního začleňování vázána Lisabonskou strategií, strategickým dokumentem Evropské unie. V letech 2004 – 2010 přijímala Česká republika Akční plány sociálního začleňování, které se od roku 2006 staly součástí Národních zpráv o strategiích sociální ochrany a sociálního začleňování České republiky. Tyto strategické dokumenty vycházejí z agendy sociálního začleňování Evropské unie, přijaté v Nice roku 2000. Tato agenda deklaruje záměr formulovat komplexní strategii sociálního začleňování ve všech dimenzích sociálního začleňování (oblast zaměstnanosti, sociální ochrany, důchodů, zdravotní péče, rozvoj lidských zdrojů) a mobilizovat k jejímu uskutečnění aktéry i zdroje. Zároveň se zpřístupňují Evropské strukturální fondy na regionální i lokální úrovni. Předpokládá se přitom tvorba veřejné politiky zdola (bottom-up) a otevřená metoda koordinace. Konkrétní politika v oblasti sociálního začleňování je však věcí národních vlád, respektive schopností lokálních aktérů, neziskových organizací a zástupců vylučovaných skupin zapojit se, participovat na tvorbě těchto strategií. (Mareš a Sirovátka, 2008)

Hlavním cílem Evropské Unie v boji proti sociálnímu vyloučení je rozvoj inkluzivního trhu práce, podpora zaměstnání, garance adekvátního příjmu jako zdroje důstojného života, zajištění rovných šancí na vzdělání, podpora rodinné solidarity a ochrana práv dítěte v rodině, zajištění dobrého bydlení a rovného přístupu k veřejným službám (zdravotnictví, veřejná doprava, kultura, právo či sociální péče), či regenerace deprivovaných územních lokalit. Přitom hlavním mechanismem začleňování na úrovni ekonomické dimenze je pracovní trh a sociální stát, v jehož kontextu jsou sociální práva realizována. Občanská dimenze představuje participaci na komunitním životě (začleňování do komunitního života prostřednictvím komunitních aktivit) a politická dimenze začleňování se týká participace na občanských právech na individuální úrovni. (Mareš In: Sirovátka, ed., 2004)

Rámcovým dokumentem pro oblast sociálního začleňování je v současnosti Strategie sociálního začleňování 2014 – 2020 (Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2014), která definuje oblasti zaměření s konkrétními cíli, na které se má soustředit současná politika. Dosažení cílů je termínováno převážně průběžně (do roku 2020). Následující výčet zahrnuje některé vybrané nástroje v jednotlivých oblastech podpory.

Hlavními oblastmi podle Strategie sociálního začleňování 2014 – 2020 jsou *podpora k přístupu k zaměstnání a jeho udržení*, která zahrnuje jednak tradiční oblasti aktivní politiky zaměstnanosti (například společensky účelná pracovní místa, investiční pobídky, veřejně prospěšné práce, rekvalifikace, dostupné zaměstnávání), ale i jiné, méně tradiční nástroje, například požadavek rozvinout sociální podnikání⁷ spolu se specifickou právní úpravou. V *oblasti sociálních služeb* je kladen důraz zejména na optimalizaci systému fungování sociálních služeb a jeho financování, na začlenění komunitní sociální práce do činnosti sociálních služeb, na podporu vzniku nástrojů pro zjišťování sociálních jevů v sociálně vyloučených lokalitách. *Oblast podpory rodiny* zahrnuje poptávku po zařízeních předškolní péče, zvýšení jejich kapacit, rozvoj nízkoprahových center, sladění podmínek rodinného a pracovního života a další. V *oblasti rovného přístupu ke vzdělání* je deklarováno zajištění rovného přístupu ke vzdělávání pro děti s mentálním či sociálním znevýhodněním. *Oblast bydlení* je soustředěna na prevenci ztráty bydlení, na rozvoj sociálního bydlení⁸, nebo odmítnutí prostorové segregace. *Oblast zdravotní péče* je zacílena například do oblasti podpory přístupu ke zdravotní péči, ale i na spolupráci sociálních a zdravotních služeb a terénní sociální práce. Cílem *oblasti zajištění slušných životních podmínek* je například zajištění adekvátního příjmu a prevence ztráty příjmu. *Oblast podpory sociálního začleňování na místní úrovni* znamená koordinované úsilí obcí, poskytovatelů sociálních služeb, odborů města, škol, úřadů práce a jiných lokálních aktérů k vytvoření příznivých podmínek pro sociální práci, která povede k řešení nepříznivé sociální situace osob. Rovněž je zde zahrnuta podpora spolupráce sociálních pracovníků na různých úrovních. (Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2014)

4.2 Základní přístupy k sociálnímu začleňování

Levitas (dle Mareše a Sirovátky, 2008) rozlišuje tři základní přístupy k sociálnímu začleňování:

1. Redistribuční přístup, v němž je situace exkluze řešena pomocí dávek sociálního zabezpečení.

⁷ Sociální podnikání není dosud v České republice plně rozvinuto. Jeho primárním cílem je vytvářet pracovní místa pro zdravotně či sociálně znevýhodněné zaměstnance. Propojení podnikání se ziskem přispívá k produkci zboží či služeb a tím se orientuje na skutečnou poptávku – nevytváří se tak „umělá“ zaměstnanost jako v případě veřejně prospěšných prací v rámci aktivní politiky zaměstnanosti. (Gabal, 2006)

⁸ Zákon o sociálním bydlení by měl vejít v platnost v roce 2017. Předpokládá se přitom systém dostupného bydlení, který by měl, s pomocí sociální práce, umožnit přechod na otevřený trh s bydlením.

2. Integrativní přístup, kde základním mechanismem překonání exkluze je placené zaměstnání a aktivizace zdrojů komunity k překonání sociální izolace.

3. Moralizující přístup, kde základním mechanismem překonání exkluze je resocializace (intervence sociální práce), případně represivní sociální politika.

V politice sociálního začleňování jsou přítomny všechny tři přístupy s různou mírou omezení redistribuce a akcentem na podporu lidského potenciálu (poradenství, vzdělávání, praxe). (Mareš a Sirovátka, 2008)

Podmínkou fungování procesu sociálního začleňování je, krom zvýšení schopnosti vyloučených adaptovat se na podmínky života ve společnosti, také zapotřebí změn ve společnosti, počínaje změnami ve fyzickém prostoru, změnami fungování důležitých institucí včetně těch, které umožňují začlenění a přístup na trh práce. (Mareš a Sirovátka, 2008) O některých opatřeních sociální politiky, které dle Mareše (2000) paradoxně přispívají k udržování sociálního vyloučení, jsem se zmínila v podkapitole 3.8.

4.3 Sociální začleňování a terénní sociální práce

V koncepci politiky sociálního začleňování je jako jeden z hlavních nástrojů začleňování uvedena sociální práce. Účelem mojí diplomové práce však není obšírně charakterizovat sociální práci, proto se v této kapitole omezím, v souvislosti s objektem mého zájmu ve výzkumné části práce, kterým jsou pracovníci nestátních neziskových organizací, pouze na terénní sociální práci v kontextu zákona o sociálních službách a na její metody.

Přestože v literatuře nalezneme různé definice pojmu sociální práce, vybrala jsem její vymezení podle Mezinárodní federace sociálních pracovníků z roku 1988, protože dle mého soudu nejlépe vystihuje její poslání. Podle ní je sociální práce „činnost, která předchází nebo upravuje problémy jednotlivců, skupin a komunit, vznikající z konfliktu potřeb jedinců a společenských institucí. Jejím záměrem je zlepšit kvalitu života všech lidí.“ (Klimentová, 2001) Tato definice nám ukazuje, že cílem sociální práce je vyvolání změny na straně klientů i jejich prostředí. Terénní sociální práce nemá menší ambice, dá se říci, že její zaměření je specifické, s ohledem na postupy i cílovou skupinu.

Za obecné cíle terénní sociální práce lze dle Nedělníkové a kol. (2008) považovat:

- prevenci sociálního vyloučení a jeho prohlubování,
- sociální začleňování,

- prevenci rizikových jevů a mírnění negativních důsledků rizik v životních situacích,
- zmírňování nerovností, včetně nerovného přístupu ke službám, vzdělávání, bydlení,
- pomoc klientům získávat/znovu nabývat sociální kompetence,
- předávání informací.

Cílovou skupinou terénní sociální práce jsou dle Nedělníkové a kol. (2008) zejména:

- osoby ze sociálně vyloučených lokalit, u kterých dochází ke kumulaci problémů (chudoba, dluhy, nezaměstnanost, lichva, špatný stav bydlení, špatný přístup ke službám, špatná kvalita vzdělání, kriminalita a podobně), nebo osoby sociálním vyloučením ohrožené,
- osoby ohrožené závislostmi,
- osoby poskytující placené sexuální služby,
- děti a mládež ohrožené společensky nežádoucími jevy,
- rodiny s dětmi (nezávisle na tom, v jaké lokalitě žijí),
- osoby bez přístřeší.

V kontextu zákona o sociálních službách je terénní sociální práce realizována zejména prostřednictvím služeb sociální prevence, jež „napomáhají zabránit sociálnímu vyloučení osob, které jsou tímto ohroženy pro krizovou sociální situaci, životní návyky a způsob života vedoucí ke konfliktu se společností, sociálně znevýhodňující prostředí a ohrožení práv a oprávněných zájmů trestnou činností jiné fyzické osoby. Cílem služeb sociální prevence je napomáhat osobám k překonání jejich nepříznivé sociální situace a chránit společnost před vznikem a šířením nežádoucích společenských jevů.“ (§ 53 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění)

Sociální službou se při tom rozumí „činnost nebo soubor činností podle tohoto zákona zajišťujících pomoc a podporu osobám za účelem sociálního začlenění nebo prevence sociálního vyloučení.“ (§ 3 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění) Mezi preventivní služby, poskytované terénní formou, patří Terénní programy, kombinace terénní a ambulantní formy poskytování služby je obsahem činnosti Kontaktních center, Nízkoprahových denních center, Nízkoprahových zařízení pro děti a mládež, Krizové pomoci a Sociálně aktivizačních služeb. (zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění)

Podle vyhlášky (vyhláška č. 505/2006 Sb., v platném znění) terénní sociální pracovník poskytuje v rámci služby Terénní programy soubor těchto činností:

- základní a odborné sociální poradenství,
- zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, aktivity umožňující lepší orientaci ve vztazích odehrávajících se ve společenském prostředí,
- pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí:
 - pomoc při vyřizování běžných záležitostí, pomoc při obnovení nebo upevnění kontaktu s rodinou a pomoc při dalších aktivitách, podporujících sociální začleňování osob,
 - sociálně terapeutické činnosti, jejichž poskytování vede k rozvoji nebo udržení osobních sociálních schopností a dovedností, podporujících sociální začleňování osob,
 - poskytování informací o rizicích, spojených se současným způsobem života a snižování těchto rizik. V případě uživatele návykových nebo omamných a psychotropních látek prostřednictvím metod přístupu minimalizace škod.

Dle Nedělníkové a kol. (2008, s. 68) „terénní sociální pracovník (...) ve spolupráci s klientem usiluje o: zvýšení sociálních kompetencí klienta, zprostředkování služby a aktivit dostupných klientovi, minimalizaci rizik plynoucích ze sociálně znevýhodňujícího prostředí, rozvíjení spolupráce s dalšími zainteresovanými subjekty.“

Dle Jabůrkové (In: Janoušková, ed., Nedělníková, ed., 2008) terénní sociální pracovník provádí úkony na úrovni přímé a nepřímé práce s klientem, aktivity nutné pro rozvoj a realizaci sociální služby, metodicky vede terénní pracovníky a vykonává aktivity ve prospěch vlastního profesního rozvoje.

Na úrovni přímé práce s klientem může mít činnost sociálního pracovníka dle Nedělníkové a kol. (2008) různou podobu. V oblasti bydlení usiluje o udržení bydlení – vyjednává splátkové kalendáře, vyjednává s majiteli domů, vyřizuje institut zvláštního příjemce, pomáhá klientovi vyjednat si možnost odpracování dluhu. Poskytuje pomoc s hledáním náhradního bydlení, vyjednává s místní správou a samosprávou, pomáhá s vyřízením nárokových dávek. V oblasti financí či zadlužení sociální pracovník usiluje o prevenci – vysvětluje klientům nebezpečnost rychlostních půjček od nejrůznějších společností, radí klientům při hospodaření s příjmy, vypracovává plán hospodaření. Vede klienta k přijetí

odpovědnosti za placení závazků (například nájemného), jedná s věřiteli (v případě půjček) společně s klientem nebo sám (žádost o odklad splácení, splátkové kalendáře). V oblasti zaměstnání usiluje o podporu při hledání zaměstnání (pomoc s vyplňováním formulářů, psaní životopisů, vyhledávání rekvalifikačních kurzů a programů podporovaného zaměstnávání). Poskytuje doprovod k zaměstnavateli, na Úřad práce, pracuje s motivací k udržení a získání zaměstnání.

Na úrovni nepřímé práce s klientem se může dle Jabůrkové (In: Janoušková, ed., Nedělníková, ed., 2008) jednat o pořádání besed, přednášek a osvětových kampaní na téma diskriminace a interkulturního soužití, jimiž sociální pracovník působí nejen na cílovou skupinu, ale i na společnost. Sociální pracovník rovněž spolupracuje se školami, úřady, lékaři. V rámci lokality informuje o své službě, účastní se procesu komunitního plánování.

Na úrovni aktivit nutných k rozvoji a realizaci služby sociální pracovník dodává podklady pro rozvoj a hodnocení služby (evaluaci), podílí se na propagaci a medializaci organizace, je-li pověřen nadřízeným pracovníkem. Na úrovni metodického vedení uvádí terénní pracovníky do praxe, zvyšuje jejich kompetence prostřednictvím porad, supervizí a intervizí. Na úrovni aktivit ve prospěch vlastního profesního rozvoje pracuje na své odborné způsobilosti a průběžně se vzdělává – účastní se konferencí, vzdělávacích akcí, metodicky a odborně konzultuje svou práci (například s krajským koordinátorem), sebereflektuje svou práci. (Jabůrková In: Janoušková, ed., Nedělníková, ed., 2008)

Mezi specifika terénní sociální práce patří vyhledávání potenciálních klientů v jejich přirozeném prostředí, kde probíhá i kontakt. Tito lidé z různých důvodů nevyhledávají institucionální pomoc. V přirozeném prostředí (na ulici nebo doma) se pracovníci setkávají také se širším okolím klientů, poznávají situaci klienta do hloubky. Ve vyloučených lokalitách může probíhat, krom individuální sociální práce, skupinová nebo komunitní sociální práce, která stále v našich podmínkách není obvyklá. Vstup do přirozeného prostředí klade nemalé nároky na profesionalitu a etický přístup pracovníků, proto musí sociální pracovník splňovat nejen kvalifikační, ale i osobnostní předpoklady. (Nedělníková a kol., 2008)

4.3.1 Metody terénní sociální práce

Metody se liší podle objektu zaměření. Objektem může být jednotlivec, skupina nebo společenství (komunita). Individuální sociální práce zaměřuje svou pozornost na sociální

problémy jednotlivců, které sami deklarují, nebo je vidí jejich okolí. Cílem je tyto problémy zmírnit nebo odstranit. Sociální práce může být zaměřena socioterapeuticky nebo psychoterapeuticky. Orientuje se na změnu postojů nebo chování klienta. Mívá podobu termínovaných úkolů, spočívající v rozdělení kroků v rámci uzavřené zakázky (kontraktu) mezi klientem a pracovníkem. Nástrojem této práce mohou být kupříkladu rozličné behaviorální techniky (například nácvik chování, domácí úkoly a podobně). (Řezníček, 2000)

Sociální situace jednotlivců bývá často multiproblémová, vyžaduje zapojení rodiny nebo širšího prostředí, proto se v praxi individuální sociální práce prolíná se skupinovou a komunitní. Skupinová sociální práce využívá skupinové dynamiky a skupinových interakcí mezi lidmi s obdobnými problémy, usilujícími o nějakou změnu. Využívá vzájemného působení členů skupiny, jejich zpětné vazby a poskytuje prostor pro pomoc. Někdy bývá k této metodě řazena i práce s rodinou. (Novotná a Schimmerlingová, 1992)

Objektem zájmu komunitní sociální práce může být zájmová nebo územní komunita. Podle Bulmera dle Navrátila (2001) tvoří zájmovou komunitu lidé se společnými zájmy (například lidé s postižením). Územní komunitu tvoří lidé žijící na určitém území, jehož velikost přitom není rozhodující (lokalita může být vymezena sousedstvím, obcí nebo i krajem). Komunitní sociální pracovníci se z této perspektivy zabývají rozvojem komunity, bydlením, zdravotní politikou a politikou zaměstnanosti.

Podle Novotné a Schimmerlingové (1992) komunitní sociální pracovníci pomáhají lidem v určitých situacích v určitém územním celku či regionální oblasti zvládnout problémy, které podle Bláhy dle Novotné a Schimmerlingové (1992) pramení z vadného uspořádání poměrů ve společnosti – v rodinném systému, mezi individuem a skupinou nebo mezi minoritní a majoritní společností. Cílem jejich práce je vytvořit vzájemnou spolupráci mezi přirozenou sítí podpory v rámci komunity a oficiálními zdroji tak, aby se na řešení problémů byla komunita ochotna podílet. Dalším cílem je zlepšit mezilidské vztahy, životní prostředí v komunitě, ale i ekonomické problémy.

Podle Matouška (2003) je cílem komunitní sociální práce vyvolání a podpora změny.

Podle Navrátila (2001) je komunitní sociální práce oproti individuální celostním, holistickým přístupem, který řeší velké společenské problémy, jež dílčí přístup nevyřeší.

5 Shrnutí teoretické části práce

V teoretické části jsem nejprve představila koncept sociálního vyloučení a přístupy k němu, zmínila jsem se o vyloučených osobách. Mapovala jsem rozsah sociálního vyloučení v podobě jeho dimenzí, z nichž jsem vybrala pět k podrobnějšímu popisu z hlediska jejich společenských determinant. Text jsem pro úplnost doplnila i o kombinované a individuální determinanty. Dále jsem se zabírala sociálním začleňováním v kontextu sociální politiky, jejími opatřeními podle Strategie sociálního začleňování pro roky 2014 – 2020, a přístupy k sociálnímu začleňování. Sociálnímu začleňování, v kontextu sociální práce, jsem se věnovala skrze terénní sociální práci podle zákona o sociálních službách. Dále jsem představila podoby terénní sociální práce v sociálně vyloučených lokalitách a její metody podle objektu zájmu. Otázkami sociálního začleňování jsem se zabývala s ohledem na objekt výzkumného šetření, kterým jsou klienti sociální práce a terénní sociální pracovníci. V rámci studia jednotlivých dimenzí jsem poukázala na multidimenzionalitu příčin sociálního vyloučení a jejich překrývání, i na to, že jednotlivé dimenze (mechanismy) mohou být nejen příčinou, ale i důsledkem sociálního vyloučení. Z toho vyplývá, že se osoby v situaci vyloučení mohou nacházet v jakési spirále, v začarovaném kruhu. Cílem práce bude zmapovat současné determinanty, které způsobují a udržují aspekty sociálního vyloučení na Jesenicku. Zjistit, jaké jsou determinanty sociálního vyloučení na Jesenicku, jak se tyto determinanty ovlivňují navzájem, a která opatření byla učiněna a jak úspěšná byla v řešení sociálního vyloučení na Jesenicku.

Z toho vyplynula hlavní otázka a otázky dílčí:

HVO: Které determinanty způsobují a udržují aspekty sociálního vyloučení na Jesenicku?

DVO 1: Jaké jsou determinanty sociálního vyloučení na Jesenicku?

DVO 2: Jak se tyto determinanty ovlivňují navzájem?

DVO3: Která opatření byla učiněna a jak úspěšná byla v řešení sociálního vyloučení na Jesenicku?

6 Empirická část

6.1 Jesenicko jako periferní oblast České republiky s vyloučenými lokalitami

Periferními územími České republiky označujeme ta území, která se „hospodářsky nerozvíjejí, ztrácejí obyvatelstvo, demograficky stárnou, mají nižší sociálně-ekonomickou úroveň a horší technickou i sociální infrastrukturu než ostatní části území, mají starý bytový fond a objevují se v nich specifické sociální problémy spojené s exkluzí.“ (Musil a Müller, 2008, s. 326) Tato území se nacházejí podél hranic s krajem nebo státních hranic, v rámci krajů je tvoří menší území na okraji regionálních středisek (obce s rozšířenou působností). Nejvíce jich vzniklo v regionech nejvíce postižených strukturálními problémy. Ve všech těchto oblastech žijí lidé, kteří jsou vyřazeni z hlavního proudu společnosti. (Musil a Müller, 2008)

Region Jesenicko se nachází v severním výběžku Olomouckého kraje. Je obklopen masivem Hrubého Jeseníku, Kralického Sněžníku a Rychlebských hor. Všechna tato pohoří překračují nadmořskou výšku 1000 m, pouze ze severu je snazší přístup přes Polsko. Svou rozlohou region pokrývá 719 km².

Geografická poloha s řídkou hustotou silnic a překonávání bariér Červenohorského a Ramzovského sedla jsou jedním z hlavních důvodů klesajícího ekonomického zájmu o tento region.

Z historického hlediska stojí za zmínku připomenout, že region byl součástí Sudet. Po odsunu Němců byl organizovaně osídlován přistěhovalci ze zahraničí nebo z vnitrozemí, kteří neměli společné tradice, což mezi lidmi nevyvolalo pocit sounáležitosti, který mnohdy absentuje do teď. Jistou nadějí změny nálad byla 90. léta, která přinesla euforii i do pohraničí.

Dá se říci, že 90. léta však byla, v souvislosti s přechodem na tržní hospodářství, pro Jesenický region fatální. Během 90. let došlo k uzavření několika velkých podniků těžkého strojírenství, těžby nerostných surovin, zemědělství a oděvního průmyslu. Propuštěna byla velká většina obyvatelstva v produktivním věku, což mělo dalekosáhlé dopady nejen v blízké budoucnosti. I když dnes lze zaznamenat pokusy o obnovení ekonomiky regionu, firmy se potýkají s komplikacemi ekonomické nákladnosti provozu v souvislosti s překonávání geografických bariér, což samozřejmě snižuje možnosti obchodu. Jistou nadějí se jevila jednání kolem stavby tunelu přes Červenohorské sedlo, ale k jejímu

schválení chyběla politická vůle. Ani lázeňský boom v dalších letech nepotvrdil očekávání v možnosti rozvoje regionu v oblasti turistického ruchu.

Fyziografická uzavřenost, nízká hustota zalidnění, nerozvinutá infrastruktura, nedostatek pracovních příležitostí a nízká kupní síla obyvatelstva činí region neperspektivním a neatraktivním. Nízká ekonomická úroveň regionu se odráží ve snižování počtu vlakových a autobusových dálkových spojů směrem na Ostravu, Brno i krajské město Olomouc, vzdálené 120 km. Zvýšenou četnost spojů je možné zaznamenat snad jen na Prahu, což souvisí s nedenní dojížděnkou za prací, která patří na Jesenicku k těm nejvyšším. (Novák In: Ouředníček, Temelová, Pospíšilová, eds., 2011)

Lze zaznamenat i klesající četnost počtu spojů vnitroregionální autobusové i vlakové dopravy, nebo zrušení nerentabilních linek (například Velká Kraš – Vidnava). Přitom veřejná vlaková a autobusová doprava je běžně využívána zejména seniory, dětmi a mládeží, kteří jsou na ni odkázáni. Nejvíce jsou postiženy nejmenší obce. Ani automobilem není dostupnost větších mikroregionálních center⁹ (například Javorník) snadná a překračuje třicetiminutový interval. (Novák, Štych, Hudeček In: Ouředníček, Temelová, Pospíšilová, eds., 2011)

Vzdělávání obyvatel se realizuje převážně v učňovském školství s možností maturity, dosažení vysokoškolského vzdělání je spojeno s vyjížděnkami do nejbližších krajských měst. Podle Puldové (In: Ouředníček, Temelová, Pospíšilová, eds., 2011) patří Jesenicko k oblastem s výrazně podprůměrným počtem let školní docházky obyvatelstva. V populačně malých obcích s nejnižší úrovní vzdělanosti může mít výrazně nepříznivá struktura obyvatelstva negativní dopady na samotné fungování obcí, které většinou nedisponují dostatečným lidským a sociální kapitálem, potřebným k jejich efektivnímu řízení.

Ani v oblasti bydlení nebyl zaznamenán pozitivní vývoj ve smyslu rekonstrukčních aktivit. Region je, zejména v malých obcích, pokryt převážně starou, méně udržovanou a mnohdy chátrající zástavbou. Mnoho domácností má pohledávky v podobě půjček nebo dluhů.

⁹ Mikroregionální centra koncentrují v rámci regionu pracovní příležitosti, některé úřady, služby, kulturu, sport a zábavu. (tamtéž)

Podle administrativního členění obce s rozšířenou působností (Jeseník) má Jesenický region 39 584 obyvatel (Český statistický úřad, 2015), průměrný věk 42,3 let, přírůstek stěhováním -211, celkový přírůstek obyvatel -279. (Český statistický úřad, 2013) Dá se říci, že region celkově stárne a ztrácí mladé a nadějně obyvatele, kteří odcházejí za prací do vnitrozemí.

Podíl nezaměstnaných osob (tj. podíl dosažitelných uchazečů o zaměstnání ve věku 15 – 64 k obyvatelstvu stejného věku) činí 9,3 % a je nejvyšší v rámci Olomouckého kraje. Na jedno volné pracovní místo připadá 9,9 uchazečů o zaměstnání. V celorepublikovém srovnání nezaměstnanosti podle okresů zaujímá Jesenicko 8. místo, Olomoucký kraj dosahuje v podílu nezaměstnaných osob páté nejvyšší hodnoty (6,8%) za Ústeckým (9,0%), Moravskoslezským (8,3%) a Karlovarským a Jihomoravským (6,9%) krajem. (Statistiky Olomouckého kraje, 2016) Průměrná čistá měsíční mzda činí 14 741 korun českých. (Vokurková, 2015)

Analýza sociálně vyloučených lokalit (Gabal, 2015) identifikovala v regionu Jesenicko, podle obvodu obce s rozšířenou působností (Jeseník) 14 sociálně vyloučených lokalit. Je možné se domnívat, že ve skutečnosti na území regionu žije mnohem více vyloučených osob, prostorově rozptýlených, které však nebyly zahrnuty do detekce lokalit, protože analýza zaznamenává (mimo jiných parametrů), pouze mikrolokalitu s více jak 20 obyvateli, a to v rámci odhadů terénních šetření. Data v ní použitá byla navíc sbírána podle vnější identifikace krajskými koordinátory a zdroji obce s rozšířenou působností, a podle počtu lokalizačního kvocientu, který vztahuje hodnoty jednotlivých územních jednotek k průměrné hodnotě za celou ČR, například počtem příjemců příspěvku na živobytí v dané obci. Takto není zahrnuta například koncentrace vyloučených osob ve městě Vidnava.

Tabulka č. 1 Sociálně vyloučené lokality podle Gabalovi Analýzy z roku 2015

Název obce	Počet lokalit	Počet obyvatel v sociálně vyloučené lokalitě	Počet obyvatel obce celkem
Bernartice	1	30	908
Kobylá nad Vidnavkou	2	60	420
Mikulovice	2	60	2680
Bílá Voda	1	30	331

Javorník	2	140	2909
Jeseník	3	120	11579
Uhelná	1	80	483
Velká Kraš	1	80	779
Velké Kunědice	1	100	580

Zdroj: Strategický plán sociálního začleňování Jesenicko 2015–2018

Z výše uvedených důvodů lze region Jesenicko označit za periferní oblast a stále nejchudší region České republiky.

6.2 Metodologie výzkumu

V této části práce vymezím cíl výzkumu, určím hlavní a dílčí výzkumné otázky. Stanovím strategii výzkumu a techniku sběru dat, zmíním se o úskalích výzkumu a uvedu organizaci výzkumu. Protože je tematika determinant sociálního vyloučení rozsáhlá a zároveň předpokládám, že v Jesenickém regionu specifická, hlavním cílem výzkumu je zmapovat současné determinanty, které způsobují a udržují aspekty sociálního vyloučení na Jesenicku. Zjistit, jaké jsou determinanty sociálního vyloučení, jak se tyto determinanty ovlivňují navzájem, a která opatření byla učiněna a jak úspěšná byla v řešení sociálního vyloučení na Jesenicku.

6.2.1 Formulace výzkumných cílů

Hlavním cílem práce je zmapovat současné determinanty, které způsobují a udržují aspekty sociálního vyloučení na Jesenicku. Cíl může být převeden do hlavní výzkumné otázky: Které determinanty způsobují a udržují aspekty sociálního vyloučení na Jesenicku? Hlavní výzkumná otázka je rozvinuta do dílčích cílů, transformovaných do tazatelských otázek (dále DVO 1, DVO 2, DVO 3, TO 1- 7).

DVO 1: Jaké jsou determinanty sociálního vyloučení na Jesenicku?

DVO 2: Jak se tyto determinanty ovlivňují navzájem?

DVO 3: Která opatření byla učiněna a jak úspěšná byla v řešení sociálního vyloučení na Jesenicku?

6.2.2 Operacionalizace výzkumných cílů

Tabulka č. 2 Transformace výzkumných kroků

Výzkumná otázka	Technika	Nositel informací	Nositel informací
DVO 1	Polostrukturovaný rozhovor	Terénní sociální pracovníci	Sociálně vyloučené osoby
DVO 2	Polostrukturovaný rozhovor	Terénní sociální pracovníci	Sociálně vyloučené osoby
DVO 3	Polostrukturovaný rozhovor	Terénní sociální pracovníci	Sociálně vyloučené osoby

Zdroj: vlastní zpracování

Tabulka č. 3 Transformace výzkumných otázek do tazatelských otázek

Hlavní výzkumná otázka	Výzkumná otázka	Tazatelská otázka – terénní sociální pracovníci	Tazatelská otázka – sociálně vyloučené osoby
Které determinanty způsobují a udržují aspekty sociálního vyloučení na Jesenicku?	DVO 1 Jaké jsou determinanty sociálního vyloučení na Jesenicku?	TO 1 Jak se klienti do situace vyloučení dostali? Co bylo příčinou/příčinami? TO 2 Co klienti dělali, aby se ze situace vyloučení dostali? S jakým výsledkem? Jaké byly překážky? TO 3 Co způsobuje, že se situaci nepodařilo vyřešit?	TO1 Jak jste se dostal/a do problémů, které řešíte se sociálním pracovníkem? Co bylo příčinou/příčinami? TO 2 Co jste dělal/a, abyste se ze situace dostal? S jakým výsledkem? Jaké byly překážky? TO 3 Co způsobuje, že se situaci nepodařilo vyřešit?
	DVO 2 Jak se tyto determinanty	TO 4 Jak spolu jednotlivé příčiny souvisí?	TO 4 Jak spolu jednotlivé příčiny souvisí?

	ovlivňují navzájem?	TO 5 Které oblasti života vyjmenované příčiny ovlivňují?	TO 5 Které oblasti života vyjmenované příčiny ovlivňují?
	DVO 3 Která opatření byla učiněna a jak úspěšná byla v řešení sociálního vyloučení na Jesenicku?	TO 6 Která opatření byla učiněna pro změnu sociální situace klientů a jak úspěšná byla? TO 7 Která by jste doporučil/a k řešení situace sociálního vyloučení na Jesenicku?	TO 6 Co všechno s Vámi pracovník dělal a jak Vám to pomohlo vyřešit Vaše problémy? TO 7 Co by mohlo Vaši situaci změnit do budoucna?

Zdroj: vlastní zpracování

6.2.3 Strategie výzkumu

Pro mapování determinant sociálního vyloučení na Jesenicku jsem zvolila kvalitativní výzkumnou strategii. Jde o metodu hloubkového studia jednotlivých případů formou rozhovoru. Kvalitativní výzkum je orientován na explorování a probíhá nejčastěji v přirozených podmínkách sociálního prostředí. (Hendl, 2005)

Podle Miovského (2006) kvalitativní přístup využívá kvalitativních metod pro popis, analýzu a interpretaci nekvantifikovaných či nekvantifikovatelných vlastností zkoumaných fenoménů naší vnitřní a vnější reality.

Mým cílem není determinanty kvantifikovat, sledovat jejich frekvenci nebo intenzitu, ale prostřednictvím výpovědí terénních pracovníků a klientů pochopit problém příčin do hloubky. Pro poznání příčin určitého fenoménu, kterým sociální vyloučení bezesporu je, se mi kvantitativní strategie zdála nevhodná. Podle Dismana (1993) tato strategie sice umožňuje kvantifikovat data, ale vyžaduje velmi silnou standardizaci, která sice přináší vysokou reliabilitu (stálost, přesnost), ale vede k silné redukci informace. Informant místo toho, aby popsal svoje mínění, je omezen volbou z nabídnutého malého souboru kategorií. To vede k nízké validitě (platnosti) dat. Na druhou stranu nízká reliabilita díky nízké

standardizaci v kvalitativním výzkumu umožňuje potenciálně vysokou validitu. Kvalitativní výzkum se provádí na malém počtu informantů s cílem získat co nejkomplexnější informace a nalézt struktury a pravidelnosti, které se v nich vyskytují. (Disman, 1993) Generalizovat data je však nemožné, proto budou získané závěry vztaženy jen k souboru, který jsem sledovala. Jistým omezením je redukce dat samotným informantem.

Cílem kvalitativního výzkumu je porozumění, které vyžaduje vhléd do co největších dimenzí daného problému. (Disman, 1993). „Kvalitativní výzkum je nenumerické šetření a interpretace sociální reality.“ (Disman, 1993, s. 285)

Jako techniku sběru dat jsem použila polostrukturovaný rozhovor s otevřenými otázkami. Dle Miovského (2006) vytváříme při polostrukturovaném rozhovoru témata, okruhy otázek, na které se budeme ptát. Pořadí otázek nemá pevnou strukturu, pořadí otázek lze zaměňovat. Lze používat otázky vysvětlující a upřesňující odpovědi informanta, pokládat doplňující otázky. Dle Gavory (2010) je při tomto rozhovoru dané základní obsahové schéma a několik základních otázek. Ostatní otázky vznikají v jeho průběhu. Abych získala odpovědi na mé otázky, rozhovory jsem vedla záměrně s terénními sociální pracovníky nestátních neziskových organizací, protože jejich pohled z odborné perspektivy může přinést obsáhlé informace o příčinách vyloučení na Jesenicku, a to skrze detailní poznání sociální situace vyloučených osob – klientů. Dalším oslovenými informanty byli samotní klienti, vybraní na základě kritérií podle předmětu zkoumání, uvedeného v následující kapitole.

6.2.4 Strategie pro výběr výzkumného souboru

Strategie výběru výzkumného souboru je částečně dána mým působením ve vyloučených lokalitách na Jesenicku na pozici terénního sociálního pracovníka neziskové organizace, kdy jsem se denně dostávala do kontaktu s vyloučenými osobami a řešila jejich potřeby. Částečně je dána mou osobní zkušeností s pracovníky státní správy a obecní samosprávy v přístupu k vyloučeným osobám, kdy jejich pohled na situaci vyloučených osob je vesměs osobní – problémy těchto osob jsou pojímány spíše v intencích individuálního, osobního zapříčinění. Nepopírám však, že jistě existují mezi těmito pracovníky ti, kteří tematiku sociálního vyloučení pojímají komplexně, moje zkušenost mě však k nim nepřivedla.

Výběr vzorku výzkumného souboru je záměrný, realizuji ho na takovém místě, kde můžu nalézt odpověď na výzkumnou otázku. Na základě tématu hledám lidi a místa, na kterých

je možné zkoumaný jev reálně sledovat. Miovský (2006) uvádí, že podle této metody vyhledáváme účastníky výzkumu podle vztahů nebo vlastností k určité sociální skupině a ochotné se do výzkumu zapojit.

Objektem výzkumu jsou terénní sociální pracovníci neziskových organizací, kteří jsou nebo byli v kontaktu s osobami sociálně vyloučenými, a osoby sociálně vyloučené. Tento výběr je dán předpokladem společenské podmíněnosti sociálního vyloučení, při které je třeba současně zkoumat zástupce majoritní společnosti (terénní sociální pracovníky), kteří sociálně vyloučené osoby dobře znají a v kontaktu s nimi aplikují rozličné metody pomoci, ale i sociálně vyloučené, kteří se v situaci ocitají, žijí v ní, a jejichž pohled je pro pochopení situace nezbytný.

Předmětem výzkumu je fenomén sociálního vyloučení alespoň ve třech jeho základních dimenzích (ekonomické, prostorové a kulturní). Oslovení pracovníci byli seznámeni s předmětem výzkumu tak, aby byli schopni reflektovat svoje zkušenosti se sociálně vyloučenými klienty, prostřednictvím kterých rozkrývali příčiny sociálního vyloučení. Představa sociálně vyloučené osoby přitom musela zahrnovat tato kritéria, zahrnující tři základní dimenze vyloučení:

- Ekonomickou dimenzi vyloučení: klient je nezaměstnaný nebo s příjmem těsně nad hranicí životního minima, starší 18 let.
- Prostorovou dimenzi vyloučení: klient žije v azylovém domě nebo ve vyloučené lokalitě.
- Kulturní dimenzi vyloučení: klient nechodí k volbám, neúčastní se kulturního života, není členem zájmových sdružení.

Na základě těchto kritérií byly také pracovníky vybrány sociálně vyloučené osoby, ochotné odpovědět na otázky rozhovoru.

Pro výběr terénních sociálních pracovníků přicházel v úvahu jejich výběr ze tří nestátních neziskových organizací působících na Jesenicku a zároveň poskytujících služby sociální prevence terénní formou (Terénní programy, Sociálně aktivizační služby). Pro výběr pracovníků jsem tedy provedla záměrný výběr mezi pracovníky těchto tří organizací. Z důvodu zachování anonymity informantů a organizací neuvádím jejich jména ani názvy organizací. Tento výběr nebyl úplný, protože ne všichni pracovníci byli ochotni se šetření zúčastnit.

Těmi pracovníky, ochotnými se šetření zúčastnit, byli vytipováni klienti, kteří odpovídali kritériím, daným předmětem výzkumu. Jednalo se o kvalifikovaný, dobře zvážený výběr. (Gavora, 2010). Pracovníci mě doprovodili do přirozeného prostředí klientů, nebyli rozhovorům přítomni. Tento výběr opět nebyl úplný, vzhledem k množství klientů ochotných se rozhovoru zúčastnit. Rozhovor s pracovníky probíhal v zázemí jejich organizace. Celkem se šetření zúčastnilo 10 informantů.

Tabulka č. 4 Přehled informantů z řad terénních sociálních pracovníků

Informant	Věk	Pohlaví	Délka praxe
I1	27 let	žena	1 rok
I2	45 let	žena	4 roky
I3	29 let	muž	3 roky
I4	40 let	žena	4 roky
I5	35 let	žena	4 roky
I6	38 let	muž	2 roky
I7	29 let	žena	2 roky

Zdroj: vlastní zpracování

Tabulka č. 5 Přehled informantů z řad sociálně vyloučených osob

Informant	Věk	Pohlaví/status	Lokalita
Ik1	61 let	muž/nezaměstnaný	Kobylá n.V.
Ik2	29 let	muž/nezaměstnaný	Javorník
Ik3	33 let	žena/nezaměstnaná	Velké Kunčice

Zdroj: vlastní zpracování

6.2.5 Popis průběhu sběru dat

Ke sběru dat jsem přistoupila v měsíci únoru. Nejprve jsem telefonicky nebo osobně požádala vytipované informanty pracovníky o rozhovor na dané téma. Rozhovory se uskutečnily na jejich pracovišti. Jelikož všechny oslovené informanty pracovníky osobně znám, neměla jsem potíže s jejich otevřeností při kladení otázek a považovala jsem to za výhodu. Poměrně jinak tomu bylo u informantů klientů, se kterými jsem se osobně neznala. Informace získané rozhovorem s nimi sice mají určitou vypovídací hodnotu, nejsou však, co se množství získaných údajů týče, tolik pestré. Teprve však údaje obou skupin informantů přináší plastičtější obraz příčin vyloučení, proto i data informantů klientů jsou cenným materiálem. Rozhovor s informanty klienty proběhl v jejich

přirozeném prostředí. U dvou informantů klientů, kteří si nepřáli nahrávání pomocí diktafonu, byl rozhovor zaznamenán formou terénních poznámek, v ostatních případech byl rozhovor nahráván. Rozhovor trval od 30 do 60 minut. Během rozhovoru jsem si psala poznámky a tam, kde mě informace zaujala, jsem se doptávala. Poté byla data připravena pro analýzu tak, že byla provedena transkripce (přepis audiozáznamu) do počítače. Data byla kódována – převedena do datových segmentů, kterým jsem přiřadila názvy pomocí kódů. Podle Miovskeho (2006, s. 210) je „kódování procesem, v němž neagregovaná data (...) převádíme do datových segmentů (jednotek), s nimiž je možné dále pracovat. (...) V tomto procesu identifikujeme nebo přiřazujeme těmto segmentům názvy.“ Poté jsem v datech hledala spojitosti, data propojovala a utvářela kategorie (trsy). Tato metoda slouží podle Miovskeho (2006) k seskupení a konceptuaci určitých výroků do skupin na základě podobnosti určitých jevů. Podle Čermáka a Štěpaníkové (In: Miovský, 2006, s. 221) má tato metoda „dimenzi určité hierarchie, neboť v ní prostřednictvím kategorizace zvolených základních jednotek vytváříme jednotky obecnější.“ Snažila jsem se najít vzájemné vztahy mezi určenými kategoriemi. K jednotlivým dílčím výzkumným otázkám jsem přiřazovala kategorie, které jsem popsala a podložila citáty. Z odpovědí informantů a jejich srovnáním s informacemi z teoretické části práce jsem vyvozovala odpovědi na dílčí výzkumné otázky a činila svá shrnutí a závěry.

6.2.6 Rizika výzkumu

Jak jsem již uvedla, při kvalitativní strategii výzkumu nízká nebo žádná standardizace vede k nízké reliabilitě. To znamená, že při opakovaných šetřeních při stejných podmínkách nedostaneme stejné výsledky. Na druhou stranu tato strategie přináší potenciálně vysokou validitu, její výsledky odpovídají skutečnosti. V kvalitativním výzkumu však jde spíše o získání mínění dotazovaných osob o daném problému, proto tyto výsledky nelze generalizovat na celou populaci, ale je možné je vztáhnout jen k danému souboru informantů.

Ve výzkumu vstupují do vzájemných interakcí výzkumník i informant. Validita našich poznatků je pak úměrná naší schopnosti rozumět jim a vysvětlit je. (Miovský, 2006)

Každý výzkumník je při své práci ovlivněn, stejně jako jiní lidé, svými emocemi, prožíváním a vztahy. Z těchto vlivů není možné se vymanit, je důležité je poznávat a učit se s nimi pracovat. Proto je nezbytná reflexivita, výzkumník by měl rozumět tomu, jak se podílí na spoluvytváření výzkumné situace. Jak uvádí Štěch dle Miovskeho (2006), zabývání

se svým vlivem na výzkumnou situaci a reflektování vzájemné interakce přináší menší míru rizika manipulace a lepší kontrolu. Vlastní rozhovor, tempo kladení otázek, výraz tváře, gesta a mimika výzkumníka na začátku i v průběhu rozhovoru mohou mít vliv na otevřenost informanta a samotný výsledek výzkumu. (Miovský, 2006) Toto jsem si co možná nejvíce uvědomovala při setkání s informanty klienty tak, abych v nich vzbudila alespoň částečnou důvěru v mou osobu a získala tak relevantní data. Rovněž jsem zohlednila situaci, kdy informantka Ik3 musela rozhovor přerušit kvůli péči o přítomné dítě. Jak uvádí Miovský (2006), na výzkumníkovi není eliminovat různé „rušivé“ vlivy, které se v přirozených podmínkách klientů mohou objevit, spíše se je nejprve snažit zachytit a až poté, působí-li příliš destruktivně, se je snažit upozadit.

6.2.7 Etické aspekty

Obecně by každý výzkumník měl dodržovat obecné etické zásady, přistupovat k informantovi jako ke člověku, s úctou a respektem. V úvahu také připadá míra zasahování do soukromí potenciálních účastníků. V tomto případě se jedná o zásah do soukromí klientů. Po domluvě terénního sociálního pracovníka s klientem jsem rozhovory naplánovala s dostatečným předstihem tak, aby byla minimalizována možnost narušovat jejich soukromí kdykoli. Vytipovaným klientům byl také předem pracovníky objasněn cíl výzkumu a jeho účel tak, aby vyjádřili předběžný souhlas. Na smlouvenou schůzku jsem se dostavila s pracovníkem, pracovník však nebyl rozhovoru přítomen. Klientům byl osobně objasněn cíl výzkumu, získala jsem od nich informovaný souhlas s rozhovorem a zveřejněním relevantních údajů.

V úvahu připadal i možný střet zájmů mezi terénním sociálním pracovníkem a jeho klientem. Proto jsem rozhovory prováděla sama a případné citlivé informace, které vplynuly v průběhu rozpomínání se klienta, nebyly zveřejněny. Podobně jsem přistupovala k takovým údajům i u informantů pracovníků, od kterých jsem rovněž získala informovaný souhlas s rozhovorem a zveřejněním relevantních údajů.

Celý výzkum je anonymní, informantům nezveřejňováním jejich identity zaručuji anonymitu. Při analýze výsledků jsem je označila čísly a uvedla jsem příkladmo některé vybrané citace.

7 Analýza a interpretace dat

Informace, získané rozhovory s jednotlivými informanty, budou interpretovány v rámci jednotlivých tazatelských otázek tak, aby byly naplněny dílčí cíle.

7.1 DVO 1 Jaké jsou determinanty sociálního vyloučení na Jesenicku?

V teoretické části práce jsem definovala sociální vyloučení, jeho příčiny i projevy. Tyto příčiny jsem mapovala s ohledem na vybrané dimenze sociálního vyloučení. Tazatelskými otázkami 1 – 3 jsem zjišťovala, jaké příčiny způsobily situaci sociálního vyloučení klientů, co klienti dělali proto, aby se ze situace vyloučení dostali, a co způsobuje, že se situaci nepodařilo vyřešit, respektive, že se v situaci sociálního vyloučení stále nachází? Těmito otázkami jsem chtěla zjistit, co situaci sociálního vyloučení způsobuje a udržuje. (TO 1 – TO 3)

TO 1 Jak se klienti do situace vyloučení dostali? Co bylo příčinou, příčinami?

Informantům klientům byla položena modifikovaná otázka **TO 1 Jak jste se dostal/a do problémů, které řešíte se sociálním pracovníkem? Co bylo příčinou/příčinami?** Tazatelská otázka TO 1 zjišťovala příčiny, které způsobily situaci sociálního vyloučení.

Otázka byla položena velmi široce, aby co nejméně implikovala odpověď informanta. Na každém informantovi pak bylo, jakou odpověď zvolí. Klienti odpovídali za svoji osobu, pracovníci interpretovali zkušenost s několika klienty nebo s jedním klientem podle toho, za jak specifickou nebo obecnou považovali situaci vyloučení svých klientů. Někteří započali svůj výklad výčtem příčin, jiní prezentovali svou zkušenost na představě konkrétního klienta, se kterým spolupracovali. Tomu odpovídala i otázka, kterou někteří ve směs sami sobě pokládali po položení úvodní otázky. To dokazuje například citát I4: „*Hm, tak mám vybrat konkrétního klienta nebo radši obecně? Já bych radši obecně mluvila. Tak to je různorodé.*“

Byly stanoveny následující kategorie, které sdružovaly příčiny, jež způsobily situaci sociálního vyloučení klientů.

- **Jedinec a jeho schopnosti**
- **Rozvod nebo rozchod**
- **Reprodukce sociálního vyloučení v prostředí rodiny**
- **Prostorové charakteristiky regionu**

- **Situace na trhu práce a ekonomické konsekvence zadlužení**
- **Sociálně – politická opatření**
- **Ztráta solidarity ve společnosti**

Většina informantů z řad sociálních pracovníků ve svých výpovědích zmiňovala více příčin, což implikovalo představu multidimenzionálních příčin sociálního vyloučení. V kategoriích Prostorové charakteristiky regionu, Situace na trhu práce a ekonomické konsekvence zadlužení, a Sociálně politická opatření jsou zahrnuty i odpovědi informantů klientů.

Jedinec a jeho schopnosti

Informanti, kteří prezentují tuto kategorii příčin, označili nemoc, závislost, nízkou kvalifikaci, pohodlnost, nízkou motivaci klientů a nízké sociální kompetence za jednu z možných příčin vzniku sociálního vyloučení. Tyto příčiny byly uváděny ve vztahu jednotlivců ke společnosti a možnostem uplatnění se v ní. Takto o příčinách sociálního vyloučení uvažovali však jen dva informanti pracovníci. To dokládá citát I4: *„Že má špatnou kvalifikaci, to nemůže dělat, to nemůže. A to, co by mohl, to tady není. Nebo taky nízká aktivita klienta. Zajedte do Jeseníku a ptejte se, zajímejte se. O pomocnou práci, ale oni to nechtějí. Nerealizují to. Pohodlnost, nízká motivace.“* A citát I7 takto: *„Na začátku je nemoc nebo závislost, nemají se na koho obrátit, neumí si to třeba přechytit, co je to za výzvu. A když to přečtou, tak tomu stejně nerozumí a už to nechtou. Dostávají se do problémů, neorientují se v tom systému.“*

Rozvod nebo rozchod

Tato kategorie byla identifikována pouze u informantů z řad pracovníků. Rodinná podmíněnost vystupuje do popředí v dospělosti a pojí se s rozvodem nebo s rozchodem.

Jedna informantka označila jako příčinu rozvod manželství. Dokládá to citát I4: *„Třeba měla jsem klientku, ta se po rozvodu, to jsem ji až poznala jo, musela odstěhovat ze společného bytu a přišla o dávky na bydlení.“* Obdobně i podle jiné informantky je rozpad vztahu primární příčinou vzniku sociálního vyloučení. Dokud partneři tvoří rodinu, bývá pro ně snazší čelit požadavkům společnosti. To dokládá citát I5: *„Myslím si, že hlavním důvodem je rozchod nebo rozvod vztahu. Pokud se rozejdou, ať už se rozvedou nebo se odloučí, vždycky je to finančně neúnosné. U mužů zpravidla přichází placení výživného a náklady na samostatné bydlení. U žen, než se podaří nastartovat dávky, to je i tři měsíce, nebo si najít nového partnera, to vždycky poznamená nejenom ji, ale i děti. Myslím*

finančně, ale samozřejmě i jinak. Takže, když ti dva lidi byli ještě spolu, tak nějak alespoň přežívali a zvládali to.“

Reprodukce sociálního vyloučení v prostředí rodiny

Obdobně i tato příčina se vyskytovala pouze v odpovědích informantů sociálních pracovníků, nikoli informantů klientů. Informanti označovali reprodukci sociálního vyloučení v rodině podobně, jak ji popsal Lewis v konceptu kultury chudoby s tím rozdílem, že si neuvědomovali, že podmínky, ve kterých jejich klienti žijí, utváří společnost, ale chápali ji spíše jako projev individuálních logických strategií klientů.

Jeden informant viděl příčiny nejenom v rodině, ale i v blízkém okolí. Dokládá to citát I3: *„U někoho je to už jakoby vrozený, že se narodí do rodiny, která už je v takový situaci a nevidí kolem sebe ani jakoby jinou perspektivu, protože co mám třeba prostě rodinu, tak ti jsou nezaměstnaní, na dávkách, pijou nebo hážou prachy do bedny, no v podstatě taková jsou jako rodiče, jejich známí jsou taky taková, takže v podstatě takový okruh osob, kterým se pohybuje, je takovýhle. Když si vybavím konkrétního kluka, který chodil do zvláštní školy, tak v té měl skoro samý jedničky, byl chytřej, to jo, ale po té pomocné škole sice říkal, že nějakou školu by chtěl, ale nikam stejně nešel, šel na pracák a. Protože prostě si myslím, že kdyby zrovna on, kdyby trochu chtěl a šel na tu školu, tak by na ni měl, ale prostě nebyl podporovanéj tím systémem doma, neměl doma motivaci.“* Podobně prezentuje tuto kategorii i citát I6: *„No já mám dost klientů, kteří v těch podmínkách žijou už dlouho. Ta generace před nima už tak žila taky, takže ani nemaj šajnu o tom žít jinak, nedovedou si podle mě ani představit žít jinak, protože to nikde neviděli, nezažili a v podstatě se tomu nebrání, nemůžou nebo nechcú, to je těžký, to je takový jako předurčený pro ně.“* I citát I1: *„Je to hodně o tom, že už z takové podobné situace přišel, což je dost velký problém, protože ho to pořád ovlivňuje, ta situace doma, jak ji znal a dělá třeba pořád i stejné chyby.“* A také citát I7: *„Myslím si, že třeba je to i na učení u některých, že prostě děti vidí rodiče, kteří žijí na dávkách a už prostě nemají zájem. Třeba když se v rodinách zeptám dětí, čím by chtěly být, tak mi řeknou. No já budu stejně na dávkách. Řeknou, jo to není špatný, že nebudu muset nic dělat, budu mít svobodu prostě nijak na vysoké úrovni, ale prostě přežít budu.“*

Prostorové charakteristiky regionu

Vyloučení prostorem se u obou skupin informantů objevovalo v podobě fyziografické uzavřenosti regionu a nesouladu v lokalizaci bydlení a zaměstnání, spojeném

s problematickou a časově náročnou dopravou z odlehlých obcí do centra pracovních příležitostí Jeseníku. Vůbec však nebyly zmiňovány příčiny prostorového vyloučení, spojené s představou ghetta nebo vyloučené lokality. To může být částečně dáno tím, že skutečná ghetta, tak jak je známe z literatury, se na Jesenicku nevyskytují. Také tím, že některé obce s vyloučenými lokalitami, identifikovanými podle Analýzy vyloučených lokalit z roku 2015, jsou nezdědka některým informantům (pracovníkům i klientům) domovem.

Jedna informantka jako jednu z příčin označila fyziografickou bariéru a nesoulad v lokalizaci bydlení a zaměstnání, spojený s problematickou a časově náročnou dopravou z odlehlých obcí. To dokládá citát I2: *„Tak toho je víc těch faktorů, že jo, to není jenom jeden. Jsou tady v Jeseníku, jsou odřízli od světa nejen vlakovou dopravou, která se teď opravuje, opravuje se Červenohorské sedlo, nicméně, toto jsou dvě cesty, které tady jsou a to znamená, že se sem není jak dostat. A tady moji jeseničtí to maj snad lepší, než ti přespólní, to je úplně špatně, ti maj daleko i sem do města a dojíždět za prací a směnovat, když nemáš auto, s přestupem to je i dvě hodiny cesty třeba z Bílé Vody. A víkend, to je zabítý úplně.“*

Podobně jiná informantka hovořila o nedostupnosti města Jeseníku z přilehlé obce. To dokládá citát I3: *„Do práce je daleko, nemám jak jezdit. Zpátky to jede, ale tam se nedá dostat. Měla jsem jít do Lipové do té třídirny plastů. A jak jsem se tam měla dostat ocud? To je skoro padesát tam a padesát zpátky.“¹⁰*

Dva informanti hovořili doslova o odříznutí, které spojovali s bydlením na vesnici. To dokládá citát I3: *„Že je odříznutej a bydlí v nějaký odříznutý vesnici, kde je špatná doprava, tak nemůže třeba dělat na směny do Jeseníku, protože auto nemá a autobusem by to nezvládl tam dojíždět.“* Podobně o tom svědčí i citát I4: *„Odříznutí Jesenicka, aj v rámci Jesenicka to odříznutí obcí. Je rozdíl, jestli bydlíš v Jeseníku nebo v Černé Vodě, Bernarticích.“*

Situace na trhu práce a ekonomické konsekvence zadlužení

Tato kategorie příčin byla analyzována u všech informantů klientů jako nejčastější, u informantů pracovníků v četnosti kolidovala s kategorií příčin tkvících v reprodukci

¹⁰ Informantkou vzpomínaná společnost již ukončila svoji činnost.

nerovností v rodině. Nejčastěji identifikovanými příčinami byly nezaměstnanost, nízká poptávka po práci a nízká mzda v regionu.

O nezaměstnanosti hovořili tři informanti. To dokládá citát I1: „*Nezaměstnaností, není tady práce,...*“ I citát Ik3: „*Že nemám práci a nemůžu ju sehnat.*“ I citát Ik1: „*No jak? Už mě nebavilo být v Praze a šel jsem do pohraničí jenom kvůli tomu, že je tu krásná příroda, a že jsem nemoh tušit, že tu neseženu žádnou práci, protože já jsem duchem hrozně mladej a tím pádem hrozně hloupej (smích).*“

O nízkých příjmech hovořili tři informanti. To dokládá citát I1: „*...nízké příjmy. Je tady jen pár zaměstnavatelů, tak mají spolu, mě připadne, nějaký tajný dohody, že prostě nepudou nad tady tu částku, platí minimum.*“ I citát I2: „*Takže ti lidi se demotivujou už jen tím, že je jim nabídnuta taková práce za takový peníz, že se jim to prostě nevyplatí.*“ I citát Ik2, který poukázal na nízké příjmy na sekundárním pracovním trhu: „*Všechno je o penězích, když nemáte peníze a ty nemáte, protože nemáte práci, tak nic nenaděláte. Já si ji hledal, ale dostal jsem se občas jen k obci, no a to taky nemáte peníze.*“

Dva informanti uvedli diskriminační praktiky zaměstnavatelů u absolventů nebo lidí kolem padesáti let věku. To dokládá citát I6: „*Je to taky o tom, kolik máš let. Jestli seš mladej, tak tě do práce nevezmou, protože si bez praxe, a když máš kolem padesátky, tak už seš starej, tak taky ne.*“ I citát I5: „*A zaměstnavatelé si vybírají, nesmíš být mladý nebo starý, nejlíp, aby si neměl děti.*“

Jedna informantka uvedla dopady dlouhodobé nezaměstnanosti. To dokládá citát I1: „*Nebo je to taky tím, že když má třeba v životopise, že třeba pět let nedělal, tak to je pro toho zaměstnavatele podle mě taky velký stanovisko. Prostě tady ten nedělal a bůhví, jak to s ním bylo. A zaměstnavatelé nemaj ani možnost ani chuť se pítit po tom, z jakýho důvodu byl tady ten člověk nezaměstnej.*“

Jedna informantka spojovala příčiny vzniku sociálního vyloučení s etnicitou Romů a diskriminací. To dokládá citát I7: „*U Romů, tam je to úplně jasné, je to stigma toho etnika, protože je pro ně obzvlášť těžké najít práci, protože je to takové zažitě klišé, že cigáni stejně pracovat nebudou. Diskriminace tam je kvůli tomu, že je to Rom.*“

S nízkými příjmy a touhou po životě, prezentovaném ve společnosti jako normálním, se pojí i zadlužování klientů. To dokládá citát I5: „*Půjčky, které si partneři pořídili kvůli dosažení standardního života. El cé dé televizi mají všichni, tak proč ne my, auto,*

spotřebitelské rychlopůjčky. Nejdřív byla jedna, pak byla druhá a pak už toho bylo tolik, že to nezvládali platit, vytloukali dluh dluhem, jak se říká, a pak už se to veze.“

Sociálně - politická opatření

Poměrně často označili informanti pracovníci za příčinu vzniku sociální vyloučení i sociální systém společnosti, který výplatou dávek sociální pomoci a státní sociální podpory demotivuje jednotlivce k přijetí práce za nízkou mzdu, která se odvíjí od minimální mzdy. O těchto opatřeních uvažovali zásadně negativně a systém označili jako demotivující. Vystižné vyjádření představuje citát I1: *„No tak minimální mzda je strašně nízká a to pak vede k tomu, že je pro ně lepší zůstat na těch dávkách. Protože jestli já půjdu do práce a budu brát deset tisíc pět set a na dávkách dostanu jedenáct tisíc osmset, tak jako tam jsou ty počty jasný.“* Nepřímo demotivaci vyjadřuje i citát I13: *„A pak, proč bych někam jezdila, když dostanu dávky a jsem na tom stejně, než kdy se budu někde štráchat.“*

Jeden informant vyjádřil potřebu větší angažovanosti sociální politiky a zvýraznění rozdílu mezi životem z dávek a životem z práce. To dokládá citát I6: *„Ten systém podpoří člověka, aby přežil, ale to je všechno. No ale měli by se zamyslet nad tím, jaký jsou tady mzdy a jaký jsou tady sociální dávky. Budou volby, Sobotka mluvil o platech v Německu a Rakousku, ale je to kvůli volbám. Tady v ČR je průměrná mzda asi dvacet pět tisíc, no když to vztáhnou na tenhle region, kdyby jsme se tady přiblížili k platu dvacet tisíc, tak pak se můžem o něčem bavit. Pak by pracovali aj ti, co teď nechcou.“*

Jedna informantka hovořila o negativním dopadu vytváření pracovních míst pro dlouhodobě nezaměstnané a skrytém mechanismu přidělování práce na sekundárním pracovním trhu. To dokládá citát I2: *„Teď nastala doba, se kterou se setkávám velice často, doba, že je nějaká práce na dotace. Je nějaká práce na dotace, to znamená, že tady člověk jde pracovat na rok na dotaci, samozřejmě zaměstnavatel mu platí to, co mu dá úřad, to znamená více méně na minimální mzdě. Po tom roce mu skončí smlouva, no byt' by si našel i sám práci, tak prostě ji nedostane, protože na pracovním úřadě jsou hlášeni zaměstnavatelé, kteří chtějí lidi na dotace. No a pak, na pracovním úřadě se teda rozhoduje, jestli toho člověka zase na nějaký dotace pustí, a nebo třeba nemá tři a půl roku nárok, to znamená, že skončí na nějakých sociálních dávkách.“*

Ztráta solidarity ve společnosti

Soudobá společnost, prezentovaná kulturou majority, klade na všechny své členy požadavky, kterým zřídka kdo vyhoví. Ty, jenž neodpovídají jejím představám o vzhledu,

schopnostech a komunikačních dovednostech, pak vylučuje ze společnosti. Netolerance k odlišnostem na různých úrovních, spojená s nemožností uspět ve společnosti, objevující se ve výpovědích některých informantů, vede ke stigmatizaci a k rezignaci na jakékoli snahy o uplatnění se ve společnosti, k apatii a ke ztrátě motivace. Nejde tedy o důsledek individuálních (ne)schopností jedince, jak by se mohlo zdát, ale o neakceptování jinakosti a ztrátu solidarity ve společnosti. Proto jsem vymezila zvláštní kategorii pro mechanismy, které se sice vztahují k jedinci a jeho uplatnění ve společnosti, ale kde viníkem není informanty označen jedinec se svými schopnostmi, jak je tomu u první jmenované kategorie (kategorie Jedinec a jeho schopnosti), ale samotná společnost. Dokládá to citát informantky I1, která navíc zpochybňuje úroveň vzdělání a jeho roli ve společnosti: *„Tak já si myslím, že do situace vyloučení se klienti dostávají proto, že nějakých způsobem nezvládají požadavky té společnosti tak, že se na ně v podstatě potom už vykašlou, že je jim to jedno. Neobstojí třeba ve vzdělání a na co by se učil, když nevidí, že by to k něčemu mohlo být. Dnes i to vzdělání přece nedává žádný záruky, že jo. Nebo neobstojí při hledání práce, protože se třeba hůř vyjadřuje a může působit nevyrovnaně, to je různé. Společnost prostě dává stigmata a ta společnost nálepkuje, prostě jo ty máš nižší IQ, takže ty půjdeš do zvláštní školy, tím pádem budeš mít to vzdělání pravděpodobně nižší, takže vlastně si myslím, že je to hodně sama ta společnost, která si sama vytváří tady tohle.“*

Jedna informantka poukázala na stigmatizaci kvůli vzhledu. To dokládá citát I7: *„Celkově je to taky nastavením společnosti, jste třeba. Nejste zrovna učesaná „na Havla“ a přijdete do obchodu a každý už vás sleduje, jestli něco neukradnete. Stigmatizace. A co chcete jako dělat? Když mě nikdo nebude mít rád, tak já ho taky ne. Proč bych měla mít motivaci se do té společnosti nějak zapojit, když vím, že mě společnost nechce přijmout.“*

Jeden informant hovořil o ztrátě solidarity ve společnosti a označování viníků. To dokládá citát I3: *„Myslím si, že i společnost, myslím, že se to občas jakoby hrotí, místo toho, aby se to bralo, že jsou tady všichni lidi jakoby dohromady. Tak se to hrotí a na někoho se to háže. Jednu dobu se to házelo na cigány, teď jsou to uprchlíci, jakoby vždycky je nějaká skupina, na kterou se hodí problém, vina. Ti zneužívají sociální dávky. A ti dělají tohle. A přitom, když si člověk přečte statistiky nebo články tak zjistí, že se utrácí málo peněz na zneužívání sociálních dávek. A když si vedle toho položím peníze, který se ztratili při nějaký stavbě předražených dálnic a nebo státních zakázek, tak jsou to mnohem horší peníze. Aby ti lidi drželi spolu a všichni měli nějaký prostě společnej dobřej život, tak spíš přejímají jakoby to, co jim hážou ti politici nebo ty média. Jakoby ti, co jsou na tom nejhůř,*

vlastně můžou za to, že ti, co jsou trošku nad něma, se mají špatně, ale při tom za to můžou jakoby ti, co jsou ještě o trošku víc, ale těm vyhovuje to hodit na někoho. Mezi lidma je nenávisť a obviňování těch nejslabších. A když víš, kdo ti ubírá, tak mu přece nebudeš pomáhat.“

TO 2 Co klienti dělali, aby se situace vyloučení dostali? Informantům klientům byla položena modifikovaná otázka **Co jste dělal, abyste se ze situace vyloučení dostal?** Tazatelská otázka TO 2 zjišťovala údaje o tom, jaké aktivity vyvinuli klienti k tomu, aby se ze situace vyloučení dostali.

Pracovníci tuto otázku spíše pojímali v intencích spolupráce na zakázce, než mapováním vlastní iniciativy klienta bez vazby na pracovníka. To dokládá citát I4: *„Hlavně si myslím, že se řídili mými pokyny.“* I citát I7: *„Sami asi nic. Spíš jako spolupracovali na tom, co jsme se dohodli.“* Dokládají to i další citáty, uvedené v jednotlivých kategoriích dále v textu. Informanti klienti převážně odpovídali sami za sebe. Jako navazující byly položeny otázky po výsledku činností a překážek, s jakými se informanti setkali – otázky **S jakým výsledkem? Jaké byly překážky?** Tyto otázky zároveň sledovali příčiny, které sociální vyloučení udržují. Odpovědi na ně jsem zařadila pod jednotlivé kategorie.

Stanovila jsem tyto kategorie:

- **Rezignace na změnu a adaptace na podmínky**
- **Hledání zaměstnání**
- **Hledání bydlení**
- **Řešení zadlužení**

V kategoriích Hledání zaměstnání a Řešení zadlužení jsou zahrnuty také činnosti, které prezentovali informanti klienti.

Rezignace na změnu a adaptace na podmínky

Položená základní otázka vyvolala poněkud skeptickou, ale z mého pohledu pochopitelnou odpověď, ukazující na tendence spíše se přizpůsobit situaci, než ji měnit. To dokládá citát I1: *„No ze sociálního vyloučení se dostává velice těžko, protože jakmile člověk jede v tom maratonu těch dávek, tak potom už těžko nachází tu sílu najít si práci a třeba se na ty vlastní nohy postavit. Potom rezignuje a už se dost nesnaží.“* I citát I3: *„Spíš ji přijali a snažili se s tím žít podle toho, jak uměli. Jako někdy občas někdo projevil snahu třeba najít si práci nebo najít si lepší bydlení, ale více méně mi to přijde, že na situaci*

rezignovali a spíš se soustředí na nějaký drobný vylepšení té situace, ale jakoby nějakou razantnější změnu, tomu jako asi moc nevěří.“

Hledání zaměstnání

Tato kategorie zahrnovala hledání zaměstnání. Zakázku na hledání práce dokládá citát I3: „...najít si práci...“ Dokládá to i citát I4: „Hledali jsme práci.“ Podobně citát I6: „Chtěl práci.“ I citát I1: „Hledali práci, rekvalifikace.“ I citát Ik1: „Sháněli jsme práci.“ Podobně citát Ik2 dokládá snahu najít si lepší práci: „Byl jsem u té obce, jen jednou za čas a mezi tím, vlastně i u toho jsem hledal práci,...“ Obdobně snahu o hledání zaměstnání dokládá citát Ik3: „No šla jsem na pracák, tam mě nijak nepomohli, jen jsem se tam musela pořád hlásit, a ještě pak byla doba, kdy jsem musela sama hledat a prokazovat to, jo. Musela jsem donýst potvrzení, že jsem se byla zeptat. A já tam hleděla a oni na mě, že prý práci pro mě nemají.“

S jakým výsledkem?

Informanti pracovníci i klienti hodnotili možnost najít si práci negativně. To dokládá citát I4: „Práci nesehnali.“ I citát I6: „Chtěl najít nějakou fyzickou práci a tu nesehnal.“ A také citát I3: „To ne, to se nepodařilo.“ I citát Ik1: „Řekli, zavoláme vám, a tím se mě zbavili. A už jsem věděl. Já nevím, já tady obešel celý ten kraj a byl jsem schopnej aj dojíždět. No tak jsem si řek, tak budu dojíždět. Ale nic jsem nesehnal. Tak jsem jel na rok za práci do Prahy.“ A citát Ik2: „...ale měl jsem smůlu.“ I citát Ik3: „Nic jsem nenašla.“ Podle jedné informantky se podařilo najít pouze brigády. To dokládá citát I1: „V některých případech se nám podařilo sehnat práci, ale zase jenom nějakou brigádu. Ale nepodařilo se mě nebo kolegům, nevím o tom, že by se klientovi podařilo sehnat práci klasickou.“

Jaké byly překážky?

Z výpovědí informantů pracovníků jsem identifikovala tyto překážky:

- nízká kvalifikace
- nízká motivace
- nízká poptávka po práci
- požadavek odborné kvalifikace
- nevhodné rekvalifikace
- nedostatečná spolupráce s Úřadem práce

Překážky v podobě nízké kvalifikace představuje citát I4: „*Asi ta špatná kvalifikace.*“ Překážku v podobě nízké motivace představuje citát I3: „*Že by nějak intenzivně něco chtěli měnit, to si myslím, že ne.*“ A citát I6: „*Taky málo motivace.*“ Překážky v podobě nízké pracovní poptávky a nízké mzdy představuje citát I6: „*Hlavně málo té práce, práce za málo peněz.*“ Identifikované překážky nejlépe vystihuje citát informanty I1: „*Práce je tady omezená. To bez debat. Je jí málo a toho málo co je, tak chtějí mít nějaké vzdělání a pokud jsou to lidi, kteří mají třeba praktickou lipovskou dvouletou,¹¹ nebo pokud třeba základní školu, tak pro ně sehnat práci je absolutně nemožný. Zvláště, když je to chlap, tak ještě jo, třeba někam do lomu, do lesa, na chvílku, ale pro ženu je to tady nemyslitelné. Tam třeba na chvíli uklízet, ale na uklízečky je hned okolo třiceti žen, které se tam hlásí. A nemají dobrý rekvalifikace ty lidi.*“ Nabídla se otázka po zmiňovaných rekvalifikacích s následující odpovědí: „*Rekvalifikace, tak jak jsou, pokládám za naprosto zbytečné. Jednak nejsou, nedostanou se mi ty informace, ale učit se třeba uklízet, to mě připadá jako naprosto vyhozený peníze. Jo, nastartuje se jim podpora v tu dobu, kdy mají rekvalifikaci, ale jsou k ničemu. Kdyby to byly rekvalifikace v oboru kuchař, svářečáky, ty jsou super, ale k těm se ty lidi nedostanou, stojí hodně peněz, Úřad práce to nedává každému. Práce s počítačem, motivace, křoviňáky a k obci.*“ (citát I1)

Z výpovědi informantů klientů jsem identifikovala tyto o překážky:

- věk
- žádné reference
- nevyhovující kvalifikace
- rekvalifikace pro sekundární pracovní trh
- špatná dopravní obslužnost

Tyto překážky dokládají citáty informanta Ik1: „*Nevím, krom toho, že tady jsem nesehnal ve svém oboru nic,¹² tak asi i věk, byl jsem pro ně starej, ale řek jsem. Však já vám tady vycvičím borce. Nebyl zájem, tak jsem mávnul rukou.*“ I citát Ik2: „*Měl jsem rekvalifikaci, ale zas jen na křoviňák, s tím nemůžu dělat nic než u obce. Špatná doprava, hned mě napadlo, nebo jsem neměl doporučení od nikoho.*“ I citát Ik3: „*Vzdálenost, neměla jsem se jak dostat.*“

Hledání bydlení

¹¹ Informantka hovoří o Odborném učilišti a Praktické škole v Lipové Lázních.

¹² Informant je vyučen parketářem.

Tato kategorie zahrnovala hledání bydlení. Citát I3 dokládá zakázku na hledání bydlení: „*...najít si lepší bydlení.*“ Dokládá to i citát I5: „*No byli zakázky na hledání bydlení, najít co nejlevnější bydlení tak, aby se dalo financovat z dávek.*“ I citát I4: „*Hledalo se i bydlení, byly i zakázky na hledání bydlení.*“

S jakým výsledkem?

Výsledky snahy v hledání bydlení byly spíše negativní, podle získaných informací se podařilo najít bydlení jen zřídka. To dokládá citát I5: „*Jen občas, párkrát ano. Třeba jsme sehnali ne úplně dobré standardní bydlení, podnájem v jednom domku, ale bez nábytku, tak jsme sháněli nábytek v sekáči.*“ I citát I4: „*To bylo těžké najít, jen ta klientka, ta našla bydlení u známé. Jeden pokoj.*“ I citát I3: „*To se nepodařilo.*“

Jaké byly překážky?

Z výpovědí informantů pracovníků jsem identifikovala tyto překážky:

- nedostatek financí
- absenci obecního bydlení
- nákladné bydlení v soukromém sektoru, podporované dávkovým systémem, spojené s nejistou bydlení

Překážky v podobě nedostatku financí a nákladného bydlení dokládá citát I4: „*Hlavně finance, neměli na zaplacení kauce nebo byl byt drahý. A neměli na to, protože neměli práci nebo měli jen sociální dávky, ale měli srážky. Nebyly našetřené finance, nízký plat, nájem drahý, energie.*“ I citát I5: „*Peníze, drahé nájem.*“ Absenci obecního bydlení a podporu nákladného bydlení v soukromém sektoru dokládá citát I3: „*Hlavně tady není obecní bydlení a soukromníci si to nechávají vyplácet ze sociálky, když jsou ty byty ve špatném stavu, ale ten majitel ví hlavně to, že když by nějaká rodina odešla, tak se ten byt vyprázdní a on tam má hnedka další dva nájemce, kteří to bydlení shání, takže se s lidma jakoby moc nepáre a dává jim krátký smlouvy, a když jsou sebemenší problémy, tak je odepíše a dá si tam další lidi.*“

Řešení zadlužení

Tato kategorie se vyskytovala u informantů pracovníků a jednoho informanta klienta, který dle mého soudu, musel najít kousek odvahy, aby se k dluhům vůbec přiznal. Řešení zadlužení dokládá citát I5: „*Řešili se hodně spotřebitelské úvěry, které se se ztrátou práce nedali financovat, protože ty práce byly vesměs sezonní.*“ A citát I2: „*Zadlužení, klienti*

měli dluhy na zdravotním pojištění, když byli vyřazeni z Úřadu práce.“ I citát Ik1: „No a pak taky, měl jsem nějaký nevyřešený dluhy, tak jsem to řešil s tou sociální pracovnící.“

S jakým výsledkem?

Dluhy se převážně nepodařilo umořit. To dokládají následující citáty. Citát I5: *„To se nedařilo vyřešit.“* A citát Ik1: *„Nezaplatil jsem to.“* I citát I2: *„Tak někomu se to podařilo částečně splácet chvíli, ale nevydrželo to.“*

Jaké byly překážky?

Z výpovědí informantů pracovníků jsem identifikovala tyto překážky:

- nedodržování splátek klienty
- nemožnost odkladu splátek u spotřebitelských úvěrů

Nedodržování minimální splátky dokládá citát I2: *„Měli třeba splácet po 200,- Kč, ale to nedělali, takže ten dluh tam pořád nějaký je.“* Citát I5 dokládá nemožnost vykomunikovat odklad splátek: *„To, že nebylo možné vykomunikovat odklad splátek.“*

Z pohledu informanta klienta byly překážkou:

- nízké příjmy

To dokládá citát Ik1: *„Finanční. Peníze. Nemám na to.“*

TO 3 Co způsobuje, že se situaci nepodařilo vyřešit? Tazatelská otázka TO 3 zjišťovala, které příčiny udržují situaci sociálního vyloučení klientů.

Stanovila jsem následující kategorie:

- **Jedinec se svými schopnostmi**
- **Adaptace na život v sociálním vyloučení**
- **Prostorové charakteristiky regionu a nedostatečná dopravní obslužnost**
- **Situace na trhu práce**
- **Demotivující dávkový systém**
- **Lhostejnost a ztráta solidarity s vyloučenými na různých úrovních**

V kategoriích Situace na trhu práce a Lhostejnost a ztráta solidarity s vyloučenými na všech úrovních jsou zařazeny i odpovědi informantů klientů.

Jedinec se svými schopnostmi

Tuto kategorii jsem stanovila na základě odpovědí dvou informantů, kteří za příčinu udržování sociálního vyloučení označili charakteristiky na straně jednotlivce. Konkrétně neodpovídající kvalifikace, nízkou aktivitu, nízkou motivaci a nízké ambice. Dokládá to citát I7: „*Ambice klientů, nemají je vysoké.*“ A citát I4: „*Špatná kvalifikace, nízká aktivita klienta, nízká motivace, ...*“

Adaptace na život v sociálním vyloučení

Jeden informant uvedl, že sociální vyloučení u klientů udržuje přizpůsobení se podmínkám života ve vyloučení. To dokládá citát I3: „*Je to ta rezignace a přizpůsobení, ...*“

Prostorové charakteristiky regionu a nedostatečná dopravní obsluha

Poměrně často prezentovanou odpovědí byla nedostupnost Jesenicka a špatná dostupnost veřejnou dopravou v rámci regionu. To dokládá citát I2: „*Nedostupnost Jesenicka, ...*“ A citát I3: „*...špatná dopravní obsluha, hlavně pro návrat z práce nebo víkendy směnovat, když autobusy nejezdí, to nejde.*“ I citát I4: „*...i nedostupnost regionu a nedostupnost Jeseniku z jiných vesnic.*“

Situace na trhu práce

Nedostatek pracovní poptávky, nezaměstnanost, práce na dotace, málo placená práce a zadlužení byly nejčastější příčiny této kategorie. V různé míře si je uvědomovali všichni informanti, nezaměstnanost nejvíce zdůrazňovali informanti klienti. Dokládají to následující citáty.

O nedostatku pracovní poptávky hovoří citát I6: „*Trh práce, od práce a jejího nedostatku se všechno odvíjí, protože jak je to pořekadlo, kdo si hraje, nezlobí, tak si myslím, že kdo pracuje, tak taky nemá čas třeba pít.*“ I citát I1: „*Hlavně málo práce, není tady nabídka.*“ A citát I5: „*Je to taky hlavně málo práce...*“ A citát I2: „*...málo pracovních příležitostí, ...*“ I citát I7: „*A málo práce.*“

O nezaměstnanosti hovořili informanti klienti. To dokládá citát Ik1: „*Nemám práci.*“ I citát Ik2: „*Nemám dobrou práci, dobře placenou.*“ I citát Ik3: „*No to, že nemám práci.*“

O dotacích jako příčině, která udržuje sociální vyloučení, hovořili dva informanti. To dokládá citát I2: „*...práce na dotace. To je snad jedno z největších zel, co může být, protože zaměstnavatelé toho využívají.*“ I citát I5: „*Dotace obcí, skrz které zaměstnávají lidi. Když se podaří, že z té rodiny pracují oba rodiče, tak je to pro ně i finančně dobré, ale je to*

závislé na dotacích a je to krátkodobé, ale nepomůže to v podstatě situaci toho vyloučení vyřešit.“

Jedna informantka uvedla diskriminaci. To dokládá citát I7: *„Diskriminace na pracovním trhu...“*

Jedna informantka uvedla zadlužení, které vede k vyhýbání se legálním formám práce. To dokládá citát I5: *„...a taky zadlužení těch klientů. Když je tam dluhové zatížení, tak už je to ani nemotivuje k tomu, aby šli do práce, protože dostanou srážky ze mzdy a tudíž je to tak, že oni ani moc aktivně tu práci nehledají a spíš hledají práci na černo, kde jim žádná srážka ze mzdy nehrozí.“*

Demotivující dávkový systém

Také dávkový systém byl označen jako příčina setrvávání klientů v situaci vyloučení. To dokládá citát I3: *„Systémový věci. Dva lidi žijící ze sociálky, jeden získá práci za minimální mzdu a tím, že jsou společně posuzovaný osoby, tak ta přítelkyně třeba přijde o tu sociálku, takže v podstatě finančně jsou na tom plus minus stejně, akorát on musí chodit do práce, takže radši tam půjde třeba na černo. Není motivující ten systém jak je nastavenej, jakoby ty dávky a minimální mzdy.“* A citát I6: *„A nevyhovující minimální mzda.“*

Lhostejnost a ztráta solidarity s vyloučeným na různých úrovních

Tuto kategorii jsem stanovila na základě označení a rozprostření nezájmu či lhostejnosti k vylučovaným osobám napříč rodinou, zaměstnavateli, sousedstvím a samosprávou.

Jedna informantka poukazovala na ztrátu vazeb v rodině. To dokládá citát I4: *„I rodina, třeba se často obrací zády k problémům.“*

Jedna informantka poukázala na špatnou zkušenost klientů se zaměstnavateli. To dokládá citát I1: *„A špatná zkušenost se zaměstnavatelem.“*

Jeden informant poukázal na celkový nezájem okolí ve svém bydlišti i na praktiky exekutorů. To dokládá citát Ik1: *„Nikdo vám nepomůže, sousedi se ofrňujou, obec si nikoho nevšímá, dokud jim člověka nedoporučí pracovní úřad tak ho nepřijmou, přehazujou si vás z úřadu na obec a z obce na úřad jak horkej brambor. A ještě navíc, když přijmou, tak koukaj a honí vás jak nadmutou kozu a stát to neřeší. Zavřou lidem huby na půl roku a pak je to ještě horší. Splácet půjčky, někdo na to nemá nebo zapomene zaplatit a*

oni mu naučtují deset tisíc za to, že nezaplatil a udělaj z něj bezdomovce. Všichni jsou flegmatictí, jedním uchem tam a druhým ven.“

O lhostejnosti obecních samospráv hovořili dvě informantky. To dokládá citát I2: *„Obce se o to nezajímaj, ve vesnicích je minimálně třicet vyloučených v každé vesnici. Nezajímaj se, protože tomu nerozumí.“* Podobně citát I1, která navíc poukázala, v souvislosti s výkonem sociální práce, na lhostejnost a neznalost problematiky sociálního vyloučení většinové populace: *„Nezájem majority, protože majorita se do toho nechce angažovat, protože samy nejsou v tom vyloučení, je to v nezájmu. Představitelé obcí nedávají podmínky k řešení, protože tomu v podstatě brání. Protože tomu taky nerozumí, neví třeba ani co je sociální práce.“*

7.1.1 Shrnutí DVO 1

V prvním kroku jsem zjišťovala, jaké příčiny způsobily situaci sociálního vyloučení klientů. Informanti klienti spatřovali příčiny vzniku vyloučení na straně nezaměstnanosti, nízkých příjmů, prostorových charakteristik regionu a sociálně politických opatření. Z perspektivy informantů pracovníků se jednalo o širší komplex příčin, které souvisí s ekonomickým vývojem na lokálním trhu práce, prostorovými charakteristikami regionu a dopravní obslužností, opatřeními sociální politiky státu a ztrátou solidarity ve společnosti. Za příčinu sociálního vyloučení pracovníci také označili charakteristiky jedinců a jejich (ne)schopnosti v podobě nevyhovující kvalifikace, nízkých ambicí, nízkých sociálních kompetencí, pohodlnosti, nemoci či závislosti. Dále rozchod či rozvod a reprodukci sociálního vyloučení v rodině, která se projevuje na úrovni jednotlivců jako logická strategie. Přestože cílem této práce není identifikace příčin v tomto rozlišení, lze tvrdit, že příčiny sociálního vyloučení jsou převážně strukturální. Strukturální změny se projevují v periferních oblastech o to výrazněji, jak jsou prostorově segregovány od center, s jakými lokálními ekonomickými problémy se jejich obyvatelé potýkají, a jaké je nastavení společnosti vůči strukturálním problémům dneška. Z jednotlivých prezentovaných příčin se daly také odvodit jednotlivé převažující dimenze sociálního vyloučení, a to prostorová, ekonomická, kulturní a symbolická.

Ve druhém kroku jsem zjišťovala, jaké aktivity vyvinuli klienti k tomu, aby se ze situace vyloučení dostali, jaký to přineslo výsledek a jaké se u toho vyskytly překážky. Aktivity, které uváděli informanti pracovníci, se soustředily na hledání zaměstnání, bydlení a řešení zadlužení. Aktivity informantů klientů směřovali do oblasti hledání zaměstnání, případně

řešení zadlužení. Podařilo se najít pouze nestandardní bydlení (podnájem) a brigády, dluhy se nepodařilo umořit.

K ideálnímu naplnění jednotlivých zakázek byly kladeny různé překážky. Překážkami k získání zaměstnání byly, z pohledu informantů klientů, nevyhovující kvalifikace, absence pozitivních referencí k získání zaměstnání, vysoký věk, špatná dopravní obslužnost, případně rekvalifikace pro sekundární pracovní trh. Z perspektivy pracovníků se jednalo o nízkou kvalifikaci, nízkou motivaci, nízkou poptávku po práci, nevhodné rekvalifikace či nedostatečnou spolupráci s Úřadem práce.

Zakázku na hledání bydlení prezentovali pouze informanti pracovníci. Za překážku k získání bydlení byl označen nedostatek finančních prostředků, absence obecního bydlení a nákladné bydlení v soukromém sektoru.

Zakázku na řešení dluhu prezentovali informanti pracovníci i jeden klient. Za překážku v jejich umoření informant klient označil nízké příjmy. Z pohledu informantů pracovníků se jednalo o překážky v podobě nedodržování splátek klienty či o nemožnost odkladu splátek.

Ve třetím kroku jsem zjišťovala, co způsobuje, že se situaci sociálního vyloučení nepodařilo vyřešit. Tato otázka evokovala v informantech již obecnější příčiny, které spatřovali informanti pracovníci na straně individuálních (ne)schopností klientů, na straně systémových opatření na trhu práce a sociální politiky, polohy regionu a dopravní obslužnosti, lhostejnosti či ztráty solidarity v rodině a širším společenství. Z perspektivy informantů klientů situaci vyloučení udržuje jejich nezaměstnanost, případně nízký příjem a lhostejnost okolí.

Dílčí výzkumná otázka měla odpovědět na to, jaké jsou determinanty sociálního vyloučení na Jesenicku. Lze shrnout, že determinanty sociálního vyloučení na Jesenicku jsou multidimenzionální. Za nejvýznamnější, informanty uváděné příčiny, lze označit celkovou nedostupnost regionu, nesoulad s lokalizací bydlení a zaměstnání, spojený s problematickou a časově náročnou dopravou z odlehlých obcí do centra pracovních příležitostí Jeseníku, absenci obecního bydlení a nákladné bydlení v soukromém sektoru, které determinují prostorové vyloučení. Dále trh práce s nedostatečnou pracovní poptávkou, nízkými příjmy, diskriminačními praktikami zaměstnavatelů a dopady v podobě nezaměstnanosti a zadlužení. I opatření sociální politiky v oblasti zaměstnanosti

– dotovaná pracovní místa a mechanismus „přidělování“ nezaměstnaných na sekundární pracovní trh, či žádné nebo nevhodné rekvalifikace. Také situaci, kdy příjem z pobíraných sociálních dávek ve vztahu k výši příjmu z potenciální mzdy je vyšší, takže působí demotivačně na snahy klientů hledat si práci. Zmiňovaná situace na trhu práce a sociálně politická opatření determinují ekonomické vyloučení. A konečně rezignaci klientů na jakékoli snahy o změnu situace, jejich adaptace na podmínky, i jejich individuální (ne)schopnosti zvládat požadavky soudobé společnosti, ve které se ztrácí solidarita, a která evokuje vyloučení symbolické a kulturní.

7.2 DVO 2 Jak se tyto determinanty ovlivňují navzájem?

V teoretické části práce jsem poukázala na multidimenzonalitu příčin sociálního vyloučení a jejich překrývání, i na to, že jednotlivé dimenze (mechanismy) mohou být nejen příčinou, ale i důsledkem sociálního vyloučení. Mým cílem proto bude zjistit, jak se tyto determinanty ovlivňují navzájem. K tomu mi poslouží dvě tazatelské otázky. (TO4 – TO5)

TO 4 Jak spolu jednotlivé příčiny souvisí?

K zodpovězení této otázky si každý z informantů potřeboval uvědomit, o kterých příčinách hovořil tak, aby byl schopen na otázku odpovědět. Hledání souvislostí mezi jednotlivými příčinami bylo nejtěžším tématem rozhovoru. Převážně od informantů pracovníků jsem se dozvěděla některé souvislosti, které jsem následně zmapovala tak, aby vzniklo schéma souvislostí mezi jednotlivými příčinami, které je umístěno pod textem. Hledání souvislostí mezi jednotlivými příčinami bylo informanty limitováno právě výběrem příčin a jejich množstvím. Proto toto schéma není reprezentativní, ale představuje vnímání vzájemnosti pouze některých, informanty vybraných příčin.

Ve svém výkladu odpovědí na tuto otázku začnu ústřední, informanty identifikovanou kategorií, kterou jsou nízké příjmy, které souvisí s ekonomickým i prostorovým vyloučením. Nízké příjmy mohou být jednak příčinou situace vyloučení, ale i jejím důsledkem. Život s nízkými příjmy (a faktická nezaměstnanost) a život v segregovaném místě se vzájemně ovlivňují. Život v segregovaném místě přináší nízké příjmy, které jsou důsledkem absence pracovní poptávky nebo málo placené práce. To dokládá citát I3: „*Když bydlí v tý vyloučený lokalitě, kde není práce a nemůžou za ní dojíždět, tak ji nemá a tím pádem nemá peníze.*“ I citát Ik3: „*Peníze souvisí se vším. Nemám je, protože nemám práci.*“ I citát Ik2: „*To, že bydlím tady, souvisí s tím, že si nemůžu si najít dobrou, lepší*

práci.“ Podobně citát I11 odvíjí nemožnost se odstěhovat v důsledku nezaměstnanosti a nízkých příjmů: *„Když nemám práci, nemám peníze, nemůžu se odstěhovat, nebo se jen pohnout.“* Zmíněná absence pracovní poptávky (žádná práce) a tím (ne)možnost najít si práci v místě bydliště, nebo nemožnost dojíždět za prací, se pojí s prostorovým vyloučením. To je symbolizováno i uzavřeností regionu spojenou s jeho špatnou dostupností, což nejuvýstižněji potvrzuje citát I2: *„Nedostupnost Jesenicka souvisí s tím, že tady nejsou investoři a tím pádem tady není práce.“*

Absence práce je kompenzována dávkami, jak dokládá citát I7: *„Když někdo nemá práci, tak je na dávkách.“* Dávky zase zpětně znemožňují odstěhovat se nebo si najít lepší, ale nákladné bydlení. O tom hovoří citát I4: *„Pokud mají dávky, nemůžou najít ani lepší bydlení, protože to je drahé, nemůžou se odstěhovat a zůstávají tady.“* Výše dávek ovšem může zpětně působit také na motivaci hledat si práci. To dokládá citát I3: *„Když je život z dávek stejnej jako z práce, tak nemaj motivaci a radši jsou na dávkách.“*

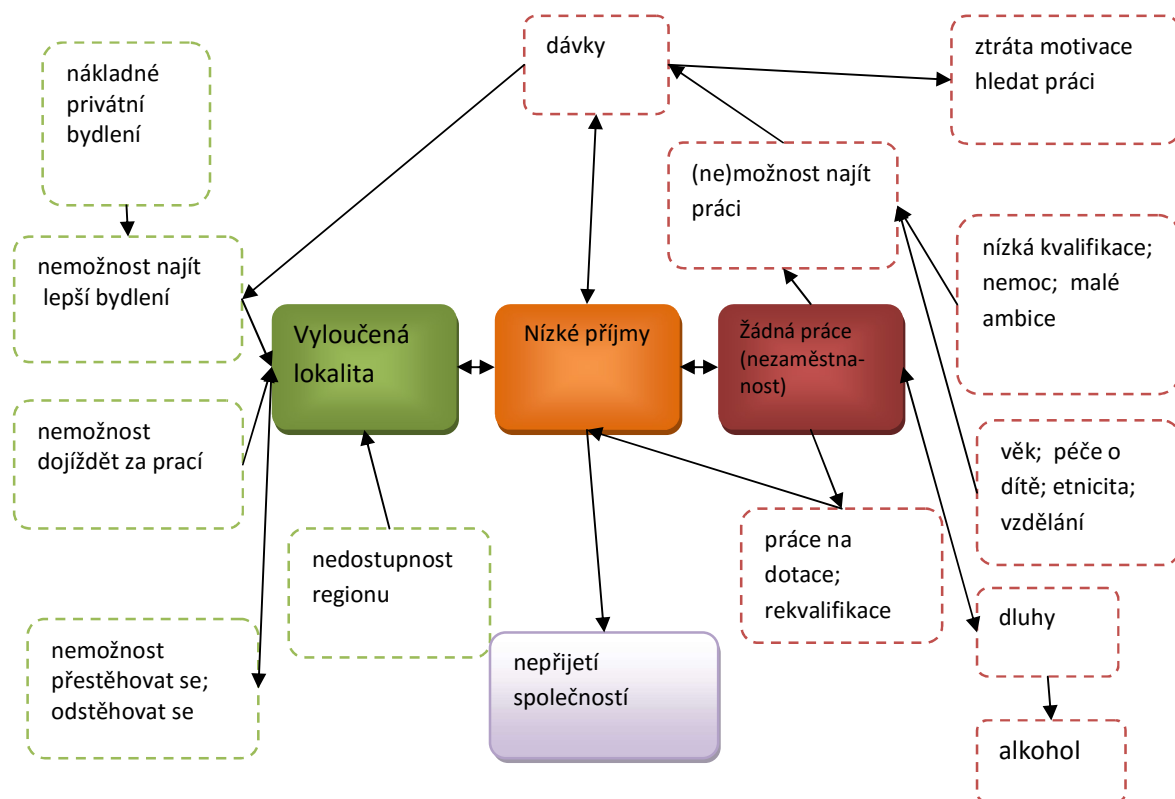
Možnost (nebo ochotu) najít si práci ovlivňují i neodpovídající kvalifikace, nemoc, úroveň vzdělání nebo malé ambice. To dokládají následující citáty. Citát I7: *„Malé ambice souvisí s tím, že práci nehledají. Nebo onemocnění, to taky ztěžuje možnost najít si práci, protože ten člověk musí zvažovat, jestli by tu práci, a to je práce fyzická, zvládnul.“* A citát I4: *„Špatná kvalifikace je příčinou toho, že si nemůžou najít práci“.* A citát I1: *„Dá se říct, že to, jaké vzdělání člověk získá, ovlivňuje možnosti práci si najít.“*

Tento obraz ekonomického vyloučení dotvářejí rekvalifikace na sekundárním pracovním trhu, práce na dotace a diskriminace, jak dokládá citát I2: *„Když není práce, je práce na dotace, a to znamená malý příjem.“* A citát I1: *„Třeba rekvalifikace zase souvisí s tím, že nemají dobře placenou práci, mají malý příjem.“* I citát I6: *„Pro zaměstnavatele je určující věk, takže by se dalo říct, že věk souvisí s tím, jestli člověk bude mít práci.“* I citát I7: *„Péče o děti ovlivňuje, jestli práci získají a jestli si ji udrží, protože, co si budem vykládat, neoficiálně to tak funguje, párkrát jdou na paragraf a už jim neprodlouží smlouvu.“* A citát I7: *„Třeba Romové, ti práci nedostanou kvůli předsudkům.“*

Nezaměstnanost (žádná práce) se pojí dluhy a závislosti. Dokládá to citát I5: *„Když nemají práci, tak mají dluhy a třeba začnou pít.“* Existence dluhů zase zpětně ovlivňuje ochotu hledat legální práci. To dokládá citát I5: *„A když mají dluhy, tak práci si ani nehledají, protože by jim nic nezbylo.“*

Schéma vazeb mezi ekonomickým a prostorovým vyloučením doplňuje kategorie kulturního vyloučení, která je s ekonomickým vyloučením úzce spojena. To dokládá citát I7: „Společnost mě nechce přijmout, tak já se do ní nezapojím. A nechce mě přijmout, protože nemám peníze. Kdybych je měla, peníze, situaci bych nějak vylepšila. Takhle se nemůžu začlenit, protože nemůžu patřit mezi většinu a ti mě zase nechcú.“

Obrázek č. 1: Schéma souvislostí příčin sociálního vyloučení dle informantů

Legenda:

- příčiny prostorového vyloučení
- příčiny ekonomického vyloučení
- příčiny kulturního vyloučení

Zdroj: vlastní zpracování

TO 5 Které oblasti života vyjmenované příčiny ovlivňují?

Oblasti, které informanti uváděli, se odvíjely od nízkých příjmů nebo od místa bydliště, které znamenají omezené finanční možnosti a souvisí s kvalitou života vyloučených osob. To dokládá například citát I3: *„Podle mě to ovlivňuje to, že jakoby žiješ hodně ze dne na den, v krátkodobých úsecích, v nejistotě, peníze nejsou, bydlíš třeba v odříznutý vesnici nebo v azyláku, nemůžeš si nic dovolit.“* A citát I2: *„Když nejsou peníze, tak to ovlivňuje úplně všechno.“* I citát I6: *„Je to život od sociálky k sociálce.“*

Stanovila jsem tyto kategorie:

- **Kulturní život**
- **Rodinný život a vztahy mezi rodiči a dětmi**
- **Pracovní život**
- **Zdraví**
- **Kvalita bydlení, možnost přestěhovat se, odstěhovat se**
- **Kvalita stravování**

V kategoriích Rodinný život a vztahy mezi rodiči a dětmi, Kvalita bydlení, možnost přestěhovat se, odstěhovat se, a Kvalita stravování jsou uvedeny také kategorie, které uváděli informanti klienti.

Kulturní život

Příčiny vyloučení ovlivňují možnost trávení volného času, jak potvrzuje citát I5: *„Ty lidi si třeba nemůžou zajít do kina, divadla, vzít děti do ZOO, ...“* Ovlivňují také participaci na občanském životě, což dokládá citát I2: *„Nemaj chuť se nějak angažovat, chodit třeba do obce na různý akce, zábavy, pomáhat s něčím v obci, zapojit se, třeba chodit do hasičů a tak.“* A také vzdělání, což potvrzuje citát I7: *„Vzdělání, protože nízkopříjmoví si nemůžou dovolit platit školu, dojezdy, tak využívají často nekvalitní školy pro svoje děcka v místě bydliště.“*

Rodinný život a vztahy mezi rodiči a dětmi

Ovlivňují také vztahy mezi rodiči a jejich dětmi. Dokládá to citát I5: *„...pak se hádají a jsou na sebe hnusní. A ty děcka to taky poznamenává.“* A citát Ik3: *„Všechno. Nemůžete nic. Jít někam se podívat, koupit něco děckám, něco vidět, někam je vzít.“*

Pracovní život

Příčiny vyloučení se odráží i v oblasti pracovního života. To dokládá citát I3: *„Ty lidi nemůžou třeba investovat a jezdit a hledat práci i dál, když na to nemaj. Jo, třeba maj známý v obci, tak ti jim dohodí třeba nějakou fušku, ale je to jakoby nárazový a jen na přilepšenou, nějaká ta sousedská výpomoc, žádný velký práce na černo, tady to, myslím, není.“*

Zdraví

Odráží se i v oblasti zdraví, jak dokládá citát I1: *„Ne vždycky, ale docela často jsem měla případy, kdy se začne pít, když už tam jsou i ty dluhy, a to se odráží na tom zdraví, alkohol, tabák.“* A citát I4: *„Ovlivňuje to zdraví, protože ti lidi na sebe moc nehledí, stresujou se, nedbají na životosprávu.“*

Kvalita bydlení, možnost přestěhovat se, odstěhovat se

Informanti uváděli i nemožnost opravit si bydlení, zařídit svůj příbytek spotřebiči nebo novým nábytkem. To dokládá citát I2: *„Bydlení, nemůžu si to tady spravit.“* I citát I5: *„Ovlivňuje to bydlení, zařízení bytu. Nábytek, spotřebiče, který dochází nebo ani nejsou.“* I citát I3: *„Chtěla bych pro děcka dětský pokoj, vymalovat tady, ale na to nejsou peníze.“*

Někteří informanti mluvili o nemožnosti přestěhovat se, případně se vystěhovat. To potvrzuje citát I1: *„Bydlení, to je nevyhovující, ale nejde se odstěhovat, protože ty lidi na to nemají peníze. Nemají třeba na kauce a pak na nájem, to už vůbec ne.“* I citát I6: *„Nemůžou se odstěhovat, protože na to nemaj peníze, maj tady hypotéky, úvěr na domek.“*

Kvalita stravování

Informanti také označili kvalitu stravování jako oblast dotčenou příčinami sociálního vyloučení. To dokládá citát I6: *„Maj často problém vůbec sebe a hlavně děcka uživit. Nakupujou jen základní potraviny, jednotvárná strava.“* A citát I1: *„Ty lidi se nemůžou dobře najíst, vybírat si v marketu z toho množství, co tam je. Berou jen základní potraviny a ty jsou na těch vesnicích předražené.“* I citát I1: *„Jídlo. Kdybych se moh tak někdy dobře najíst. Zajít si třeba do restaurace a dát si řízek s kaší.“*

7.2.1 Shrnutí DVO 2

V prvním kroku jsem zjišťovala, jak spolu jednotlivé příčiny souvisí. Lze říci, že nízké příjmy souvisí s ekonomickým a prostorovým vyloučením, život s nízkými příjmy (a faktická nezaměstnanost) a život v segregovaném místě se vzájemně ovlivňují. Nízké příjmy mohou být příčinou, ale i důsledkem situace vyloučení. Nízké příjmy jsou

důsledkem nezaměstnanosti, málo placené práce, nebo její úplné absence v segregované lokalitě. Nízké příjmy jsou kompenzované dávkami, což zpětně působí na ochotu hledat si práci, z důvodu srovnatelné výše příjmů z dávek a práce. Podobně působí i dotace či rekvalifikace, které zpětně generují nízké příjmy a tím chudobu. Nízké příjmy zase znemožňují splácet závazky, způsobují zadlužení a následnou závislost. Nízké příjmy také ovlivňují možnost přestěhovat se, najít si lepší bydlení v soukromém sektoru, nebo se odstěhovat úplně. Nízké příjmy mohou být částečně zmírněny přivýdělkem v sousedství, ale nepřináší větší efekt. Segregované místo generuje nízkou poptávku po práci a limituje možnosti za ní dojíždět z časových a finančních důvodů. Nízká pracovní poptávka znemožňuje si práci najít, což navíc limitují osobní předpoklady vyloučených osob – ztráta motivace, malé ambice, nízká kvalifikace, nemoc, péče o dítě, etnicita, dosažené vzdělání a věk. Nízké příjmy také ovlivňují ochotu majoritní společnosti přijmout takto deklasované jedince.

Ve druhém kroku jsem zjišťovala, které oblasti života vyjmenované příčiny ovlivňují. Úzkou souvislost mezi ekonomickými a prostorovými příčinami vyloučení potvrzují i odpovědi některých informantů na druhou tazatelskou otázku. Z jejich výpovědí vyplynulo, že život s nízkými příjmy v segregovaném místě ovlivňuje kvalitu života vyloučených osob – je to život v nejistotě, chudobě, segregaci a odkázanosti na sociální dávky. Koloběh příčin limituje možnosti člověka v trávení volného času, vzdělávání, participaci na životě v komunitě, má dopady na vztahy mezi rodiči a jejich dětmi, na kvalitu stravování, zdraví a celkově na spotřební chování (vybavenost bytu, odkázanost na lokálně dostupné a drahé potraviny).

Touto dílčí otázkou jsem hledala odpovědi na to, jak se tyto determinanty ovlivňují navzájem. Na základě výpovědí informantů lze odvodit, že spleť příčin znemožňuje vymanění se ze sociálního vyloučení, ukazuje na úzké vazby mezi příčinami ekonomického a prostorového vyloučení, které se vzájemně ovlivňují. Příčiny ekonomického vyloučení, respektive nízké příjmy, úzce souvisí i se symbolickým a kulturním vyloučením, jsou jeho příčinou. Nízké příjmy způsobují nízký sociální status, který ovlivňuje ochotu majoritní společnosti přijmout takto deklasované jedince. Koloběh příčin ovlivňuje ochotu participovat na životě v komunitě, má negativní dopady na vztahy mezi rodiči a dětmi, znemožňuje prostorovou mobilitu, ovlivňuje zdraví, kvalitu bydlení a stravování.

7.3 DVO 3 Která opatření byla učiněna a jak úspěšná byla v řešení sociálního vyloučení na Jesenicku?

V teoretické části práce jsem uvedla, že se problematika sociálního vyloučení odráží v procesu sociálního začleňování, kde jedním z jeho nástrojů je sociální práce, v našem případě terénní sociální práce. Danou otázkou jsem chtěla zjistit, jak právě terénní sociální práce přispívá k oslabování sociálního vyloučení a tím k procesu sociálního začleňování v regionu Jesenicko. To jsem zjišťovala pomocí tazatelské otázky TO 6. Tazatelskou otázkou TO 7 jsem chtěla zjistit, která opatření by v budoucnu mohla přispět k sociálnímu začleňování osob.

TO 6 Která opatření byla učiněna pro změnu sociální situace klientů a jak úspěšná byla? Informantům klientům byla položena modifikovaná otázka: **Co všechno s Vámi pracovník dělal a jak Vám to pomohlo vyřešit Vaše problémy?**

Tato otázka volně navazovala na tazatelskou otázku TO 2. Jejím smyslem bylo získat komplexní přehled o učiněných opatřeních stran informantů pracovníků a jejich dopadech na změnu sociální situace z pohledu obou skupin informantů.

Nejprve jsem vyhodnotila první část otázky do kategorií. Odpovědi na otázku po úspěšnosti opatření jsem zařadila za tyto kategorie.

Na úrovni přímé práce s klienty jsem stanovila následující kategorie:

- **Zvýšení sociálních kompetencí klientů**
- **Vyjednávání se zaměstnavateli, majitelem domu, s věřiteli**

Na úrovni nepřímé práce s klienty jsem stanovila kategorii:

- **Pořádání besed**

V kategoriích Zvýšení sociálních kompetencí (Oblast zaměstnání, Vyřízení sociálních dávek a Řešení zadlužení), Vyjednávání se zaměstnavateli, majitelem domu a s věřiteli jsou zahrnuta také opatření, která uváděli informanti klienti.

Zvýšení sociálních kompetencí

Tuto kategorii jsem rozdělila na:

- **Oblast zaměstnání**
- **Oblast bydlení**

- **Oblast vyřízení sociálních dávek**
- **Oblast řešení zadlužení**
- **Oblast finančního plánování**

Oblast zaměstnání

Informanti, kteří hledali zaměstnání, uvedli zkompetentňování¹³ klientů prostřednictvím nácviku psaní životopisu, motivačního dopisu, nácviku komunikačních dovedností, zlepšení počítačové gramotnosti, vyhledávání zaměstnavatelů přes internetové nosiče a vypsání žádosti o rekvalifikaci.

Nácvik psaní životopisu, motivačního dopisu a komunikačních dovedností dokládá citát I1: *„Nacvičovali jsme psaní životopisu a motivačního dopisu. Nejdřív tomu předcházelo ho trošku naučit komunikovat, zkoušeli jsme to třeba simulací nácviku hovoru jako přes telefon a pak na ostro, když už si byl jistý sám sebou a odhodlal se tam zavolat.“* I citát Ik3: *„Posílala jsem životopis. Sepsali jsme životopis, to nebylo těžký, já tam toho nemám co, hm, jo to můžu říct.“*

Jeden informant uvedl zlepšení počítačové gramotnosti. To dokládá citát I6: *„Tak nejdřív jsem zjišťoval, jak na tom ten klient je s počítačovou gramotností, jestli vůbec umí najít inzerát na práci, takže počítačová gramotnost.“*

Dva informanti uvedli hledání zaměstnavatelů přes internetové nosiče. To dokládá citát I4: *„Vyhledávali jsme třeba zaměstnavatele na internetu přes úřad práce, agentury, podle té nabídky, co by tomu klientovi pasovala.“* I citát Ik1: *„Hledala se mnou v kanclu na internetu ty nabídky práce.“*

Jeden informant uvedl vypsání žádosti o rekvalifikaci. To dokládá citát Ik2: *„Zařizoval mi lepší rekvalifikaci. Tu jsem si vybral, na pilu, že bych šel živnostničit. Přišel jednou s takovým nápadem, tak jsem to zvažoval. Ty náklady na to se mi nelíbily. Taky jsem o tom přemýšlel už dřív. Ale co, napadlo mě, že bych to měl zkusit. Tak jsem vypsál s ním tu žádost, tu jsem dal na pracák.“*

Oblast bydlení

U jednoho informanta, který spolupracoval s klientem na hledání bydlení, evokovala otázka vyhledávání v inzerátech na internetu a vyvěšování inzerátu v obci. To dokládá citát

¹³ Jde o pomoc klientům získávat nebo nabývat sociální kompetence. (Nedělníková a kol. 2008) Tomuto pojmu odpovídá pojem zmocňování.

I5: „*To jsme společně hledali v inzerátech na netu, dávali jsme inzerát v obcích, třeba na sloupy, protože neměl na placenou inzerci třeba v týdeníku.*“¹⁴

Oblast vyřízení sociálních dávek

U třech informantů otázka evokovala vyřízení sociálních dávek. To dokládá citát I2: „*Vyřizoval jsem žádost o MOP¹⁵ na dřevo, to často. Poslední dobou dávali i dvakrát za sezónu, takže na podzim, na jaře.*“ A citát I7: „*Důležité především bylo zjistit, jestli má ten klient nárokové dávky. A pokud ne, tak požádat.*“ Tato kategorie zahrnovala nácvik vyplňování formulářů žádostí, porozumění textu a dohled nad plněním povinností v souvislosti s přiznáním dávky. To dokládá citát I2: „*Naučit ho to vypisovat, dohlédnout na to, aby tomu rozuměl, co se tam píše a proč. A aby to klient podal, a aby zase doložil, co po něm chtěj. Takže sbírat ty doklady a poslat na sociálku.*“ Podobně citát I7: „*Tam mi přišlo, že ty lidi úplně nerozumí těm lejstrům, co mají vyplňovat, tak jsme to znova četli a vyplňovali spolu.*“ A citát Ik1: „*Pomohla mi vyřídit dávky, řekla mi o tom příplatku na cukrovku, musel jsem k doktorovi, vypsát s ní ty papíry, co mi dala na sociálku do (místo kontaktního místa Úřadu práce).*“

Oblast řešení zadlužení

U třech informantů, kteří řešili dluhy, byla jedním z opatření příprava na podání žádosti o splátkový kalendář a jeho sepsání. To dokládá citát I5: „*To obnáší nejdřív to dobře spočítat, stav toho dluhu, rozmyslet s tím klientem, jak bude moci splácet, podle toho kolik má peněz tak, aby se mohl navrhnout ten splátkový kalendář.*“ A citát I2: „*Rozpočítání těch příjmů tak, aby to vyšlo. Tam, kde byl dluh, tak sepsat návrh na snížení splátek.*“ A citát Ik1: „*Snažila se mnou dělat ty splátky, rozpočítala to.*“

Oblast finančního plánování

Někteří informanti, kteří napomáhali klientům v řešení dluhů a ve vyřízení sociálních dávek, dále vypověděli, že s klienty plánovali hospodaření s penězi. To dokládá citát I2: „*A další, co bylo důležitý, podívat se na hospodaření. Neutrácet nárazově po těch dávkách, rozpočítat si to den.*“ I citát I5: „*K tomu patřilo i učit je hospodařit i s tím málem, co mají.*“ A citát I7: „*Dělat rozpočet, to bylo taky podstatné.*“ K opatřením v oblasti finančního plánování patřilo i ustanovení zvláštního příjemce dávek. To dokládá citát I7: „*Měla jsem klientku, u které se řešil zvláštní příjemce dávek. Probíhalo to tak, že vlastně*

¹⁴ Jesenický týdeník je regionální periodikum, vychází jednou týdně.

¹⁵ Dávka Mimořádná okamžitá pomoc.

ona s tím nemusí souhlasit, aby ho dostala, takže ona ho dostala, ale šlo o to, že organizace to dělat nemohla, teda z hlediska zákona ano, ale z hlediska účetních to prostě nešlo. Tak se to domluvilo s obecním úřadem ve (vesnice v regionu), že obecní úřad bude formálně zvláštní příjemce, že jim budou chodit peníze a budou řešit tu účetní stránku. A pracovníci organizace tam budou spolupracovat na finančním plánování s tou klientkou na těchhle věcech. No byl do toho trochu zapojený i oSPOD,¹⁶ nějakou dobu to trvalo, ale pak to vyšumělo do ztracena, protože ta klientka to nepřijala, odmítala spolupráci, porušovala ta dohodnutá pravidla, kdy bylo třeba dohodnuté, že ty peníze se budou vyplácet v pondělí a ona si na ten úřad půjde se mnou. No a ona tam chodila i ve středu nebo v jiné dny, požadovala ty peníze, chtěla víc peněz. Když dostala míň peněz, tak to tam rozhazovala ty prachy a říkala, byla přesvědčená, že jí ti pracovníci třeba nějak okrádají, že jí dávají míň, že určitě má dostat víc. Potom vlastně tím, že ona nechtěla pracovat se mnou ani s nikým jiným z organizace, tak vlastně došlo k ukončení spolupráce. Tím pádem vlastně ani ten obecní úřad to zase nechtěl dělat, protože ten to dělal za té podmínky, že se tam budu angažovat já nebo kolegyně. Takže to vyšumělo do ztracena a vrátilo se to zpátky do těch kolejí. Myslím si, že kdyby ideálně existoval klient, který by uznal, že má problémy s finančním plánováním, že chce situaci řešit a potřebuje podporu, takže by tam ten zvláštní příjemce mohl být užitečný. Ale když ten klient je z toho vyloženě vytočený a snaží se to sabotovat a tak, tak prostě neuděláte nic.“

Vyjednávání se zaměstnavateli, majitelem domu, s věřiteli

Tato kategorie zahrnovala komunikaci pracovníků s potenciálními zaměstnavateli, majitelem domu, s věřiteli. Komunikaci se zaměstnavatelem dokládá citát I4: „Domluvili jsme schůzku se zaměstnavatelem a klient tam šel.“ A citát I1: „Oslovení zaměstnavatele, občas, třeba u obce, když jsem mluvila s místostarostou, jestli bude brát lidi na jaře k obci, tak pak jsem jim jako dala typ, ale spíš, aby si to ten klient vyběhal sám.“ I citát I3: „Domluvila mi schůzku na chatě v (místo horské chaty v Jeseníkách), snažila se jo.“

Komunikaci s majitelem domu dokládá citát I3: „Jako komunikoval jsem třeba o tom bydlení s majitelem.“

Komunikaci s věřiteli dokládá citát I5: „Komunikace s věřiteli o snížení těch splátek.“ Jeden informant uvedl i komunikaci se soudem. To dokládá citát I1: „Psali jsme těm, co jim dlužím, psala i odvolání na soud.“

¹⁶ orgán Sociálně právní ochrany dětí

Pořádání besed

Pořádání besed může představovat v rámci práce se sociálně vyloučenými důležitý nástroj prevence jejich dalšího zadlužování. Pořádání besed dokládá citát I6: *„Ne že by zrovna přinesla změnu té situace, ale preventivní záběr měly besedy se seniory, u kterých se třeba řešilo nebezpečí zadlužování. To jsme s kolegou dělali besedy v obcích, párkrát, přišlo docela pár lidí, jo.“*

A jak úspěšná byla? A jak Vám to pomohlo vyřešit Vaše problémy?

Dva informanti pracovníci shledali úspěch svých opatření ve zlepšení kompetencí klientů. To dokládá citát I4: *„Ta opatření zlepšila ty kompetence. Jinak, jak to bylo úspěšný, no. Nemohlo to změnit tu situaci těch osob, protože tam bylo plno těch vnějších překážek. Peníze, drahý nájem a tak.“* I citát I6: *„Tak nějaká edukace u toho počítače proběhla, v tom to bylo, myslím, užitečný, ale dopady na řešení vyloučení to velký nemělo. Ty besedy a jejich dopady, to se nedá změřit, to ukáže až čas.“*

Dle některých informantů pracovníků měla opatření podpůrný a stabilizační charakter. To dokládá citát I3: *„Spíš to bylo to doprovázení tou tíživou situací tak, aby se to nezhoršovalo, být tam jakoby tou oporou. Opatření služeb jako jsou jo, ale s jakým efektem. Je to jednak o tom klientovi, ale taky o tom pracovníkovi, jak mu co řekne, jak s ním pracuje. Ale stejně, když on se zasekne a nechce, tak neuděláš nic.“* A citát I1: *„Jako nebyla to nijak závrtná opatření, to si myslím, že ani není smyslem Nebo smyslem. Spíš si myslím, spíš ho učit, podporovat dlouhodobě, aby to nevzdal.“* A citát I5: *„Převážně spočívala moje práce v poučení, co bude následovat, a stabilizaci. U někoho, když jsem se ho snažila motivovat a on viděl, že bude muset on sám vyvíjet aktivitu, tak už nepřišel. Tím pádem tu pomoc nevyužil. Ale u některých to úspěšné bylo, snažili se, byli aktivní a ten posun tam samozřejmě je.“* A citát I2: *„Tak dávky, to jim pomohlo jednoznačně k překonání krize. Mělo to možná výchovný efekt to plánování hospodaření, splátkový kalendáře, ale prakticky ty dopady na řešení nebyly úspěšný. Dluhy mají pořád a pořád jim hrozí exekuce.“* A citát I7: *„Ta opatření měla podchytit toho klienta, aby se situace nezhoršovala, aby třeba nepřišli o bydlení, ale úspěšný to moc nebylo.“*

Dle informantů klientů opatření převážně nevedla k vyřešení jejich problémů. To dokládá citát I2: *„Ale nakonec z toho sešlo. Tak to jsem se naštvál, i ten (jméno sociálního pracovníka), a napsali jsme odvolání. No a odpověď byla, že nemám schopnosti nebo co tam bylo. Nevím přesně. Zkrátka, že by to nevedlo k tomu, že není zaručeno, že bych musel*

na tu pilu dostat práci. No efekt to nemělo. Práci jinou nemám.“ A citát Ik3: *„No nepomohlo nakonec nijak. Já tam nemohla dělat, protože to bylo daleko.“* A citát Ik1: *„S tím příplatkem, to mi pomohla. S dluhem ne, musím to stejně zaplatit. Na chvíli mi to dalo naději. Ale já se nezlobím, jsem rád, když sem dojde.“*

TO 7 Která by jste doporučil/a k řešení situace sociálního vyloučení na Jesenicku?
Informantům klientům byla položena modifikovaná otázka **Co by mohlo Vaši situaci změnit do budoucna?**

Tato závěrečná otázka byla položena s cílem zjistit, která opatření v řešení sociálního vyloučení na Jesenicku chybí, která by mohla změnit situaci sociálně vyloučených osob.

Stanovila jsem následující kategorie:

- **Podpora podnikání a tvorba pracovních míst**
- **Zvýšení mzdy**
- **Rozvoj sociálního podnikání**
- **Obecní byty**
- **Sociální bydlení**
- **Spolupráce zainteresovaných subjektů**
- **Změna podmínek pro výkon terénní sociální práce**

V kategoriích Podpora podnikání a tvorba pracovních míst, Zvýšení mzdy a Obecní byty jsou zahrnuta také opatření, která uváděli informanti klienti.

Podpora podnikání a tvorba pracovních míst

Podpora vzniku nových podniků na otevřeném trhu práce a podpora drobného podnikání jsou opatřeními, která by mohla zlepšit situaci sociálně vyloučených osob v oblasti zaměstnanosti. To dokládá citát I1: *„Podpora zaměstnávání, podpora vzniku nových podniků, prostě snažit se těm podnikatelům nabídnout dostatečně zajímavé pobídky, aby prostě byli ochotni sem přijít a vytvořit tady ty pracovní místa.“* A citát Ik3: *„Prácu, abych měla peníze.“* A citát I4: *„Investor, přitáhnout sem investora, víc pracovních míst.“* I citát I2: *„A nové a lepší zaměstnavatele.“* I citát I6: *„Vytvořit víc pracovních míst, investor.“*

Zvýšení mzdy

Vyšší příjem ze zaměstnání by mohl zlepšit finanční situaci. Dokládá to citát Ik2: *„Víc peněz u obce za tu dřinu bych chtěl.“* Navýšení příjmu z práce by mohlo být motivující

k ochotě spíše pracovat, než být na dávkách. To dokládá citát I4: *„Chtělo by to víc platit lidi tady v kraji, aby si mohli líp žít a tím by to bylo i motivující vůbec pracovat a nebýt na dávkách.“* I citát I2: *„Jednoznačně větší mzdy, aby se lidem oplátilo chodit do práce.“* O zvýšení příjmu z práce, podmíněném zvýšením minimální mzdy hovořil jeden informant. Dokládá to citát I3: *„Já mám takový jedno opatření, ale proto není jakoby politická shoda. Aby se jakoby ještě zvýšila minimální mzda, ne o pár stovek, ale o pár tisíc, aspoň v těch chudých oblastech republiky. To by pak zvýšilo mzdu v regionu a lidi by měli motivaci k práci.“*

Rozvoj sociálního podnikání

Krom vzniku nových podniků, podpory drobného podnikání a zvýšení mezd by k řešení sociálního vyloučení na Jesenicku pomohl rozvoj sociálního podnikání. To dokládá citát I5: *„Více práce pro málo kvalifikované. Napadá mě sociální podnik, to tady není rozvinuté, vím o jednom v Kraši, ale tam jsou jen tři pracovníce. Mnohem víc takových podniků by to chtělo.“*

Obecní byty

Přidělení obecního bytu by mělo být jedním z opatření, které by řešilo potřeby bydlení. To dokládá citát Ik1: *„Dostat se na byt, obecní. Na starý kolena by to bylo dobrý.“* A citát Ik3: *„Kdybych dostala byt, lepší, suchý na obci.“*

Sociální bydlení

Podobně by tuto potřebu mohlo řešit i sociální bydlení. To dokládá citát I1: *„Napadá mě i sociální bydlení, aby ti lidi žili v důstojných podmínkách.“* A citát I5: *„Určitě chybí sociální bydlení, hlavně na Javornicku, a následný dohled na startovací byty, to je práce sociálních pracovníků přímo v nich, alespoň do začátku, než by tu situaci mohli řešit dál.“* I citát I4: *„Sociální byty.“*

Spolupráce zainteresovaných subjektů

Ke zlepšení situace sociálně vyloučených osob by mohla přispět provázanost práce sociálních pracovníků a pracovníků Úřadu práce. To dokládá citát I1: *„Úřad práce a rekvalifikace, aby se radil i se sociálními pracovníky o tom, jak vhodná je ta rekvalifikace pro klienta a taky, aby si je nenechávali pro sebe. Není možný se k těm rekvalifikacím dostat. Třeba ten pracovník může být zahrnut do toho individuálního akčního plánu, co oni s klienty vypracovávají, to nevím. Hlavně větší informovanost.“*

Mezi navrhovaná opatření patří i zvýšení zainteresovanosti obecních samospráv v řešení problémů sociálně vylučovaných osob. To dokládá citát I1: *„Samospráva by měla více nabízet tento kraj.“* A citát I4: *„Doporučila bych starostům, aby se více zajímali, nezavírali oči. Je dost problémů sociálně vyloučených, který můžou řešit. Třeba bydlení.“*

K celkové provázanosti zainteresovaných subjektů by přispělo společné setkání zástupců samospráv, podnikatelských subjektů a pracovníků neziskových organizací. Dokládá to citát I7: *„Měla by být platforma na setkání různých firem, zástupců firem a různých neziskových organizací a starostů nebo zastupitelstva. Že by bylo takové komunitní setkání, kde by se řešilo, co je potřeba udělat pro rozvoj tady té oblasti.“*

Změna podmínek pro výkon terénní sociální práce

K opatřením, která navrhovala jedna informantka pracovnice, by mělo patřit i opatření sladující výkon komunitní sociální práce při poskytování sociálních služeb. Informantka navíc zpochybnila smysl komunitního plánování. Potvrzuje to citát I5: *„Třeba ještě komunitní práce. Nepřipadá mi, že se to tady podporuje. Klasická sociální práce případová, dejme tomu. Nejsou na to jednak prostředky v rámci sociálních služeb, jak to vykazovat, jak to dělat. Služby jedou podle metodiky, ve kterých nejsou zahrnuté komunitní aktivity a nejsou na to finanční zdroje. Kdy to dělat a jak to dělat, když musíme vykazovat indikátory případové práce. Komunitní práce, to jde teď momentálně vyřešit jen formou fakultativní služby nebo nějakého zdroje projektu. Ale to by musel ten pracovník iniciovat na vedení, psát projekty a na to není čas. Taky je tady komunitní plánování, pracovní skupiny, ale to se jen pořád o tom mluví a nevím o tom, že by to mělo nějaký dopad. Takže to by chtělo změnit. No měli by se ti pracovníci na to přizvat.“*

7.3.1 Shrnutí DVO 3

Touto dílčí otázkou jsem hledala odpovědi na to, která opatření byla učiněna a jak úspěšná byla v řešení sociálního vyloučení na Jesenicku.

V prvním kroku jsem zjišťovala, která opatření byla učiněna pro změnu sociální situace klientů a jak úspěšná byla. Informanti pracovníci uváděli opatření v podobě zvýšení sociálních kompetencí klientů pro získání zaměstnání – nácvik psaní životopisu, motivačního dopisu, nácvik komunikačních dovedností, zlepšení počítačové gramotnosti a vyhledávání zaměstnavatelů přes internetové nosiče. Zmocňování klientů a jejich aktivizace probíhala také pomocí vyhledávání bydlení v inzerátech na internetu či při

vyvěšování inzerátu v obci. I prostřednictvím nácviku vyplňování formulářů žádostí o dávky či porozumění textu. Byl prováděn i dohled nad plněním povinností v souvislosti s přiznáním dávky. Zmocňování klientů probíhalo i pomocí přípravy na splátkové kalendáře a jejich sepsáním. Také pomocí finančního plánování hospodaření, sestavením rozpočtu a ustanovením zvláštního příjemce dávek. Dále se jednalo o komunikaci pracovníků s potenciálními zaměstnavateli, majitelem domu, s věřitelem. Na úrovni nepřímé práce s klienty se jednalo o pořádání besed, které mohou představovat v rámci práce se sociálně vyloučenými důležitý preventivní nástroj. Informanti klienti uvedli sepsání životopisu, vypsání žádostí o sociální dávky a rekvalifikaci, sepsání splátkového kalendáře, vyhledávání nabídek práce, komunikaci se zaměstnavatelem, s věřitelem a soudem.

Odpověď na otázku po úspěšnosti těchto opatření vyžadovala od informantů pracovníků značnou dávku sebereflexe. Úspěch svých opatření shledali ve zlepšení sociálních kompetencí, převážná část pracovníků vyjádřila pochybnosti o úspěšnosti svých opatření ve vztahu k řešení sociální situace klientů, dá se říci, že jejich opatření měla podpůrný a stabilizační charakter. Podle informantů klientů opatření ze strany sociálních pracovníků nepomohla vyřešit jejich problémy, jeden z nich jako pozitivní označil vyřízení sociální dávky.

Přestože pracovníci během rozhovoru uvedli spektrum příčin sociálního vyloučení, převažovala opatření na úrovni přímé práce s klienty, která připomíná socioterapeutický přístup k problémům na úrovni jednotlivců (klientů). V odpovědích se neobjevila žádná opatření, s výjimkou besed, která by naznačovala způsob skupinové (kupříkladu práce v rodině) nebo komunitní sociální práce (například vyjednávání se samosprávou, účast na komunitním plánování, přednášky v komunitě). Z toho, i skrze prezentované hodnocení obou skupin informantů, lze usuzovat na tendence pracovníků, které směřují spíše ke konzervování problémů vylučovaných osob namísto jejich řešení.

Druhá tazatelská otázka mi však poskytla částečnou odpověď na počínání těchto pracovníků. Mezi navrhovaná opatření patří spolupráce Úřadu práce s terénními sociálními pracovníky, větší zainteresovanost obecních samospráv o problémy vylučovaných osob a společná komunikační platforma zástupců samospráv, podnikatelských subjektů a zástupců nestátních neziskových organizací. K navrhovaným opatřením také patří přijetí opatření sladující výkon komunitní sociální práce při poskytování sociálních služeb. Dále by situaci

sociálně vyloučených osob mohl řešit příchod investora, vznik nových podniků, podpora drobného podnikání a zvýšení mezd v regionu, které jeden informant podmínil zvýšením minimální mzdy. Také rozvoj sociálního podnikání. V oblasti bydlení by situaci mohlo řešit sociální bydlení.

Podle informantů klientů by jejich situaci pomohlo vyřešit přidělení obecního bytu, získání zaměstnání, nebo vyšší mzda ze zaměstnání.

Navrhovaná opatření zahrnují širší, i když nevyčerpávající přehled opatření, která by situaci sociálního vyloučení mohla na Jesenicku změnit. Byť si pracovníci tato opatření uvědomují, nevyvíjejí nejspíš náležitou aktivitu k tomu, aby byla uskutečněna (například aktivitu na úrovni komunitního plánování nebo vedení neziskových organizací, kde pracují).

Lze shrnout, že vyjmenovaná opatření patří k dílčím opatřením na úrovni jednotlivců (klientů), a že nepřinesla výrazný efekt k vyřešení situace vyloučených osob, což potvrzují i hodnocení těchto opatření stran obou skupin informantů.

8 Shrnutí výzkumné části

Dílčí výzkumnou otázkou DVO 1 jsem zjišťovala, jaké jsou determinanty sociálního vyloučení na Jesenicku. Na základě výpovědí obou skupin informantů lze konstatovat, že příčiny sociálního vyloučení na Jesenicku jsou multidimenzionální, vyskytují se na straně jednotlivců i společnosti. Za nejvýznamnější lze označit celkovou nedostupnost regionu, nesoulad s lokalizací bydlení a zaměstnání, spojený s problematickou a časově náročnou dopravou z odlehlých obcí do centra pracovních příležitostí (Jeseník), absenci obecního bydlení, nákladné bydlení v soukromém sektoru, které determinují prostorové vyloučení. Dále situaci na trhu práce – nedostatečnou pracovní poptávku, nízké příjmy a diskriminační praktiky zaměstnavatelů. Dále opatření sociální politiky v oblasti zaměstnanosti – dotovaná pracovní místa a mechanismus „přidělování“ nezaměstnaných na sekundární pracovní trh, či žádné nebo nevhodné rekvalifikace. Také situace, kdy příjem z pobíraných sociálních dávek ve vztahu k výši příjmu z potenciální mzdy je vyšší, takže působí demotivačně na snahy klientů hledat si práci. Zmiňovaná situace na trhu práce a sociálně politická opatření determinují ekonomické vyloučení. K příčinám sociálního vyloučení lze řadit i individuální (ne)schopnosti klientů v podobě nevyhovující kvalifikace, nízkých ambicí, nízkých sociálních kompetencí, pohodlnosti, nemoci či závislosti. Dále zadlužení, rozchod či rozvod a reprodukci sociálního vyloučení v rodině, která se projevuje na úrovni jednotlivců jako individuální logická strategie. A také rezignaci klientů na jakékoli snahy o změnu situace a jejich adaptaci na podmínky života ve vyloučení – na okraji společnosti, v níž se ztrácí solidarita, a která evokuje vyloučení symbolické a kulturní.

Dílčí výzkumnou otázkou DVO 2 jsem zjišťovala, jak se tyto determinanty ovlivňují navzájem. Na základě výpovědí informantů lze konstatovat, že spleť příčin ukazuje na úzké vazby mezi příčinami ekonomického a prostorového vyloučení, které se vzájemně ovlivňují. Nízké příjmy mohou být příčinou, ale i důsledkem situace vyloučení. Život s nízkými příjmy v segregovaném místě ovlivňuje kvalitu života vylučovaných osob – je to život v nejistotě, chudobě, segregaci a odkázanosti na sociální dávky. Koloběh příčin ovlivňuje ochotu participovat na životě v komunitě, má negativní dopady na vztahy mezi rodiči a dětmi, znemožňuje prostorovou mobilitu, ovlivňuje zdraví, kvalitu bydlení, stravování a spotřební chování (vybavenost bytu, odkázanost na lokálně dostupné a drahé potraviny), limituje možnosti člověka v trávení volného času a vzdělávání.

Příčiny ekonomického vyloučení, respektive nízké příjmy, úzce souvisí i s kulturním a symbolickým vyloučením, jsou jeho příčinou. Nízké příjmy způsobují nízký sociální status, který ovlivňuje ochotu majoritní společnosti přijmout takto deklasované jedince.

Dílní výzkumnou otázkou DVO 3 jsem zjišťovala, která opatření byla učiněna a jak úspěšná byla v řešení sociálního vyloučení na Jesenicku. Opatření, která uváděly obě skupiny informantů, byla prováděna na úrovni přímé práce s klienty, prostřednictvím jejich zkompetentňování a komunikace se zaměstnavateli, majitelem domu, s věřiteli. Jen v jednom případě byla zaznamenána aktivita, která by ukazovala na nepřímou práci pracovníků v rámci komunity.

Přestože pracovníci během rozhovoru uvedli celé spektrum příčin sociálního vyloučení, převažovala opatření na úrovni přímé práce s klienty, která připomíná socioterapeutický přístup k problémům na úrovni jednotlivců (klientů). Z toho, i skrze prezentované převážně negativní hodnocení úspěšnosti těchto opatření stran obou skupin informantů, lze usuzovat na tendence pracovníků spíše konzervovat problémy vylučovaných osob, než je řešit.

Částečnou odpověď na toto počínání mi přinesla pracovníky prezentovaná opatření, která by mohla situaci sociálně vyloučených osob řešit do budoucna. Mezi navrhovaná opatření patří spolupráce pracovníků Úřadu práce s terénními sociálními pracovníky, větší zainteresovanost obecních samospráv o problémy vylučovaných osob a společná komunikační platforma zástupců samospráv, podnikatelských subjektů a zástupců nestátních neziskových organizací. K navrhovaným opatřením také patří přijetí opatření sladujících výkon komunitní sociální práce při poskytování sociálních služeb, podpora vzniku nových podniků nebo podpora drobného podnikání a zvýšení mezd v regionu, které jeden informant podmínil zvýšením minimální mzdy. Také rozvoj sociálního podnikání a sociálního bydlení. Obdobnou představu o opatřeních, která by mohla vyřešit situaci vyloučení, měli i informanti klienti. Pomohlo by jim přidělení obecního bytu, získání zaměstnání či vyšší mzda ze zaměstnání.

Byť si pracovníci tato opatření uvědomují, nevyvíjejí nejspíš náležitou aktivitu k tomu, aby byla uskutečněna (například aktivitu na úrovni komunitního plánování nebo vedení neziskových organizací, kde pracují). Tím spíš, že zakázky či problémy jejich klientů ukazují na nutnost řešení v rámci širšího prostředí. Sociální pracovník nemůže vyvolávat změnu pouze na straně klientů, ale také na straně jejich prostředí (například vyvoláním

spolupráce s jinými odborníky). Problémy sociálně vyloučených jsou způsobeny souborem příčin, který vyžaduje komplexní, nikoli dílčí řešení.

Těmito dílčími výzkumnými otázkami jsem měla najít odpověď na hlavní výzkumnou otázku: Které determinanty způsobují a udržují aspekty sociálního vyloučení na Jesenicku? Mezi determinanty, které udržují a způsobují aspekty sociálního vyloučení na Jesenicku, patří prostorové a ekonomické determinanty vyloučení, které se vzájemně ovlivňují. K příčinám sociálního vyloučení lze řadit i individuální (ne)schopnosti klientů, jejich zadlužení, rozchod či rozvod a reprodukci sociálního vyloučení v rodině, která se projevuje na úrovni jednotlivců jako individuální logická strategie. Také rezignaci klientů na jakékoli snahy o změnu situace a jejich adaptaci na podmínky na okraji společnosti, v níž se ztrácí solidarita s vyloučenými, a která evokuje vyloučení symbolické a kulturní. K těmto determinantám přiřazuji i práci sociálních pracovníků, kteří skrze zvolená opatření na úrovni jednotlivců (klientů) mají spíše tendence konzervovat situaci vylučovaných osob, než ji řešit.

9 Závěr a diskuse

Tématem této práce je mapování současných determinant, které způsobují a udržují aspekty sociálního vyloučení v regionu Jesenicko. V teoretické části práce jsem některé determinanty anticipovala, výzkumné šetření mělo umožnit detailnější rozbor problematiky. Domnívám se, že jsem, v souladu s hlavní výzkumnou otázkou, odpověděla na dílčí výzkumné otázky a zřehlednila je detailně v rámci jednotlivých kategorií. Hlavním cílem práce bylo zmapovat současné determinanty, které způsobují a udržují aspekty sociálního vyloučení na Jesenicku. Podařilo se mi zjistit, že determinanty sociálního vyloučení na Jesenicku jsou multiproblémové, vyskytují se na straně jednotlivců a jejich charakteristik, ale také na straně společnosti. Tu představuje situace na zdejším trhu práce, na trhu s bydlením, sociálně politická opatření i ztráta solidarity s vyloučenými na různých úrovních. Soubor ekonomických a prostorových determinant spolu úzce souvisí a vzájemně se ovlivňují, jsou také příčinami kulturního a symbolického vyloučení. Podle Ladislava Touška (In: Hirt, Jakoubek, eds., 2006) je ekonomické vyloučení hlavním příčinou sociálního vyloučení. Tomu by převážně odpovídala i zjištění v této práci. Někteří informanti však podmiňovali ekonomické vyloučení vyloučením prostorovým, charakteristickým segregovaností celého regionu a v rámci regionu segregovaností jednotlivých obcí.

V teoretické části práce jsem také jako jednu z determinant uvedla politické determinanty vyloučení, skrze které lidé nedosahují na základní životní standard – zaměstnání, bydlení, vzdělání, zdraví a služby. Tyto determinanty znamenají především neúčast na politických procesech, na moci, na aktivitách v komunitě. Informanti klienti je však jako příčiny, které způsobují situaci vyloučení, neuvědli, což lze vysvětlit, podle zjištění v teoretické části práce, orientací vylučovaných osob na uspokojení primárních potřeb, jako je jídlo, bydlení a zaměstnání (Mareš In: Sirovátka, ed., 2004), nebo jejich nezkušeností s uplatněním se ve společnosti, či nedůvěrou k ní (Zíková, 2011). Tendencím uspokojovat primární potřeby by odpovídaly i problémy, které řešili skrze zakázky se sociálními pracovníky (hledání bydlení, zaměstnání). Méně uspokojivě lze vysvětlit absenci politických determinant jako příčin sociálního vyloučení klientů u informantů sociálních pracovníků. Právě sociální pracovníci mají aktivizovat své klienty tak, aby se podíleli na řešení své situace v prostředí, kde žijí. Sociální pracovníci mají také možnosti měnit situaci vylučovaných osob prostřednictvím participace a vyjednávání o jejich potřebách na různých úrovních.

V teoretické části práce jsem rovněž uvedla jako jeden z možných přístupů k sociálnímu začleňování přístup integrativní (Levitas dle Mareše a Sirovátky, 2008). Tento přístup umožňuje sociální začlenění prostřednictvím placeného zaměstnání a aktivizace zdrojů komunity. Podle mého soudu je třeba integrovat vylučované osoby ve všech oblastech života, zejména v oblasti bydlení a zaměstnání, a zabránit tak jejich sociální izolaci a dalšímu vylučování. K tomu je zapotřebí účast těchto osob nebo jejich zástupců a také účast a ochota komunikačních partnerů na různých úrovních – státní správy, samosprávy a zaměstnavatelů. Proto, i když ne úmyslně, jsem k determinantám sociálního vyloučení, které, spíše než způsobují, udržují situaci sociálního vyloučení na Jesenicku, zařadila i práci terénních sociálních pracovníků (informantů). Jejich činnost ve prospěch sociálně vyloučených klientů spíše ukazuje na tendence problémy konzervovat, než je řešit, a na absenci iniciativy, kterou je potřeba vyvinout ke komplexnímu, nikoli dílčímu řešení sociálního vyloučení. Jejich individuálně zaměřená sociální práce, vzhledem k potřebám sociálně vyloučených klientů, připomíná spíše sisyfovskou práci a pozbývá smysl. Byť si pracovníci potřebu komplexního řešení problémů vylučovaných osob v různé míře uvědomují, nevyvíjejí nejspíš náležitou aktivitu k tomu, aby byla uskutečněna (například aktivitu na úrovni komunitního plánování nebo vedení neziskových organizací, kde pracují).

Tato práce přináší plastický obraz představ a mínění informantů o příčinách sociálního vyloučení na Jesenicku. Bezesporu má však limity, dané výběrem informantů a redukcí informací samotnými informanty. Výzkumné šetření si zaslouží další bádání, které by mohlo být zaměřeno na zjišťování mínění či postojů, které zaujímají různí aktéři na rozličných úrovních k příčinám sociálního vyloučení, ale i na mapování jejich spolupráce v oblasti sociálního začleňování.

Práce může sloužit k zamyšlení sociálním pracovníkům a manažerům neziskových organizací, působících ve službách sociální prevence, lokálním politikům, zaměstnavatelům, široké veřejnosti a všem, kteří se otázkami sociálního vylučování a sociálního začleňování zabývají, nebo se chtějí zabývat.

Seznam literatury

BAUMAN, Zygmunt. *Globalizace: důsledky pro člověka*. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 1999. 157 s. ISBN 80-204-0817-7.

ČERMÁK, Ladislav. Hodnocení vztahu dopravní dostupnosti a exponovanosti území. In: NOVOTNÁ, Marie, ed. *Problémy periferních oblastí*. Praha: Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, 2005, s. 44–52. ISBN 80-86561-21-6.

Český statistický úřad. Vybrané údaje o správních obvodech obcí s rozšířenou působností Olomouckého kraje k 31. 12. 2014. *Český statistický úřad* [online]. 2015 [cit. 10. 2. 2016]. Dostupné z <https://www.czso.cz/documents/10180/20548273/33009715q1s1.pdf/1fcb09ef-41cf-4b7b-a2f8-8476e54e4319?version=1.3>

Český statistický úřad. Základní demografické údaje ORP Jeseník. *Český statistický úřad* [online]. 2013 [cit. 10. 2. 2016]. Dostupné z <https://www.czso.cz/documents/11276/17889046/13005414159.pdf/7b6667f8-1b58-4d30-b384-0942719f7a0e?version=1.1>

DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: Příručka pro uživatele*. Praha: Karolinum, 1993. 374 s. ISBN 80-7066-822-9.

DUDOVÁ, Radka; TOMÁŠEK, Marcel. Sekundarizace pracovního trhu v ČR: příklad práce pokladních v prodejnách zahraničních obchodních řetězců. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2008, roč. 8, č. 2, s. 67–77. ISSN 1213-0028.

DŽAMBAZOVIČ, Roman; JURÁSKOVÁ, Martina. Mechanismy sociálneho vylúčenia (Sociálne vylúčenie Rómov na Slovensku). In: Vašečka, Michal, ed.: *Čačipen pal o Roma. Souhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002. 911 s. ISBN 978-80-88935-41-4.

GABAL, Ivan. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti*. Praha, 2006, s. 117. Zadavatel projektu: Ministerstvo práce a sociálních věcí a Rada vlády pro záležitosti ČR. [online]. 15. 8. 2006 [cit. 6. 1.2016]. Dostupné z http://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf?langSEO=documents&parentSEO=nase_prace_vystupy&midSEO=GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf

- GABAL, Ivan. *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR*. Evropský sociální fond. 2015. [online]. 5. 6. 2015 [cit. 6. 1. 2016]. Dostupné z <http://www.esfcr.cz/file/9089/>
- GAVORA, Peter. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Vyd. 2. Brno: Paido, 2010. 261 s. ISBN 978-80-7315-185-0.
- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005. 407 s. ISBN 80-7367-040-2.
- ILLNER, Michal. Deindustrializace průmyslových měst – projevy, příčiny, důsledky a strategie revitalizace. In: HRUŠKA TVRDÝ, Lubor a kol. *Industriální město v postindustriální společnosti*. Vyd. 1. Ostrava: Vysoká škola báňská - Technická univerzita Ostrava, 2010. 1 sv., s. 9–20. ISBN 978-80-248-2172-6.
- JABŮRKOVÁ, Vendula. Základní činnosti terénního pracovníka. In: JANOUŠKOVÁ, Klára, ed. a NEDĚLNÍKOVÁ, Dana, ed. *Profesní dovednosti terénních pracovníků: sborník studijních textů pro terénní pracovníky*. Vyd. 1. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2008. s. 328–353. ISBN 978-80-7368-503-4.
- KELLER, Jan. *Tři sociální světy: sociální struktura postindustriální společnosti*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010. 211 s. ISBN 978-80-7419-031-5.
- KLIMENTOVÁ, Eva. *Sociální politika I*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2009. 96 s. ISBN 978-80-244-2207-7.
- KLIMENTOVÁ, Eva. *Teorie a metody sociální práce I*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2001. 74 s. ISBN 80-244-0318-8.
- KREBS, Vojtěch a kol. *Sociální politika*. 4.vyd. Praha: ASPI, a.s., 2007. s. 504. ISBN 978-80-7357-276-1.
- KUBÁTOVÁ, Helena: *Úvod od sociologie pro sociální pracovníky*. Vyd. 1. Olomouc: Univerzita Palackého, 2008. 115 s. ISBN 978-80-244-2043-1.
- LINHART, Jiří, ed. *Velký sociologický slovník. Sv. 1, A-O*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1996. 747 s. ISBN 80-7184-164-1.
- MACEŠKOVÁ, Marie; OUŘEDNÍČEK, Martin; TEMELOVÁ, Jana. Sociálně prostorová diferenciacie v České republice: implikace pro veřejnou (regionální) politiku. *Ekonomický časopis*. 2009, roč. 57, č. 7. s. 682–699. ISSN 00133035.

- MAREŠ, Petr. *Faktory sociálního vyloučení*. Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. Výzkumné centrum Brno, 2006. 41 s. ISBN 80-87007-15-8.
- MAREŠ, Petr. Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2000, roč. 36, č. 3, s. 285–297. ISSN 0038-0288.
- MAREŠ, Petr. Sociální exkluze a inkluze. In: SIROVÁTKA, Tomáš, ed. *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, 2004. s. 15–30. ISBN 80-210-3455-6.
- MAREŠ, Petr; HORÁKOVÁ, Markéta; RÁKOCZYOVÁ, Miroslava. *Sociální exkluze na lokální úrovni*. Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. Výzkumné centrum Brno, 2008. 77 s. ISBN 978-80-7416-014-1.
- MAREŠ, Petr; SIROVÁTKA, Tomáš. Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluze). *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2008, roč. 44, č. 2, s. 271–294. ISSN 0038-0288.
- MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2003. 384 s. ISBN 80-7178-548-2.
- Ministerstvo práce a sociálních věcí. Sociální začleňování. *Ministerstvo práce a sociálních věcí* [online]. 9. 5. 2012 [cit. 10. 2. 2016]. Dostupné z <http://www.mpsv.cz/cs/9078>
- Ministerstvo práce a sociálních věcí. Strategie sociálního začleňování 2014-2020. *Ministerstvo práce a sociálních věcí* [online]. 17. 1. 2014 [cit. 10. 2. 2016]. Dostupné z <http://www.mpsv.cz/cs/17081>
- MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2006. 332 s. ISBN 80-247-1362-4.
- MOLEK, Pavel. *Politická práva*. Vyd. 1. Praha: Wolters Kluwer, 2014. 613 s. ISBN 978-80-7478-502-3.
- MUSIL, Jiří; MÜLLER, Jan. Vnitřní periferie v České republice jako mechanismus sociální exkluze. *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2008, roč. 44, č. 2, s. 321–348. ISSN 0038-0288.
- NAVRÁTIL, Pavel. *Teorie a metody sociální práce*. Vyd. 1. Brno: Zeman, 2001. 168 s. ISBN 80-903070-0-0.

- NEDĚLNÍKOVÁ, Dana a kol. *Metodická příručka pro výkon terénní sociální práce*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2008. 201 s. ISBN neuvedeno.
- NOVÁK, Jakub. Nedenní dojíždka 2001. In: OUŘEDNÍČEK, Martin; TEMELOVÁ, Jana; POSPÍŠILOVÁ, Lucie, eds. *Atlas sociálně prostorové diferenciacie České republiky = Atlas of socio-spatial differentiation of the Czech Republic*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2011. s. 61–62. ISBN 978-80-246-1889-0.
- NOVÁK, Jakub; ŠTYCH, Přemysl; HUDEČEK, Tomáš. Silniční dostupnost. In: OUŘEDNÍČEK, Martin; TEMELOVÁ, Jana; POSPÍŠILOVÁ, Lucie, eds. *Atlas sociálně prostorové diferenciacie České republiky = Atlas of socio-spatial differentiation of the Czech Republic*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2011. s. 67–69. ISBN 978-80-246-1889-0.
- NOVOTNÁ, Věra; SCHIMMERLINGOVÁ, Věra. *Sociální práce: její vývoj a metodické postupy*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1992. 128 s. ISBN 80-7066-483-5.
- PULDOVÁ, Petra. Úroveň vzdělání. In: OUŘEDNÍČEK, Martin; TEMELOVÁ, Jana; POSPÍŠILOVÁ, Lucie, eds. *Atlas sociálně prostorové diferenciacie České republiky = Atlas of socio-spatial differentiation of the Czech Republic*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2011. s. 27–31. ISBN 978-80-246-1889-0.
- RÁKOTZYOVÁ, Miroslava; MAREŠ, Petr. Sociální vyloučení a chudoba v ČR ve srovnání se zeměmi EU. In: SIROVÁTKA, Tomáš; KULHAVÝ, Václav; HORÁKOVÁ, Markéta; RÁKOCZYOVÁ, Miroslava. *Směřování české sociální politiky s důrazem na agendu Lisabonské strategie*. Brno: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2005. 154 s. ISBN neuvedeno
- RŮŽIČKA, Michal. Časoprostorové a infrastrukturní aspekty procesu sociální exkluze. *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2011, roč. 47, č. 2, s. 273-295. ISSN 0038-0288.
- ŘEZNÍČEK, Ivo. *Metody sociální práce: podklady ke stážím studentů a ke kazuistickým seminářům*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. 80 s. ISBN 80-85850-00-1.
- Statistiky Olomouckého kraje. Nezaměstnanost z územního hlediska. *Integrovaný portál Ministerstva práce a sociálních věcí* [online]. 2016 [cit. 15. 4. 2016]. Dostupné z https://portal.mpsv.cz/upcr/kp/olk/statistiky/Koment03_2016_kraj.pdf
- Strategický plán sociálního začleňování Jesenicko 2015 – 2018. *Město Jeseník* [online]. 2015 [cit. 10. 2. 2016]. Dostupné z <http://www.jesenik.org/informace-odboru/153-strategicky-plan-socialniho-zaclenovani-jesenicko-2015-2018.html>

SÝKORA, Luděk. *Rezidenční segregace*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, 2010. 143 s. ISBN 978-80-86561-34-9.

ŠAFR, Jiří. Funkce kulturního kapitálu. *Sociologický webzin* [online]. 2007 [cit. 10. 2. 2016]. Dostupné z <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=304&lst=103>

TEMELOVÁ, Jana; NOVÁK, Jakub; POSPÍŠILOVÁ, Lucie; DVOŘÁKOVÁ, Nina. Každodenní život, denní mobilita a adaptační strategie obyvatel v periferních lokalitách. *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2011, roč. 47, č. 4, s. 831–858. ISSN 0038-0288.

TOUŠEK, Ladislav. *Kdo drží Černého Petra: sociální vyloučení v Liberci, Plzni a Ústí nad Labem*. Praha: Člověk v tísni - společnost při České televizi, 2007. 88 s. ISBN 978-80-86961-27-9.

TOUŠEK, Ladislav. Kultura chudoby, underclass a sociální vyloučení. In: HIRT, Tomáš; JAKOUBEK, Marek, eds. „Romové“ v osidlech sociálního vyloučení. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006. 414 s. ISBN 80-86898-76-8.

VACKOVÁ, Barbora; GALČANOVÁ, Lucie; HOFÍREK, Ondřej. „Za čistší město“: Problémové lokality a jejich obyvatelé z pohledu místní politiky a správy. *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2011, roč. 47, č. 4, s. 633–656. ISSN 0038-0288.

VAISHAR, Antonín; ZAPLETALOVÁ, Jana. Marginalizace moravsko-slovenského pohraničí. In: NOVOTNÁ, Marie, ed. *Problémy periferních oblastí*. Praha: Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, 2005. 184 s. ISBN 80-86561-21-6.

Veřejný ochránce práv. Šikana na pracovišti: mobbing, bossing a diskriminace. *Veřejný ochránce práv* [online]. 2012 [cit. 16. 10. 2015]. Dostupné z <http://www.ochrance.cz/stiznosti-na-urady/chcete-si-stezovat/zivotni-situace-problemy-a-jejich-reseni/sikana-na-pracovisti-mobbing-bossing-a-diskriminace/>

VOKURKOVÁ, Kateřina. Za kolik se žije v Česku. *Ekonom. IHNed.cz*. [online]. 23. 7. 2015 [cit. 17.3.2016] ISSN 1213-7693. Dostupné z <http://ekonom.ihned.cz/c1-64371380-za-kolik-se-zije-v-cesku>

Vyhláška č. 505/2006 ze dne ze dne 15. listopadu 2006, prováděcí předpis k zákonu č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění. *Sbírka zákonů ČR* [online]. 2006, částka 164 [cit. 14. 2. 2016]. Dostupné z: <http://www.uplnezni.cz/vyhlaska/505-2006-sb-kterou-se-provadeji-nektera-ustanoveni-zakona-o-socialnich-sluzbach/>

Zákon č. 108 ze dne 14. března 2006, o sociálních službách, v platném znění. *Sbírka zákonů ČR* [online]. 2006, částka 37 [cit. 14. 2. 2016]. ISSN 1211-1244. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/7372/108_2006_Sb.pdf

Zákon č. 111 ze dne 14. 3. 2006, o pomoci v hmotné nouzi, v platném znění. *Sbírka zákonů ČR* [online]. 2006, částka 37 [cit. 10. 2. 2016]. ISSN 1211 -1244. Dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-111>

Zákon č. 117 ze dne 26. 5. 1995, o státní sociální podpoře, v platném znění. *Sbírka zákonů ČR* [online]. 1995, částka 31 [cit. 14. 2. 2016]. ISSN 1801-8688. Dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1995-117>

Zákon č. 128 ze dne 12. 4. 2000, o obcích, v platném znění. *Sbírka zákonů ČR* [online]. 2000, částka 38 [cit. 14. 2. 2016]. ISSN 1801-8688. Dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-128>

ZÍKOVÁ, Tereza a kol. *Bedekr sociálním znevýhodněním pro učitele základní školy*. 1. vyd. V Plzni: Západočeská univerzita, 2011. 183 s. ISBN 978-80-261-0053-9.

Seznam příloh

Příloha č. 1: Seznam tabulek a obrázků

Příloha č. 2: Přepis rozhovoru s I3

Tabulka č. 1 Sociálně vyloučené lokality podle Gabalovi Analýzy z roku 2015.....	44
Tabulka č. 2 Transformace výzkumných kroků	45
Tabulka č. 3 Transformace výzkumných otázek do tazatelských otázek	46
Tabulka č. 4 Přehled informantů z řad terénních sociálních pracovníků.....	50
Tabulka č. 5 Přehled informantů z řad sociálně vyloučených osob	50
Obrázek č. 1: Schéma souvislostí příčin sociálního vyloučení dle informantů.....	71

Na začátku každého rozhovoru byli informanti sociální pracovníci seznámeni s cílem výzkumu a předmětem výzkumu tak, aby byli schopni reflektovat, na základě zkušenosti z práce s klienty, příčiny sociálního vyloučení a jejich souvislosti.

T- tazatel

I3- informant

T: „Informante I3, mohl by si říct, jak se klienti do situace vyloučení dostali? Co bylo příčinou/příčinami?“

I3: „No mě právě přijde, že těch důvodů může být jakoby víc. U někoho je to už jakoby vrozený, že se narodí do rodiny, která už je v takový situaci a nevidí kolem sebe ani jakoby jinou perspektivu, protože co mám třeba prostě rodinu, tak ti jsou nezaměstnaní, na dávkách, pijou nebo hážou prachy do bedny, no v podstatě takoví jsou jako rodiče, jejich známí jsou taky takoví, takže v podstatě takový okruh osob, kterým se pohybuje, je takovýhle. Rodiče mu třeba řeknou, nechod' do školy, stejně budeš na dávkách. Tak třeba si řekne, budu chodit do školy, budu se o něco snažit, učit se, dělat úkoly a potom stejně budu na té sociálce. Tak v podstatě pro mě je lepší hnedka jít na tu sociálku a hnedka jakoby nedělat tady tu zbytečnou práci, jakože se o něco snažit, když to nemá smysl. Tak třeba, když si vybavím konkrétního kluka, který chodil do zvláštní školy, tak v té měl skoro samý jedničky, byl chytřej, to jo, ale po té pomocné škole sice říkal, že nějakou školu by chtěl, ale nikam stejně nešel, šel na pracák a. Protože prostě si myslím, že kdyby zrovna on, kdyby trochu chtěl a šel na tu školu, tak by na ni měl, ale prostě nebyl podporovanej tím systémem doma, neměl doma motivaci.“

T: „Takže ty důvody, proč se klienti dostávají do situace vyloučení, jsou spíš v tom rodinném systému?“

I3: „No určitě, ale zas to nemusí být u každého.“

T: „Můžeš, prosím, vysvětlit, jak to myslíš?“

I3: „No takže ta rodina, částečně jo, ale taky je to podle toho, kde bydlíš, u těch dospělých klientů to odříznutí. Že je odříznutej a bydlí v nějaký odříznutý vesnici, kde je špatná doprava, tak nemůže třeba dělat na směny do Jeseníku, protože auto nemá a autobusem by to nezvládl tam dojíždět. Ale i celkově jakoby to nastavení celý tý společnosti. Myslím si,

že i společnost, myslím, že se to občas jakoby hrotí, místo toho, aby se to bralo, že jsou tady všichni lidi jakoby dohromady. Tak se to hrotí a na někoho se to háže. Jednu dobu se to házelo na cigány, teď jsou to uprchlíci, jakoby vždycky je nějaká skupina, na kterou se hodí problém, vina. Ti zneužívají sociální dávky. A ti dělaj tohle. A přitom, když si člověk přečte statistiky nebo články tak zjistí, že se utrácí málo peněz na zneužívání sociálních dávek. A když si vedle toho položím peníze, který se ztratili při nějaký stavbě předražených dálnic a nebo státních zakázek, tak jsou to mnohem horší peníze. Aby ti lidi drželi spolu a všichni měli nějaký prostě společnej dobrej život, tak spíš přejímaj jakoby to, co jim hážou ti politici nebo ty média. Jakoby ti, co jsou na to nejhůř, vlastně můžou za to, že ti, co jsou trošku nad něma, se mají špatně, ale při tom za to můžou jakoby ti, co jsou ještě o trošku víc, ale těm vyhovuje to hodit na někoho. Mezi lidma je nenávist a obviňování těch nejslabších. A když víš, kdo ti ubírá, tak mu přece nebudeš pomáhat.“

T: „Mohl by říct, co klienti dělali, aby se ze situace vyloučení dostali?“

I3: „Spíš ji přijali a snažili se s tím žít podle toho, jak uměli. Jako někdy občas někdo projevil snahu třeba najít si práci nebo najít si lepší bydlení, ale více méně mi to přijde, že na situaci rezignovali a spíš se soustředí na nějaký drobný vylepšení tý situace, ale jakoby nějakou razantnější změnu, tomu jako asi moc nevěří.“

T: „Aha, takže by se dalo říct, že rezignace na snahu něco změnit?“

I3: „Jo.“

T: „Přesto, mluvil si o snaze najít si lepší bydlení nebo práci, můžeme u toho zastavit?“

I3: „No tak hledali to bydlení i práci, ale minimálně.“

T: „V tom výsledku, podařilo se jim najít si lepší bydlení?“

I3: „To se nepodařilo.“

T: „Mohl by si říct, jaké u toho museli překonávat překážky?“

I3: „Tak u toho bydlení, hlavně tady není obecní bydlení a soukromníci si to nechávaj proplácet ze sociálky, když jsou ty byty ve špatným stavu, ale ten majitel ví hlavně to, že když by nějaká rodina odešla, tak se ten byt vyprázdní a on tam má hnedka další dva nájemce, kteří to bydlení shání, takže se s lidma jakoby moc nepáře a dává jim krátký smlouvy, a když jsou sebemenší problémy, tak je odepíše a dá si tam další lidi.“

T: „A podařilo se někomu najít lepší práci?“

I3: „To ne, to se nepodařilo. Že by nějak intenzivně něco chtěli měnit, to si myslím, že ne.“

T: „Ještě se tě zeptám, co podle tebe způsobuje, že se situaci těch klientů nepodařilo vyřešit?“

I3: „Toho je teda víc. Tak je to ta rezignace a přizpůsobení, taky špatná dopravní obslužnost, hlavně pro návrat z práce nebo víkendy směnovat, když autobusy nejezdí, to nejde. Napadají mě i ty systémové věci, víš jak.“

T: „Ne, mohl by si to vysvětlit?“

I3: „Systémové věci. Dva lidi žijící ze sociálky, jeden získá práci za minimální mzdu a tím, že jsou společně posuzované osoby, tak ta přítelkyně třeba přijde o tu sociálku, takže v podstatě finančně jsou na tom plus mínus stejně akorát on musí chodit do práce, takže radši tam půjde třeba na černo. Není motivující ten systém jak je nastavený, jakoby ty dávky a minimální mzdy.“

T: „Ještě bych se zeptala, jak spolu příčiny, které si tady jmenoval, souvisí. Je tam možné najít nějakou souvislost?“

I3: „Hm, to hnedka nevymyslím. No tak třeba, když bydlí v té vyloučené lokalitě, kde není práce a nemůžou za ní dojíždět, tak ji nemaj a tím pádem nemaj peníze. Nebo ty dávky nemotivujou k práci, víš co, když je život z dávek stejnej jako z práce, tak nemaj motivaci a radši jsou na dávkách.“

T: „Ještě něco tě napadá?“

I3: „Ne.“

T: „Mohl by si říct, které oblasti života vyjmenované příčiny ovlivňují?“

I3: „Podle mě to ovlivňuje to, že jakoby žiješ hodně ze dne na den, v krátkodobých úsecích, v nejistotě, peníze nejsou, bydlíš třeba v odříznutý vesnici nebo v azyláku, nemůžeš si nic dovolit. Ty lidi nemůžou třeba investovat a jezdit a hledat práci i dál, když na to jakoby nemaj. Jo, třeba maj známý v obci, tak ti jim dohodí třeba nějakou fušku, ale je to jakoby nárazový a jen na přilepšenou, nějaká ta sousedská výpomoc, žádný velký práce na černo, tady to, myslím, není.“

T: „Ještě se chci zeptat, která opatření byla učiněna pro změnu sociální situace klientů a jak úspěšná byla?“

I3: „Jako komunikoval jsem třeba o tom bydlení s majitelem.“

T: „A jak úspěšné to bylo?“

I3: „Spíš to bylo to doprovázení tou tíživou situací tak, aby se to nezhoršovalo, být tam jakoby tou oporou. Opatření služeb jako jsou jo, ale s jakým efektem. Je to jednak o tom klientovi, ale taky o tom pracovníkovi, jak mu co řekne, jak s ním pracuje. Ale stejně, když on se zasekne a nechce, tak neuděláš nic.“

T: „Která opatření by si doporučil k řešení situace sociální vyloučení na Jesenicku?“

I3: „Já mám takový jedno opatření, ale proto není jakoby politická shoda. Aby se jakoby ještě zvýšila minimální mzda, ne o pár stovek, ale o pár tisíc, aspoň v těch chudých oblastech republiky. To by pak zvýšilo mzdu v regionu a lidi by měli motivaci k práci.“

T: „Napadá tě ještě něco?“

I3: „Ne.“

T: „Děkuji za rozhovor.“